

BACALAUREATU.

FUNDAMENTU
DE
FILOSOFIE

Psichologia.- Logica.- Morala.- Teodicea.

Conform cu Programa Liceelor.

Adaosu: - Estetica.- Educatia.

de

J. P. FLORANTIN

Profesor de Filosofie la Liceul Central din Iasi

Editore: *Th. Codresco.*

Iasi, 1871.

229822

76328

BACALAUREATU.

Inu. A. 61. 393.

FUNDAMENTU

DE

FILOSOFIE

Psichologia. — Logica. — Morala. — Teodicea.

Conform cu Programa Liceelor.

Adaosu : — Estetica. — Educatia.

de

J. P. FLORENTIN

Profesore de Filosofie la Liceul Central din Iasi.

71424

Iasi, 1871.

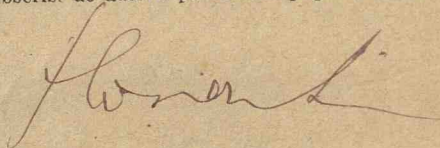
BUCUREȘTI
Cota 76228
Inventar 71424

RC 109/01

CONTROL 1953

Tóte drepturile rezervate.

Tóte esemplarele nesubscrise de autoru pe această pagină se vor urmări conform legii.

B.C.U. Bucuresti

C71424

TIPOGRAFIA BUCIUMULUI ROMĂNU.

VENERABILULUI MEU PĂRINTE:

Vasilie Pop Florentin,

Închinu acéstă compunere, drept semnu de

Respectu și Devotamentu.

Bunul meu Părinte !

Cu innalta Ta înțelepciune mi-ai arătat drumurile învățăturilor celor bune; cu adâncă iubire a inimei Tale mi-ai arătat, cum trebuie să simțim;—și cu marea Ta bună-voință m'ai învățatu, cum trebuie să—iertăm.

Cum să-ți potu mulțami pentru nemăsurata Ta bunătate? Spune-mi. Căci eu nu așu poté sci nici atunci, când așu fi de dece ori filosofu. —

J.

PREFAȚĂ.

Acestu „*Fundamentu de Filosofie*“ este construitu conform cu *Programa* in vigóre; și este *completatu* prin fundamentul filosoficu generalu pentru *Estetică* și *Educație*.

Autorul s'a silitu a realiza *reformele* propuse in broșura sa: „Intregirea Educației“ și in critica sa filosofică din „Convorbiri literare“ 1-15 Aug. 1871.—Intre altele, a părăsitu metodu *lecsicalu* de a discuta mai multu terminologia ereditată din neamu in neamu; și a urmatu metodu instructiv, conducându pre cetitoru la cunoșcerea *obiectului*. In acestu sensu a incercatu o *reformă radicală* in metodu didacticu al *Logicei*, asemenea și in *Estetică*, precum și in sciința despre *Limbă*.

Cestiunile și problemele propuse conducu pre cetitoriu, de a face *esercițiu practic* cu inteligența sa.

Pentru desvoltarea și mai sigură a inteligenței elevilor, ar fi salutaru, să pretindem de la dinșii, ca după fie care exemplu din carte să compună singuri de la sine câte unu exemplu nou.

Defectele opului se vor scusa cu aceea, că este ânteiu opu originalu de acéstă natură la noi.

Iași, 1871.

Autorul.

FILOSOFIA.

FILOSOFIA.

I. Originea Filosofiei.

Cuvântul Filosofie, (compus din *φίλος*, iubitoru și *σοφία*, înțelepciune), însemnează *iubirea de înțelepciune*; și este invederatu, că ori și când vo-esce cineva, să-și însușască vre-o cunoștință, totdeauna este neapăratu, ca înainte de tôte să fie iubitoriu de înțelepciune. Fără iubire de înțelepciune nu putem ajunge nici la o cunoștință. La începutu s'au și înțelesu tôte cunoștințele omenești sub cuvântul Filosofie; s'a înțelesu știința despre spiritul omeneșu, despre spiritul sau puterea universală, și despre fire peste totu.

Însă diversele ramuri de cunoștință omenească s'au înavuțitu în cursul timpurilor; și fie-care dintr'insele s'a continuatu și s'a completatu sub diferite numiri particulare; și anume mai ântei ca ramuri ale Filosofiei, mai târziu ca științe stătătore de sine; rămânendu intr'insele ca elementu filosoficu numai iubirea de înțelepciune sau de știință, și dreapta cugetare, prin care ómenii êși formau legile fundamentale ale fiecărei științe particulare. Ca Filosofie proprie a re-masu numai iubirea înțelepciunii, și a dreptei cugetări, care este mama tuturor cunoștințelor, și ênsași ști-

ința despre dreapta cugetare în ori-ce casu de cunoștință; ast-fel ea este știința fundamentală, care întemeiază, toate științele, le consolidează, și le luminează. Cugetele și legile acele, pre care se întemeiază vre o știință particulară, compun fundamentul filosoficu al acelei științe.

Dar omul nu cugetă numai, nici nu și poate mărgini viața numai la științe; ci trebuie să și reguleze și *faptele* sale, *purtarea* sa. Aplicându noi Filosofia proprie pentru de a ne perfecționa anume acele cugete, prin care ne conducem *purtarea*, prin aceasta vom formá Filosofia bunei conduite. Filosofia proprie, neaplicată, se caracterizează și de teoretică, sau abstrasă, cea aplicată se caracterizează de practică.

Așa dară putem dice deocamdată, că *Filosofia* este știința *dreptei cugetări* și a *înțeleptei purtări*.

Filosofia nu e unu lucru care să trebuiască săl primim numai unii de la alții. Ori-care omu cu mintea normală, desvoltată de ajuns, ar puté să cugete, și să formeze unele regule, după care trebuie să cugete omul; altul ar puté adaoge alte părți de Filosofie, controlând și îndreptând totodată și ceea ce a formatu celu ântéiu; și așa mai departe. Ast-fel s'a și întemplatu în realitate; și noi nu primim nici o Filosofie de la alții, ci numai cât sub conducerea lor ne formăm cugetele filosofice, fie-care în spiritul seu.

II. Necesitatea Filosofiei.

În anii tinereței înainte de maturitate ne înavuțim cu multe cunoștințe din diversele ramuri de cunoșcere omenească; nu mai puțin ne adunăm și unele invê-

țături despre aceea, cum să ne îndreptăm purtarea în viață; însă aceste tot nu ajungu deplin pentru viitorul omului maturu. Acela, care voesce a lucra pe terenul unei științe mai înalte, trebuie să și reguleze și perfecționeze cugetarea în măsură superioară, pentru ca să scie întemeie în mintea sa ori-care ramu de cunoștință pe nisce cugete, care să armonieze unele cu altele astfel, ca să formeze o basă solidă, unu razimu siguru pentru întregul ramu, pentru întreaga știință particulară, și să scie deslega în modu precisu cestiunile cele mai grele și mai complicate de știință.

Dar nu numai în științe ci și în viața practică întâmpină omul nencetat cestiuni, de la care atârnă lucruri capitale, adeseori onórea ori viața și mórtea sa proprie, sau și a altuia, de es. ca martoru înainte tribunalului în cestiuni de viață și de mórte, ca juratu în aceleși împrejurări, mai departe ca deputatu, ca ostașu; și fie-care omu, în casu, când îl acuză sau îl atacă altul, ori atunci, când face unu jurământu, sau când intră în afaceri și în relații mai importante cu alți ómeni.

Așa dară *fie care omu* are necesitatea cea mai reală, de a-și *perfecționa cugetarea* în celu mai naltu gradu posibilu, atât pentru știință, cât și pentru viață.

III. Filosofia proprie.

Cugetarea normală de la natura sa póte formá și construi adevărurile acele, care sânt sigure de la sine conform cu legile eterne și neschimbate ale minții,

omenesci, adevăruri absolute, adecă adevăruri, a căroră soliditate nu atârnă de la alte circumstanțe, și se numescu principii. De exemplu: fiecare lucru este egal cu sine; nici unu efectu nu se pôte produce fără cauză; fiecare cauză produce unu efectu; aceeași combinație de cause produce același efectu; nimic sau nefința nu pôte produce ceva, nu pôte fi cauză; fiecare lucru remâne același neschimbatu, pe cât nu-l atinge nici o cauză; unu lucru compusu nu pôte fi egal cu unu lucru simplu; fiecare schimbare conține cel puțin două momente; dacă omul n'ar esista, nu s'ar puté indoi despre esistența sa, nici ar puté afirma ori nega o asemenea esistență; întregul e mai mare decât oricare parte a sa; o singură acțiune nu pôte produce decât unu singuru efectu; din mulțimea fenomenelor înțelegem mulțimea acțiunilor cauzătoare, s. c. l.—Pe basa unor asemenea principii putem să ne construim o știință despre regularea și perfecționarea cugetării astfel, ca ea să scie formă adevărurile fundamentale, pe care se întemează toate științele. O știință ca aceasta va fi dară legislatórea cugetării, (*λόγος*), se va numi *Logica*, și fiindu că prin ea se perfecționează cugătarea pentru totă lucrarea științifică, e știința, care întemează și consolidează toate științele, ea e *Filosofia proprie*; nu numai iubirea de înțelepciune, ci însași realizarea înțelepciunii.

Fie-care omu are necesitate capitală, de ași perfecționa cugetarea prin Logică; anume nu numai aceia, care se ocupă teoretice cu științele, ci și aceia, care punu ceva in practică, precum aceia care ducu vre-o

funcție, asemenea și toți ceilalți din societatea ome-
nească.

IV. Filosofia aplicată.

Când voim să întemeem solid o știință, mai în-
tâi trebuie să stabilim unu principiu, drept lege fun-
damentală, filosofică; pe baza acelui principiu apoi
desvoltăm toate cunoștințele, care stau în legătură
strinsă cu dînsul; prin aceasta construim în spiritul
nostru câte o știință solidă a parte.

În modul acesta întemeem și construim toate știin-
țele cu ajutorul Logiceii.

Însă nu putem regulă lucrările spiritului, până nu'l
cunoștem, cum este, și cum lucrează în starea sa natu-
rală. Așa-dară este neapăratu, ca mai întâi să ob-
servăm firea spiritului, și să-i esaminăm lucrările în
cursul lor nedisciplinatu încă. Observând fie-care
spiritul seu propriu, ne vom formă cunoștințe despre
natura și dispozițiile lui originale, naturale; compa-
rând apoi, și controlând acele cunoștințe, cu fenomenele,
ce ne arată alții, că au observatu în spiritele
lor, ne vom pute construi o țesătură de cunoștințe
observate și consolidate până la ore-care gradu; a-
ceasta este *Psichologia*, sau știința despre spiritul, (de la
ψυχή, spiritul; și *λόγος*, cugetare, sau știință). *Psicho-*
logia este o știință neapărată pentru *toți părinții, în-*
vătătorii, și crescătorii; dinșii trebuie să cunoască natura
spiritului, dacă voescu să scie, cum să conducă cres-
cerea copiilor, cultivându-le spiritul.

Prin Logică însă nu perfecționăm directe, de cât
cugetarea. Dar omenimea ar rămâne pré nefericită,

dacă nu ş'ar cultiva şi sentimentul şi gustul; acesta ne presentă plăcerile cele mai distinse, şi inobilează întreaga fiinţă a omului. Pentru acestu scopu trebuie să ne desvoltăm in spiritul nostru şi sciinţa *Estetica*.

Deşteptându-ne gustul esteticu, şi cultivându-ne sentimentul prin mişcările estetice, putem să facem ca totă viaţa noastră să fie mai plăcută, mai preţioasă; ceea ce înalţă fericirea omului in graduri superioare.

Voinđ noi să preparăm spiritul, să fie capabilu, de a'şi intemeé fericirea vieţii, este neapăratu, ca să'şi perfecţionăm şi voinţa, astfel, ca fie-care omu să'şi pótă aduce purtarea sa in armonie cu societatea, şi să'şi pótă asigura ajutorul ei binevoitoriu apărându-se şi sprijinindu-se toţi ómenii unii pre alţii, reciproc, in solidaritate universală. Acestu scopu il vom ajunge prin *Educaţia* voinţei spiritului, care perfecţionează şi întăresce *characterul moralu*.

Va trebui dară, şă studiem şi *Pedagogia*, adecă sciinţa despre modul de a conduce educaţia celor mai mici ca o învăţătură, care e neapărat trebuincioasă pentru fie-care omu.

Inse existenţa omenească nu ar avé nici o valóre superioară pentru noi, nici o importanţă redicată peste viaţa unui individu, dacă n'am cerca, a ne orienta şi in privinţa unui scopu finalu al existenţei nóstre.

Trbuie dară, să cugetăm asupra acestei probleme, ce ni se impune de la sine, şi ne silescé, să o deslegăm. Astfel ne vom formá unu studiu despre perfecţionarea şi *progresul lumii in organizaţie şi viaţă*, şi despre puterea universală, ca despre unu *Idealu*

moralu superioru. Acestu studiu se numesce *Teodicea* (de la *Θεός*, ființă supremă, și *δίκη*, dreptu).

Așa dară vom pute cunósce natura spiritului din Psihologie, care este studiul pregătitoru pentru Filosofie; vom perfecționa inteligența prin Logică, sau Filosofia proprie; vom cultiva sentimentul și gustul prin Estetică; vom educa voința sau caracterul prin Morala practică, adecă prin Morală, studiată in unire organică cu Pedagogia; și ne vom orienta in privința scopului vieței, și in privința unui Idealu moralu superioru, in *Teodicee*.

Esercițiu : 1. Ce a fost și ce este Filosofia? 2. Care e elementul filosoficu in fie-care sciință? 3. Ce importanță morală are Teodicea? 4. Care e necesitatea pentru Filosofie? 5. Care e Filosofia in înțelesul propriu? 6. Cum intemeem sciințele prin Filosofie? 7. Ce trebue să cunóschem inainte de Logică? 8. Prin ce ne perfecționăm inteligența, sentimentul, gustul, caracterul? 9. Pentru cine e necesară Pedagogia? 10. Cum se imparte Filosofia? 11. Cine póte crea Filosofia? 12. Ce folóse avem din Psihologie, din Logică, din Estetică, din Pedagogie?

PSICHOLOGIA.

H 2414

PSICHOLOGIA.

I. Spiritul.

Fie-care omu observă, că nu rămâne totdeauna în aceeași stare, în o stare nevariată; ci vede în ființa sa, cum se petrecu într'însa nenumerate schimbări, despre care elu îndată ié scire nemijlocită, ca prin o vedere interioară a sa. Anume ié scire, că de es. aude, gustă, ori vede ceva, sau că simte o durere, o apăsare; elu ié scire despre aceea, că gândesce ceva, ori că se dispune, a face singuru o schimbare óre-care. Scirea nemijlocită, vederea intimă a acestor fenomene, se numesce *conștiință*. Nimenea nu póte lua scire nemijlocită despre acțiunile, care se ivescu în ființa altuia, ci numai despre acele, care se petrecu în sine însuși; și fie care individu scie, că tóte fenomenele, care le vede dinsul în sine, stau în legătură strinsă cu unu punctu stabilu din ființa sa, și dicesc că aceeași ființă dintr'însul, aceeași putere centrală a lui însuși, vede, gustă, simte, cugetă, voeșce, se dispune a produce lucrări, și a se opri. Ori câte cugete și simțiri se petrecu innaintea conștiinței unui individu, tóte i se manifestează, ca acțiunile unei și aceeași puteri centrale dintr'însul; și elu dicesc: eu sciu, că gândesc, eu sciu, că simțesc, eu sciu, că voesc, sau mă opresc din lucrarea mea, eu émi aduc aminte de cugetele și sentimentele mele din trecutu, eu doresc ceva pentru viitoru; tóte cugetele le cugetu eu cu aceeași putere a mea, și corpul meu mi'l simtu eu, și sciu, că'l simțesc. Așa-dară fie care omu se află indusu la aceea, să presupună, că există într'însul o putere interioară centrală, care efectuesce tóte aceste

fenomene, și tot-odată ie scire nemijlocită despre dinsele, ca despre acțiuni sau lucrări ale sale.

Cei vechi au crețutu, că există in omu o ființă, care efectue aceste lucrări, și respiră ; de aceea au numitu-o *spiritu*, și sufletu. Inse acuma abstragem de la funcția respirării, și numim *spiritu* pre acea putere, care efectue acțiuni așa, că totodată și ie scire nemijlocită despre ele, o ființă cu consciința de sine, anume de lucrările sale.

Fie-care *spiritu* numai despre acțiunile sale pôte lua scire nemijlocită, și despre acele numai in momentele, când le efectue in realitate.

Fenomenele, care le efectue *spiritul*, se numescu *acte psihice*, sau acte spirituale ; și nici unu *spiritu* nu pôte lua scire despre existența și ființa sa, ci totdeauna numai despre lucrările sale. Esaminând noi natura acțiunilor *spiritului*, ne vom construi sciința despre *spiritu* ; aceasta este *Psychologia*.

Esercitiu.—1. Ce este consciința ?—2. Ce e *spiritul* și *Psychologia* ?—3. Despre ce ie *spiritul* scire nemijlocită ?

II. Caracterele *spiritului*.

Spiritul pôte să-și inceapă lucrările sale din propria sa inițiativă, fără impulsu de afară de elu. Aceasta ei constitue *nedependența* sau neatarnarea lui ; și dacă dinsel a inceputu o funcție, nimicu nu-l pôte impedecca de a urmă inainte ; această neimpedecare ei constitue *libertatea*.

Noi scim, că fie care individuu eși rapörtă tôte fenomenele psihice la unu singuru punctu centralu, care le implinesce, și ie scire despre ele in același momentu ; de aci urmează, că *spiritul* este *unul*, *simplu*, necomposu din părți. Dacă dinsel ar fi composu, s'ar sci ca atare, și nu ca simplu ; atunci unele acte psihice s'ar raporta la o parte dintr'insul, altele la alte părți, la unu altu *spiritu*, și nu ar esista

unitatea sa cum o cunoştem, că există. Dar toate fenomenele psihice ale unui individ se rapoartă la unu singuru punctu de putere spirituală, adecă la o singură putere consciută de sine.

Mai departe spiritul se scie pre sine de *identicu* şi *permanentu*, adecă de unul şi acelaşi in întregul cursu al vieţii. Chiar şi când se taie de esemplu unu braţu al cui-va, acelu individ tot i-se mai pôte păre, că simte durere in braţul, care-i lipsesce; ceea ce arată, că nu corpul simte durerea, ci spiritul, care singuru a simţitu şi mai nainte. De altă parte, dacă fiinţa psihică ar fi corpul, atunci din şapte in şapte ani s'ar discompune, şi s'ar depărta de cătră individ, precum se intêmplă cu totu corpul; şi de atâtea ori s'ar pune in locu-i unu spiritu nou, care n'ar avé scire despre cele petrecute in spiritul anterioru. Inse noi scim din contra, că spiritul nostru se cunoşce pre sine de unul şi acelaşi, care a fostu de la ântêia deşteptare a conştiinţei sale, şi ţine in minte idei despre fenomene petrecute in trecutul întregu al vieţii sale.

Fiinţa spirituală are o viaţă cu totul superioră şi distinsă de existenţa şi viaţa corpului; ea e consciută, nedependentă, liberă, simplă, şi permanentă. Această natură o înţelegem in idea de „eu,“ sau de personalitatea omenescă.

Esercitiu.— 1 Care sânt caracterele spiritului? —2 Care e idea personalităţii? —3 Nu cumva sânt crierii spiritul? —4 Nu e spiritul cu atâtea mai perfectu, cu cât crierii sânt mai mari? —5 Nu sânt mişcările crierilor identice cu cugetele? —6. Nu sânt in spiritu atâtea conştiinţe, câte cugete. —7. Ar poté exista in spiritu două idei deodată, dacă ideile ar fi lucruri cu estindere in sine?

III. Funcţiile spiritului.

Lucrările spiritului nu sânt toate egale unele cu altele. Dinsul implinesce unele acţiuni așa, că luând

scire nemijlocită despre ele in consciință, se află indusu a le aprecia ca armonice ori disarmonice intre dinsele, ca adevărate ori neadevărate. Când funcționează spiritul in acestu modu, ȕicem, că *cugetă*, sau lucrăză cu facultatea *inteligenței*.

Alte funcții le implinesce spiritul așa, că luând scire nemijlocită despre ele in consciință, se află in ȕre-care raportu strinsu cătră ele astfel, că este indusu a le aprecia in valȕrea lor nemijlocită cătră dinsul, a le considera ca plăcute, adecă armoniatȕre și conveniente cu dispoziția naturei sale, sau ca neplăcute, neconveniente și contrare cu dinsul. Acestu modu de funcție spirituală se numesce facultatea *simțirii*; cu fie-care actu de simțire, cu fie-care sentimentu, urmează câte unu actu de scire, unu actu de inteligentă.

Afară de funcțiile inteligenței și ale simțirii, spiritul eși incepe sau opresce lucrările sale din propria sa anițiativă, fără a fi nevoitu de unu altu impulsu din feară. Asemine dispoziție de lucrare proprie se numesce *voință*, facultatea de a voi; și spiritul ié scire nemijlocită despre aceea, că voesce.

Astfel spiritul are trei facultăți principale: a cugeta, a simți, și a voi. Aceste insă nu sânt trei puteri distinse de spiritu, ci numai trei moduri de activitate ale aceleiași puteri spirituale, adecă este insuși piritul cugetând, spiritul simțind, spiritul voind; de altă parte când spiritul cugetă ceva, cugetul éi pȕte causă unu sentimentu; și dinsul indată ié scire despre aceea că simte; mai departe cugetul pȕte să aducă pre spiritu in dispoziția de a voi ceva, când dinsul indată ié scire, că voesce. Asemenea și sentimentele potu să-l inducă in dispoziția de a voi, când dinsul iarăși ié scire nemijlocită despre aceea, că voesce.

Cugetarea este funcția generală a spiritului, care totdeauna urmează impreună cu simțirea și cu voința.

Esercițiu. 1. Ce e cugetarea, simțirea, voința?—
2. Ce sânt facultățile spiritului?—3. Cari funcții potu urmă isolate? Care se asociază, și cum?—4.

Care e funcția generală a spiritului?—5. Nu cumva e adevărul armonia cugetului cu obiectul?

SPIRITUL CUGETANDU.

Importanța cugetării.

Precum urmează lucrarea intelectuală sau cugetarea fiecărui omu, astfel îi urmează și faptele, astfel i se formează și sórta vieții sale.

De câte ori cugetele sânt adevărate, adecă se combină in armonie, individul scie, cum să-și indrepteze activitatea sa, pentru ca să-și asigure liniscea vieții; de câte ori cineva nu scie cugeta in armonie cu realitatea, remâne fără conducătoriu in faptele sale, cade in disarmonie și turburare, și nu-și póte asigura nici unu bine considerabilu in viață.

Așadară avem cea mai mare necesitate, de a cunósce cugetarea in cursul ei naturalu, pentru ca să o scim conduce și deprinde, să urmeze in modu salutaru.

Cum cugetă spiritul in general, adecă peste totu, aceasta cunoscința o vom dobândi, dacă vom studia, cum cugetă dinsul in câte unu momentu singuraticu, cu alte cuvinte dacă vom cunósce pe de o parte elementele cugetării, iar pe de alta cum se combină ele unele cu altele.

Esercitiu — 1. Ce importanță are cugetarea pentru viață?— 2. Care e fundamentul pentru cunós-cerea cugetării in general.?—

I.

ELEMENTELE CUGETĂRII.

1.—Intuiții sau idei elementare.

Spiritul observă diverse modificații ale stării sale, ca prin ovedere interióră a sa; vederile primitive din

conștiință se numescu *intuiții*, (latin. *intuitio*, de la *intueor*, vëdu). Așa sânt: 1) *intuițiile*: roșu, galbinu, albastru, verde, și altele așa numite *colori*, care tôte potu varia crescând in graduri de lumină până la *intuiția* de albu, și scădënd până la *intuiția* de negru. Aceste sânt *intuițiile optice*, adecă ale vederii; și potu varia și a se combina in cantități și forme nemărginite. Calitățile fundamentale ale *intuițiilor optice* sânt *colorile roșu, galbinu, albastru, apoi albu și negru*; formele sub care ni se presintă, sânt: *linea și suprafața*, cu variațiile lor nemărginite.

2) *Intuițiile sunetului*, care asemenea variază nemărginit; anume distingem diverse timbre și specii de tonuri, mai departe notele scărei muzicale, împărțite in tacte; tôte aceste variază in graduri de tărie, (piano și forte) și se combină și mai multe simultan, adecă totdeodată.

3.) *Intuițiile mirosului*.

4.) *Intuițiile gustului*, care asemenea variază, se combină și se modifică nemărginit.

5.) *Intuițiile motorice*, adecă simțirile mișcării corporale, precum simțirea despre căldură și receală, simțirea de aspru, vëtosu, intinderea mușchilor, rezistență, apăsare, stringere, atingere, electricitate, șcl. in scurtu: *intuițiile simțirii corporale in generalu*. Tôte aceste potu fi când plăcute, când dureröse; și potu varia și a se modifica nemărginit.

Esercitiu.—1. Care sânt elementele cugetării?—2. Ce sânt *intuițiile*?—3 Din care clasă de *intuiții* are spiritul mai multe in cursul vieței, și din care are mai puține in general?

2. — Caracterul *intuițiilor*.

Intuițiile nu sânt obiecte sau lucruri cu existență in sine, ci sânt numai lucrări ale spiritului, despre care dinsul ié scire directă și nemijlocită in conștiința sa. Ele nu esistă decăt in spiritu; și dacă *intuițiile*

optice, acustice, ale mirosului și ale gustului nu s'aru atinge și combina cu intuiții motorice, atunci dinsul nu ar pute aflu, că există și alte ființe, afară de dinsul, ci ar considera toate intuițiile isolate a tuturor celor cinci clase numai ca pre nesce modificări ale stării sale proprie, fără raportu către alte ființe. Inse ni se ivescu casuri ca acele, că de câte ori vedem că corpul nostru se atinge de vre unu obiectu, simțim și rezistență motorică in același momentu, in care observăm că ne am atinsu de obiectu. Astfel prin atingerea și combinația intuițiilor motorice cu celelalte intuiții, ne formăm credința despre estinderea corporală, despre calitatea solidității și așa despre existența obiectelor de afară de spiritu, ba chiar și despre existența corpului nostru propriu.

Dacă se efectue numai câte unu singuru elementu de cugetare, spiritul nici nu-l pôte percepe indestul.

Pentru ca spiritul să pótá percepe ceva, trebuie să esecutive dinsul acțiuni mai compuse.

Esercițiu. Din ce fenomene aflăm, că există obiecte afară de spiritu?—

II.

COMPUNEREA IDEILOR.

1.—Noțiunea.

Spiritul incepând din copilărie are mai innainte de toate de regulă nesce intuiții motorice: fόμεa și setea, după aceste are intuițiile gustului, apoi intuiții optice, și celelalte; aceasta se continuă apoi in totă viața.

Dacă in unu și același punctu se unescu intuiții din mai multe clase, de es. o intuiție optică cu intuiția motorică a unei rezistențe, noi conchidem, că in unu punctu afară de spiritul nostru există unu obiectu, unu corp. Diversele intuiții produse de același obiectu, combinându-se in spiritu, ne formează intr'insul *noțiunea* sau representația despre acelu o-

biectu. De exemplu dacă vom considera intuiții optice despre cutare colóre și lumină, in órecare formă și mărime, cu laturi, muchi și colțuri, aducând totul în legătură cu intuiții motorice de rezistență sau tărie, din aceste compunem noțiunea sau reprezentația óre cărui obiectu, de es. masă, scaunu, cristalu, păharu. Alte intuiții optice și motorice le unim cu intuiții acustice, și formăm dintr'însele reprezentația sau noțiunea órecăror obiecte sunătoare, de es. despre instrumente musicale, ș. c. l. Intrunind unele intuiții optice cu altele motorice și cu intuiții de ale gustului ori cu intuiții ale mirosului, prin aceasta compunem noțiunea de es. despre o sare, ori despre unu par-fumu; și așa mai departe. Prin asemenea combinație ne formăm tóte noțiunile, intrunindu diverse intuiții intr'o noțiune, sau reprezentație.

Esercițiu.— 1. Sânt lucruri simple reprezentațiile sau noțiunile?— 2. Din ce se formează noțiunile?— 3. Să se compună noțiunea unui mēru, unui arbore, palatu s. c. l.—4. Să se discompună noțiunea unei statue, a unei arme s. c. l.—

2.—Producerea intuițiilor.

Organul propriu al spiritului, *organul psihicu*, este *sistemul nervosu*, din care crierii sânt organul nemijlocitu, organul psihicu centralu; iar țesătura nervilor este organul mijlocitoriu între crieri și între aparatele esterióre, precum sânt ochii, urechile, ș. c. l.

Capetul interioru al nervilor, cu care intră in crieri, se numesce capetu sau punctu central, iar celu de dinafară, cu care atinge celelalte aparate corporale, se caracterisează de punctu esterioru, sau perifericu.

Unii nervi conducu impresiile esterióre până la crieri, și printr'înșii la spiritu, care apoi din partea sa percepe, simte și își forméză intuiție sau sci-re despre simțirea sa. Acești nervi se numescu nervi sensitivi, sau centripetali. Prin alți nervi comunică

spiritul impulsul voinței sale de a mișca mușchii, și printr'înși celelalte părți ale corpului; aceștia se caracterizează de nervi motori, mișcători, centrifugali.

Unde nu există nervi sensitivi, despre partea aceea spiritul nu poate avea scire directă, nemijlocită, nici simțire; de es. tăindu unghiile ori părul, nu simțim durere. Dar indirecte ne putem mijloci intuiții despre părțile acele ale corpului, de exemplu: vedându-le și pipăindu-le. Asemenea nu putem mișca acele părți ale corpului, la care nu avem nervi mișcători; de es. unghiile, părul, dinții șcl.

Nervii sensitivi se potu irita la toate punctele lor, nu numai de la capetele periferice sau esteriore. Sângele și alte părți interne apasă și irită adese ori nervii sensitivi, și producu intuiții în spiritul, cărora nu le corespunde nici o impresie de dinafară.

Nu toți nervii se irită la ori care impresie esteriore. Unii se irită de regulă numai la impresiile eterului, a celui mai mobilu fluidu, care e respânditu pretutindenea în rațele luminei. Nervii aceștia se caracterizează de *optici*, sau ai vederii. Rațele luminei (care sbóră 42,000 de mile de locu într'o secundă) facu pe retina din ochiu imaginea întorsă a obiectelor; și spiritul își formează îndată noțiunea optică numai despre lumina și colorile obiectului; iar suprafața, forma corporală, mărimea, poziția, depărtarea, repausul și mișcarea corpurilor numai prin conclusii le apreciam după multă experiență. Aceasta se vede mai clar la copii și la aceia, cari au fostu orbi, și cu timpul au căpătat vederea. De exemplu unu globu nu'l vedem, decât drept unu planu rotundu, cu diferită lumină pe diferitele părți ale sale.

Intuițiile de diferite colori se formează conform cu răpejunea oscilațiilor, care le esecută atomii, adică particulele cele mai mici ale eterului din lumină, și se determină prin numărul acelor oscilații în ore care unitate de timpu. Anume dacă luăm secuuda drept unitate de timpu, vom vedé următoarele raporturi:

<u>Colori :</u>	<u>Oscilări :</u>
Roșu	476 de bilióne . . . până 515 bilióne
Violetu	700 " " . . . " 757 "
Orange	527 " " . . . " 538 "
Galbinu	558 " " . . . " 578 "
Verde	600 " " . . . " 624 "
Albastru	647 " " . . . " 669 "
Indigo	684 " " de oscilații intr'o secundă.

Corpurile nu au colorile la sine, ci numai cât eterul atingându-se de ele, oscilează sau tremură, și după ce face impresie asupra nervilor optici, se produce în spiritul intuiția luminei și a colorii.

Alți nervi se iritează principalmente la impresia aerului și se numescu nervi *acustici*, sau ai auzului; aceștia produc în spiritul intuiția sunetului, care asemenea este numai în spiritul; afară de elu nu există tonuri, ci numai mișcările mecanice ale instrumentelor muzicale și ale aerului.

Dintre ceilalți nervi unii se irită la impresiile corporale în general, la electricitate, la căldură și receală, scl. se numescu nervi *sensorici*, sânt întinși peste totu corpul omului, și senzația lor produce în spiritul intuiții *sensorice*, *motorice*, sau intuițiile mișcării. Alți nervi se irită la impresiile soluțiilor chimice, și după situația lor, unii se numescu nervi ai gustului sau *gustuali*, alții se caracterizează de nervi *odoratorici*, sau ai mirosului.—

Asupra crierilor impresionează nervii; nervii produc senzația, adică agitația organului psihicu centralu, a crierilor. În fine asupra nervilor impresionează corpuri de afară de spiritul. Așa dară ni se arată trei momente principale, adică mai întâi momentul fizicu, impresia corpurilor asupra nervilor; ceea ce îi aduce în mișcare; după acesta urmăzează impresia nervilor asupra organului psihicu centralu; ceea ce produce senzația lui. În momentul următoriu impresionează organul centralu asupra spiritului, care din partea sa percepe, adică primesce acea impresie,

și apoi luând scire despre ea în conștiința sa, eși formeză intuiția, vederea sa spirituală, sau idea sa elementară.—

Esercitiu.—1. Ce este senzația și percepția?—2. În ce ordine urmăză momentele în producerea intuițiilor?—3. Eterul nu impresionează asupra auzului?—4. Aerul nu impresionează asupra ochilor?—5. Dacă impresionăm în aceeași formă asupra mai multor grupe de nervi diferiți, urmăză de aci, că se produce aceeași intuiție, ori intuiții diferite?—6. Putem noi produce în spiritul aceeași intuiție prin impresii diferite?—7. Când ni se face o stricăciune în órecare punctu al corpului, totdeodată și simțim noi? avem intuiția durerii?—8. Când ni se face o stricăciune în óre-care punctual corpului, tot odată ne mișcăm noi pentru de a ne apăra contra reului?—9. Analisați operația danțului când auzim muzica.—10. Discompu-neți mehanismul cântării în piano apoi mehanismul, prin care invățăm a vorbi, sel.

3.— Asocierea ideilor.

Organul psihicu centralu e de natură animalică; prin urmare dacă facem impresii asupra lui, și printr'insele 'l facem, să efectue și dinsul acțiunile psihice, care corespundu cu impresia și cu dispoziția lui momentană, atunci se face intri'nsul o urmă despre acele acțiuni ale sale, se produce o schimbare în starea lui; și dacă impresia se face cu energie, sau se repetéză de mai multe ori, atunci urma ei, schimbarea amintită, se face mai tare, și se ține mai multu timp, organul psihicu remăne preparatu și dispusu de a efectui în viitoru aceeași acțiune cu mai mare ușurătate, de a o efectui întreagă, chiar și când i-am da numai impulsu ca să înceapă a o efectui, densus nu s'ar puté opri, ci de sine ar urma mașinalmente până în capătu. Acésta se întemplă chiar și atunci, când esecută unu șiru de lucrări de es. o me-

lodie, alfabetul, o poezie, o poveste, scl. dacă lucră-
ză cu energie sau de repetite ori, atunci se facu in-
tr'insul schimbări și urme complicate, dinsul rămâne
preparatu în modu tot așa de complicatu, în cât du-
pă acésta, de câte ori facem impresie asupra lui, prin
carele'l șilim să efectue începutul acelu șiru de ac-
țiuni, dinsul de sine urmază, și efectue șirul întregu
de acțiuni, făcând, ca și spiritul se efectue șirul co-
respunđetoriu de lucrări psihice din partea lui, fără
ca să fim nevoiți a face din nou întregul șiru de im-
presii asupra organului psihicu. Aceasta este basa
pentru fenomenul numitu *asociația ideilor*, învățarea,
memorisarea. Organul psihicu centralu rămâne pre-
paratu prin modifițațiile ce i s'au produsu prin aso-
ciarea amintită și cât timpu se ținū într'insul acele ur-
me, totdeauna e dispusu a conduce spiritul să e-
fectue unu șiru corespunđetoriu de acțiuni psihice;
incât ni se pare, că spiritul a păstratu în sine ideile,
pe când dinsul în legătură cu organul seu cen-
tral numai cât se păstrază preparatu și dispusu a
efectui de sine acțiunile în cutare ordine una du-
pă alta, numai pentru începutul șirului să'l conducem
prin impresii de dinafară. Acésta este esplica-
ția fenomenului numitu *memoria*, sau cu espresia în
sensu nepropriu „păstrarea ideilor în laturea de nóp-
te a consciinței.“

Esercitiu.—1. Cum se asociază ideile și care este
causa?—2. Ce e memoria și prin ce o putem întări?

4. — Reminiscenta.

După ce prin organul psihicu preparăm spiritul
pentru anumite șire de acțiuni, mai târđiu, dacă fa-
cem impresie de dinafară, și'l conducem să începă
acelu șiru, dinsul de sine urmează și esecută acțiu-
nile următore în ordinea, în care s'a fostu preparatu,
și ié scire nemijlocită despre tóte; nouă ni se pare,
că spiritul își ridică ideile din órecare parte întune-

cată a sa, punându-le iarăși la lumina conștiinței sale. Acestu fenomen se numește *reminiscență*, sau aducere aminte.—Spiritul esecută lucrările sale în aceeași ordine, în care se preparase de mai înainte. Lucrul se bazează pe mehanica operației organului psihicu, în care fiecare mișcare produce cutare altă mișcare, aceasta iarăși pre cutare alta, și așa mai departe; așa dară elu își urmăză cursul seu, și nu pôte esecuta acțiunile în altă ordine; nici alte acțiuni nu pôte esecuta, de cât acele, pentru carele s'a preparatu mai înainte, și apoi și spiritul urmăză aseminea. Așa de exemplu, alfabetul elu reciteză fie care așa cum s'a preparatu mai înainte, și nu-l pôte înșira în altă ordine; cine s'ar prepara a-l esecuta în altă ordine, de es. în ordine inversă, acela iarăși nu l'ar puté esecuta altmintrele, de cât cum s'a preparatu dînsul; versurile și strofele unei poesii nu le putem recita în altă ordine, de cât în ordinea, în care ne amu preparatu a-le esecuta.

Esercițiu.—În ce ordine reesecută spiritul ideile?

5.—Uitarea.

Organul psihicu este supusu schimbărilor vieței animalice; prin urmare când esecută dînsul unele acțiuni opuse celor de mai înainte, sau și urmând numai funcțiile permanente ale vieței, nu mai pôte rămâne în preparațiile de mai înainte, ci revine iarăși la starea sa indiferentă, mai întei în parte, și treptat pôte să piardă și tôte urmele sau preparațiile sale pentru unu șiru întregu de acțiuni psihice; și apoi fiind că nu le mai esecută, urmează dela sine, că nici nu mai pôte lua scire despre dînselu. Acestu fenomen se numește *uitare*. Așa se întemplă cu o cărare de peste câmpu, sau dintr'unu codru; ne mai călcându-o ómenii, începe a cresce iarba la locu, și o acopere mai întei pe unele locuri, și apoi incetul cu incetul peste totu; în cătu pentru ca să se facă iarăși

urmele, precum au fostu, ar trebui umblatu din nou pe aceleași locuri. Asemenea, de câte ori voim ca spiritul să pôtă esecuta iarăși; de sine óre-care șiru de lucrări, trebuie să facem din nou impresiile cuvenite asupra organului psihicu, pentru ca să-l facem să se prepare iarăși; aceasta este „repetiția“ celor uitate.

Spiritul nu pôte nici uita, nici a-și transforma ideile totdeauna, după cum voesce; ceea ce arată, că ideile nu sânt lucruri cu esistență in sine, care să se pôtă depărta din spiritu deodată; ci sânt modificații ale spiritului, și organul lui nu se pôte transforma deodată in ori-ce formă, ci numai gradat; de es. copilul numai cu anevoe se pôte desvăța de cuvintele acele, care și-le a compusu dînsul, când a inceputu să invețe a vorbi.

Pentru ca să ne asigurăm contra uitării, trebuie să ne exercităm memoria prin repetarea ideilor. Repetând noi regulat ideile, după unu timpu spiritul nostru ajunge a-și păstra mai bine dispoșiția de a le reesecuta, acea ce se numesce o bună memorie, sau o bună reminiscență, când spiritul reesecută ideile neschimbate, cu mai multă ușurătate și siguranță, chiar și după unu timpu mai indelungatu. Spiritul mai ușor reesecută una după alta idei ca acele, care le esecutase nemijlocit una după alta, incât despre unele i s'a putu tu păré, că le a esecutat simultan, adecă de odată; mai departe reesecută ușor una după alta idei care samână una cu alta, sau in armonie, sau in contrastu.

Exercițiu—1. Cum se face uitarea, și care e remediul contra ei?— 2 Am puté noi uita, ori ce am voi?

6.—Derivația noțiunilor.

Asociând noi intuiții sau idei elementare, ne formăm cugete, representații sau noțiuni compuse; din o sumă de cutare intuiții optice și motorice ne compunem de esemplu noțiunea unei frunze; din o su-

mă de alte intuiții optice și motorice ne compunem noțiunea unei ramure; în o altă formă ne compunem noțiunea unei tulpine; acuma multiplicând noțiunea frunzei și a ramurei, și combinând ast-fel noțiuni de mai multe și diverse frunze și ramuri cu noțiunea tulpinei, ne formăm noțiunea unui arbore viu. Ast-fel procedăm la toate obiectele.

Dar impresiile ce ne facu obiectele, nu urmăză totdeauna în aceeași formă, ci după o impresie ne facu alta diferită de cea întâie, apoi altele iarăși diferite de cele de mainainte. Și noi observăm unu șiru variatu de impresii, ne formăm unu asemenea lanțu de intuiții și noțiuni; și țicem că ne am formatu noțiunea óre-cărei *schimbări* sau lucrări, care variază nemărginit. De exemplu vedem o frunză mai întâie pe arbore, apoi o vedem depărtându-se de elu, și în fine o vedem jos pe pământu; din acestu șiru de noțiuni ne compunem noțiunea despre căderea unei frunze;—sau vedem doi ómeni în cutare poziție liniscită, apoi éi vedem prindându-se unul pre altul, și făcând mai multe mișcări violente unul contra altuia; prin aceasta ne formăm unu șiru de representații despre dinșii în diversele lor posittii; șirul acestor representații ne formează noțiunea luptei lor. *Esercițiu.*—Cum derivăm ideile?

7.—Apercepția.

Când voim să ne formăm noțiunea vre unui altu obiectu diferitu de acela despre care avem noțiune, de exemplu noțiunea unui arbore înfloritu sau cu fructe, în asemenea casu nu avem trebuință să ni-o formăm din nou din intuiții originale, ci având noțiunea arborelui în general, adaugem numai cătră dinsa noțiunea florilor, ori a fructelor; despre asemenea operații țicu unii, că noi prin noțiunea noastră anterióră (de es. arbore) am *aperceptu* noțiunea cea nouă, adecă am cuprins'o, am primit'o în spiritul nostru. Inse în realitate noi nu primim nici

o noțiune nici odată; numai intuițiile elementare se formază în spiritul nostru în urma impresiilor reale de dinafară, și din intuiții ne compunem, ne combinăm și derivăm apoi toate noțiunile despre obiecte și despre lucrări sau schimbări. Copilul are intuițiile motorice când el ține în brațe mamă-sa, și când eși combină mai multe intuiții optice despre persoanele, pe care le vede, i se formază noțiuni despre mamă-sa și tatăl seu, și după multu exercițiu le distinge de câtră alte reprezentații ale sale. Copilul observă încetul cu încetul și corpul seu propriu, și rămâne cu astfel de noțiune despre dînsul, cum și-a format-o din intuițiile sale optice și motorice, adecă precum ș'a vădutu corpul, și precum l'a simțitu mișcându și atingându-se de diverse corpuri. Din intuiții optice, motorice și gustuale eși formează noțiuni despre pâne, apă, sare zăharu și altele. Asemene eși formază noțiuni despre îmbrăcăminte, despre totu aceea ce vede, ce gustă, mirosă, pipăe sau aude; din noțiunile acele eși compune apoi pe rând pe rând noțiuni mai complicate, și derivate, de exemplu noțiunea despre casă, câmpu, mișcare, a se juca, luptă, fugă, pădure, mielul, grădina, cănele, carte, căruțu, frunză, petricică, scl. și după ce ș'a compusu noțiunile, rămâne cu dinsele așa precum și-le a formatu, nu precum sânt lucrurile în starea lor obiectivă; de es. copilul eși formează idea, că ceriul se atinge de vîrvul dealului, scl. și în cursul instrucției sale trece cu noțiunile așa, până când și-le îndreaptă pe rîndu; afară de aceasta și mai pierde din tr'insele prin uitare.—

8.—Variații de noțiuni.

Din unele noțiuni compuse combinăm altele, și mai derivate, unele ne represintă complecse și sume foarte mari de noțiuni; precum de es. țară, statu, continentu, mare, oceanu, suprafața pămîntului, corpul

pământului, sistemul solaru, grupă de sisteme solare universul, lumea; altele reprezintă întâmplări întregi de exemplu sosire, împăcare, resbunare, aşteptare, luptele popórálor, desvoltarea societăţilor, cursul vieţii omenesci, cursul unui riu, viforu pe mare, rotaţia pământului, rotaţia lunei, sborul cometeilor, desvoltarea stelelor, sborul stelelor, şi altele.

Unele noţiuni nici nu se compunu din óre-cari intuiţii ficsate, ci reprezintă numai nisce lucruri nedeterminate şi prin urmare variabile, precum politică, afacere, gustu, idealu; unele numai în raportu cu alte noţiuni anumite îşi completează însemnătatea, precum egalu, diferentú, asemenea, raportu, apropietu, eu acesta, acela, noi, ei, şi altele.

Spiritul nu póte efectui deodată multe acţiuni, ci din contra fórté puţine. Şi când se dispune de a efectui o reprezentaţie compusă; nu póte să facă altminterile, decât că efectue pe rând elementele acelei reprezentaţii; pentru aceasta multe reprezentaţii compuse şi complicate nici nu le efectue deplin nici odată, ci numai câte-va părţi esenţiale, după care ar poté efectui multe alte părţi dintr'însele, însă întregi mai nici odată nu le póte efectui dintr'odată, de es. noţiunea despre o casă, grădină, o carte, o armă, o flóre, o adunare, şi ori-ce reprezentaţie compusă din mai multe părţi. Alte reprezentaţii nu le efectue în întâiul momentu, decât ca pre nisce cadre sau schiţe de noţiuni, de es. oceanul, globul pământului, unu miliardu; unu sistemu solaru, unu oceanu, şcl. şi când ar trebui să le efectue întregi, ar trebui să le ieie părţile pe rându una după alta; pre unele dintr'însele chiar nici așa nu le ar poté efectui deplin nici odată; sânt alte reprezentaţii, care nici nu cuprindu ceva permanentu şi egalu în spiritul tuturor, şi apoi fie-care imple schiţa cu ce-i convine, precum noţiunile: diplomaţie, politică, cuviinţă, fericire, chaosul cosmogonicu, misterii.

Esercîtiu 1. Cum ne formăm idea schimbării?

2. Cum se face a percepția?—3. Cum efectue spiritul ideile compuse?—

9.—Cunoscerea.

Este știut, că se poate întâmpla, ca omul să vină în lovituri și lupte dureroase cu obiectele; și se poate întâmpla, ca din contra, obiectele să îi înalțe fericirea la cel mai mare grad posibil. Așa dară, pentru ca omul să se știe păzi de ori-ce lovituri, și să știe dispune de obiecte în modul cel mai salutar posibil, trebuie să le examineze din atâtea puncte de vedere, din câte-i este cu putință, și astfel să afle, care obiectu, în ce împrejurare, ce impresie face asupra lui, ce intuiții, ce noțiuni, și sentimente îi produce. Cunoșcând noi, ce schimbări poate să ne producă unu lucru în spiritu. Țicem, că-l cunoșcem, avem *cunoștință* despre dînsul.

Esercițiu—1. În ce raportu stă omul către obiectele existente? — 2. Ce poate cunoște omul relativ la obiecte, ființa lor, ori numai schimbările, care dinsele le produc în spiritu?

10.—Angustia conștiinței.

Spiritul se prepară în cursul vieții pentru de a efectui nenumărate lucrări; dar dînsul nu are știre în totu momentu despre toate noțiunile, pentru câte e preparatu, sau, precum se Țice nescientifice: câte idei are în depositul conștiinței sale; ci în fiecare momentu numai despre acele ie știre, pe care le efectue în acelu momentu; astfel dară numai pe rîndu poate să ieie știre despre toate noțiunile sale, pentru câte e preparatu; precum mîinile unui pianistu sînt preparate pentru de a esecuta nenumărate acțiuni, însă numai pe rîndu le poate esecuta în faptu, și nu se poate afirma, că mîinile lui posedu tonurile și combinațiile lor. Astfel se esplică *angustia conștiinței*.

Esercițiu.—1. Pentru ce e îngustă consciința?—2. Cum ar putea efectui omul toate ideile sale?

11.—Visul.

Spiritul poate să efectue acțiuni psihice și să observe în sine intuiții, chiar și singuru, fără impresii din partea organului seu centralu; se poate întâmpla să efectue chiar noțiuni despre cutari obiecte, fără ca să fie de față sau să atingă asemenea obiecte. Astfel se înșiră reprezentațiile spiritului, când organul seu și nervii sânt în neactivitate, și nu mai pot urmări impresiilor de dinafară, și prin urmare nici nu facu impresii asupra spiritului, ceea ce se numesce somnu. Spiritul lucrează atunci singuru numai după dispozițiile sale întâmplătoare, iar nu în armonie cu realitatea lucrurilor dimprejur. Asemenea lucrare a spiritului se numesce *visu*.

Esercițiu.—Ce sânt visurile, și ce însemnează?—

12.—Aparența.

Este de observatu, că chiar și când obiectele esteriore facu impresii asupra nervilor, și impresia se transplantează până la spiritu, se întâmplă câte odată, că nu se împlinesce de cât o parte din impresiile unui lucru de es. spiritul nu mai cât vede colórea, forma, și mărimea unui obiectu; dinsul atunci eși întregesce singuru celelalte părți, până ce-și redesteaptă noțiunea întreagă, și crede, că vede obiectul inaeve; pe când se poate întâmpla, că numai nesce calități optice să fie de față, care samână cu a le obiectului respectivu. Spiritul niciodată nu se poate orienta după starea reală obiectivă a lucrurilor, ci numai după intuițiile și reprezentațiile sale; și pre aceste nu le poate controla, decât cu alte intuiții și noțiuni de ale sale; de es. când vede fața unui corpu, vré să'l pipăe, sau să'l atingă cumva, și dacă nu

simte rezistență corporală, atunci se convinge, că nu este prezentă de cât, fața optică a obiectului asemenea fenomenului se numește *aparența* obiectului; dar spiritul nu controlează lucrurile totdeauna, ci foarte des consideră ca reale nesce lucruri, care nu sânt în realitate, sau nu sânt așa. În trezie obiectele mai totdeauna se controlează unele pre altele, și așa credința noastră despre lucruri nu diferă decât de starea lor cea adevărată; însă în somnu, când nervii sânt căduți în neactivitate, realitatea dimprejur nu poate controla lucrările private ale spiritului, carele se provocă unele pre altele, și spiritul consideră de existente toate lucrurile, ale cărora noțiuni le efectue și le vede prin conștiință, fiind că nici o impresie opusă nu-l controlează, nu-l readuce din lucrările lui private.

Esercițiu.—Cum se poate controla aparența?—

13.—*Fantasia.*

Chiar și în trezie ni se întâmplă adese ori, că spiritul urmează unele reprezentări eliberate de realitatea lucrurilor, ceea ce se numește *fantasia*; și dacă acele reprezentări sânt energice, spiritul nu poate urmări de îndată impresiilor contrare, ce-i vinu de la lucrurile reale, și dînsul nu poate afla, cum e realitatea momentană, ci consideră ca reale pre acele lucruri, care corespundu cu reprezentările sale cele *imaginare* sau *inchipuite*; dînsul crede că e realu ceea ce e numai fantasia lui, și primesce toate impresiile spirituale, care ar urma atunci când acele ființe ar fi reale în aieve, așa dînsul se spărie de ele sau se bucură, după cum sânt aceste așa numite „iluzii“ ale lui.—

Esercițiu.—Când credem noi, că inchipurilor noastre le corespunde o realitate?—

14.—**Judecata.**

Fiecare noțiune se compune din mai multe intuiții sau noțiuni, care toate se numesc cuprinsul noțiunii; de es. cuprinsul noțiunii: omu—se compune din intuițiile despre colórea lui, despre mărimea, forma, dispozițiile și cu unu cuvântu despre natura lui. Fie care noțiune se póte aplica la óre cari alte noțiuni, cu carele armoniază, și suma acelora se numesce cercul sau sfera noțiunii; de es. representația: omu—cuprinde in sfera sa pre omul continentalu, și pre omul insulanu, adecă cuprinde suma tuturor ómenilor.

In viață și in sciință avem adese ori a aminti, ori a afirma despre órecare noțiune o parte a cuprinsului seu intr'unu raportu, anumitu de es. omul este neperfectu, ómenii nu sânt toți egali, șel. sau esecutăm in spiritul nostru o noțiune in raportu cu o stare sau cu o schimbare, de es. omul se discompune nentreruptu, sau omul se recompune nentrerupt; asemenea operație psihologică se numesce a *judeca*, sau cu termini neproprii: a face o judecată. In fie care judecată esecutăm in spiritu câte o representație, numită subiectul, in raportu cu noțiunea órecărei acțiuni sau a órecărei calități; și noțiunea aceasta se numesce predicatul judecării; judecata totdeauna se compune din subiectu și predicatu, chiar și atunci, când ne ar puté pără, că e numai predicatu, de es. ninge, adecă apa solidificată in cutari forme cade pe pământu.—

Noi după ce observăm lucrurile in óre care stare ori schimbare a lor, ne formulăm câte unu adevéru in câte o judecată; și totă viața ni-o indreptăm după cum ne orientăm despre lume prin judecările nóstre. Așa dară judecata e de cea mai mare importanță practică pentru sciință și viață.

Esercitiu.—1. Ce este cuprinsul și sfera unei no-

țiuni?—2. Cum formăm o judecată?—3. Esistă vre o judecată ecliptică sau defectuoasă?

15.—Raționarea.

În unele cazuri nu putem stabili raportu de judecată după simpla observație nemijlocită a două reprezentații; în asemenea cazuri cercetăm, în ce raportu se află acele reprezentații cătră alte cunoștințe ale noastre; și dacă aflăm aceasta, atunci de la una din cele înainte două noțiuni putem trece la adoua prin mijlocirea celorlalte cunoștințe, care ne servescu drept ajutoriu sau punte intelectuală. De exemplu când nu amu ști, în ce raportu stă noțiunea: fericire cătră noțiunea: activitate; atunci cercăm o noțiune, care să aibă raportu cătră ambe aceste idei; aceasta este agitația spiritului, și anume cunoaştem, că numai în o agitație armonică a spiritului constă fericirea omului, și că activitatea pôte aduce spiritul în agitație armonică; de aici aflăm următoriu adevăru: numai activitatea pôte produce fericirea omului.—Prin asemenea operație intelectuală adese s'a căutat rațiunea sau causa fenomenelor, pentru aceasta se numesce *araționa*; și raționamentul se compune în unele cazuri, și se complică în diverse moduri.

Intuiții, noțiuni și judecări își formează animalele în general. Animalul acela, care e capabilu de a raționa, adecă de a opera cu mai multe judecări în raportu strinsu, este superioru în valoarea sa față cu animalele în general.—

Esercițiu.—1. Când raționăm și cu ce scopu?—2. Cum se efectue raționarea?

16.—Raportul ideilor cătră obiecte,

Obiectele de afară de omu facu impresii asupra lui, și spiritul își formează în sine intuiții originale,

adecă idei elementare de vedere, de auz, miros, gust, și de mișcare corporală în general; pre aceste le vede în conștiința sa, și numai conchide în cugetare, că există și obiecte afară de dinsul, pre care înse nu le vede nici aude în realitate. Ori când se pare omului că aude, gustă, pipăe sau vede un obiect, dinsul nu simte nici nu vede obiectul, ci ăși vede numai intuiția sa, modifiția, sau agitația sa spirituală, ăși percepe sau vede în mod psihicu numai idea sau cugetul seu propriu, numai cât ne am deprinsu a dice, că vedem obiectele.—Pentru ca să putem crede mai ușor acestu factu științicu, să considerăm câteva casuri mai clare. De esemplu, dacă facem órecare pressie asupra ochilor, și le schimbăm poziția normală, se întemplă, că tot aceea ce am văduțu mai nainte, acuma vedem în altă stare, observăm, că ceea ce vedem, se mișcă, se invêrte, tremură, se duplică, scl. Acuma noi scim, că obiectele nu s'au mișcatu; așa dară ceea ce am văduțu noi mișcându-se, aceea n'a fostu obiectele; înse noi și atunci am veđutu tot aceea, ce vedem ori cându; din asemenea considerații urmează, că ceea ce vedem, auzim, pipăim scl. niciodată nu sânt obiectele, ci sânt numai noțiunile spiritului despre ele; am putea dice, că noi vedem imaginile obiectelor, și numai conchidem și credem că există obiecte în poziția aceea în carea noi vedem. Când spiritul vede ceva în órecare situație, și voindu să controleze aparența, se încearcă a atinge obiectul presupusu, adeseori se întemplă, că se convinge, că nu este nici un obiectu în acelu locu, ci ori este culoarea și forma lui, adecă imaginea lui, ori nu-i nimicu din tóte aceste, și fără ca ceva să fi impresionatu de dinafară asupra spiritului, s'a formatu într'insul acea imagine în tótă puterea ei, și spiritul a cređutu că-i corespunde unu obiectu, precum crede totdeauna. Să privim mai lungu timpu unu obiectu verde, apoi să ne luăm o-

chii de la ceea ce e verde, și să ne uităm imediat la ceva albu, atunci vom vedé roșu; asemenea după ce privim ceva roșu, vom vede verde; după albastru vedem portocaliu, după portocaliu albastru; după violetu vedem galbinu, după galbinu violetu; — pentru că colorile și tóte intuițiile optice, precum tóte cele acustice și așa și celelalte intuiții, nu sânt legate de obiecte, ci obiectele numai cât facu impresii fizice asupra nervilor, și spiritul numai despre propriile sale intuiții ie scire, așa despre colorile, sunetele, mirosul, simțirea corporală și gustul seu propriu; obiectele respective nu au aceste calități intr'însele, sau asupra lor, ci există numai posibilitatea, ca obiectele să facă cutari impresii asupra spiritului; așa dară obiectele n'au in sine calitatea de simțire corporală, căldură sau receală, ci făcându órecari acțiuni mecanice in sine, producu in spiritul omului simțul de apăsare, de căldură scl. nici mirosul sau gustul nu l au obiectele in sine, ci numai cât facu cutari impresii fizice, in urma cărora spiritul are intuiția de cutare mirosu sau gustu; nici instrumentele de muzică nu au in sine tonurile, ci numai cât le a construitu natura și industria așa, că dacă omul le face, să efectue vibrări mecanice intr'unu modu, sau intr'altul, dinsele facu nesce impresii asemenea mecanice asupra aerului, și aerul asupra nervilor acustici, spiritul își percepe apoi propriile sale agitații acustice, își aude tonurile din intuiția sa; instrumentele nu au tonuri, ci dispoziții mecanice, și numai atunci producu tonuri in spiritu, când prin aeru aducu nervii in vibrarea necesară; când aru vibra nencetat, le am auzi și noi neintrerupt; dar așa, precum se întemplă, numai din când in când producu sunete in spiritu; cu atăta mai puțin putem dice că au in sine calități acustice. Asemenea nici colorile nu sânt proprietățile corpurilor, ci numai câtu corpurile sânt dispuse așa că eterul, fiind de o elasticitate fôrte mare se lovesce de dinsele, și vibrează nencetat și prin

urmare in continuu ne atinge nervii optici, și aducând pre spiritul in agitația optică, dînsul eși vede propriile sale intuiții de colori. Corpurile și atunci facu să vibreze eterul, când nu le vede nimene, dar pentru aceasta tot nu putem dice, că au colorile; când se apropie ochiul, îndată-l atinge eterul, și spiritul îndată vine in agitația optică, și iarăși vede in sine intuiția cutărei colori; așa dară nu putem dice că corpurile au colori, nici când le vedem, nici când nu le vedem. Unu obiectu ne pôte face óre care serviciu fórte salutaru, tot nu va urmá, că are calitatea de salutaru; cu același obiectu putem face o acțiune, carea să producă durere in spiritul, tot nu va urmá, să credem, că dînsul are calitatea de durerosu; ci numai cât este aptu, ca printr'insul să se producă durere in óre care spiritul. Din asemenea considerații se pôte vedé, că spiritul numai după representațiile sale se indreaptă, nu după starea reală a lucrurilor; in cât, dacă óre care circumstanță impiedecă nervii sau crierii de a mai funcționa ca in starea lor normală, spiritul eși formează idei smintite, adecă așa cum nu mai armoniază cu lucrurile, și fiind că dînsul eși indreptează tóte faptele după ideile sale, așa dară vine in contrarietate cu lumea esterióră, și in luptă durerosă, adeseori chiar in luptă funestă.—

Esercițiu.—1. Ce vedem noi, când dicem că vedem obiectele?—2. Ce sânt colorile, și unde sânt?—3. Unde este sunetul?—4. Ce este la corpuri unde vedem noi colorile?—5. Ce produce instrumentul musicalu in aeru?—6. Ce este smintirea?

17.—Limba.

Copilul vede, pipăe, gustă obiectele cu unu cuvântu le observă, și eși forméză in spiritul câte o noțiune compusă despre fiecare obiectu, eși formează o idee „obiectivă“; dar alătura cu acésta i-se pronun-

ță și câte unu cuvântu, „numele“ obiectului sau a lucrării, și dinsul eși ferméză câte o noțiune specială acustică despre fiecare nume, despre fiecare cuvântu. Idea acésta acustică *se asociază* in spiritul lui cu idea obiectivă, ce-și a formatu dinsul despre obiectu. Acésta este basa psihologică a fenomenului care se numesce *invățarea limbei*.

După aceasta de câte ori aude omul unu cuvântu, îndată i-se redeșteaptă in spiritu idea acustică specială despre acelu cuvântu; sceașta idee apoi *redeșteaptă* pre aceea idee obiectivă, cu care s'a fostu asociatu in spiritul lui; și dacă nu s'a fostu asociatu cu nici o idee obiectivă, numai idea acustică a cuvântului se deșteaptă in spiritu, fără ca aceasta să mai deștepte idea obiectivă, care póte in spiritul altora e asociată, și se redeșteaptă.

Prin cuvinte invățătorii, cărțile, scl. redeșteaptă in omu ideile care le are și apoi dinsul le combină și le complică in noue țeseturi; astfel eși derivă nóue idei, eși compune nóue cunoscinte. Ideile elementare nu se potu forma, de cât prin observația obiectelor,—După aceste principii trebuie să se țină *Didactică*.—

Adeseori redeșteptăm in spiritul altuia o representație numai cu scopul de a-i redeștepta pîntr'insa o a doua representație; atunci se ȃice că am intrebuițatu cuvântul in *sensu nepropriu*, nesciențificu, sau poeticu, pentru că nu am avutu de scopu să redeșteptăm sensul propriu al acelu cuvântu, ci o altă idee; de es. Eroul in luptă este leul pustiului scl.

In sciință nu trebuie intrebuițatu cuvintele in sensu nepropriu, pentru că espresiile neproprie depártéză spiritul de la eesactitatea și siguranța, carea e necesară in sciință.—

Esercițiu.—1. Prin ce procesu psihologicu se formează limba in spiritul copiilor?—2. Este conținută idea in cuvântu?—3. Comunică cuvântul idea?—4. Ce e idea obiectivă și ce e cuvântul?—5. Să se a-

nalizeze psihologice conversarea prin vorbire.—6. Cum se imbogăţesce spiritul cu idei „nóue“?—7. Care e principiul fundamental pentru Didactică?—

SPIRITUL SIMTINDU.

1.— Sentimentul.

Afară de activitatea inteligenţei mai vine spiritul şi in astfel de agitaţii sau schimbări momentane ale stării şi dispoziţiei sale, despre care luând scire nemijlocită, totodată este indusu in raportu mai strinsu cu dinsele, incât le apreciază in valórea lor nemijlocită cătră natura şi dispoziţia sa momentană. Elu judecă pre acele modificaţii de armonice şi conveniente cu natura şi dispoziţia sa, când ele se facu libere şi vioi,—sau de disarmonice şi contrare cu dispoziţia sa, când el apasă. Când funcţionează spiritul astfel, icem, că *simte*, sau are sentimentu.

Esercitiu.—1. Ce e sentimentul?—2. Care e diferenţa intre cugetu şi sentimentu?—

2.— Variaţia sentimentelor.

Agitaţia armonică produce in spiritu unu sentimentu, pre care'l percepem in consciinţa in noţiunea numită *plăcere*, pre care dinsul se dispune a o continuá cât se póte de indelung; agitaţia disarmonică o percepe in noţiunea de neplăcere; şi se dispune a face ca să inceteze asemenea agitaţie a sa.

Sentimentul variază in graduri de tãrie conform cu tãria agitaţiei organului seu centralu, şi póte cresce in graduri de violenţa până acolo, unde se rupe vre unu firu esenţialu pentru viaţa; astfel se întemplă mórte de bucurie, şi mórte de supãrare.—Sentimentul in graduri nalte de violenţa se numesce *a-*

fectu și ecstasu, fie de bucurie, fie de „durere de sufletu“.—

Unii ómeni sânt mai greoi la simțire, încât nici nu potu percepe agitațiile cele mai line; alții au organu psihicu mai mobilu, mai vioiu, și sânt capabili a simți și agitațiile cele mai fine.

In viață se ivescu mai multe cause, care facu să simtă. omul. Mai ântei sânt funcțiile și dispozițiile vitale corporale; simțurile, ce urmează din aceste, se numescu simțuri *sensuale*, precum durerile corporale, simțu de căldură și receală scl. Activitatea intelectuală sau a cugetării, produce simțurile numite *intelectuale*, de es. până nu putem descoperi órecare adevăru, munca spiritului ăi produce neplăcere, și când ălu descoperim, atunci ne bucurăm de o plăcere însemnată. Sborul liberu și armonicu al fantasiei ne produce plăcerea numită *estetică*; și când cugetăm la unu faptu din punctu de vedere moralu, adecă judecăm că cu acelu faptu a voitu cineva să apere dreptatea sau să facă unu bine, atunci simțim plăcere *morală*, și din contra, când vedem că cineva voesce și comite nedreptate și face altuia neplăcere, sau implinesce unu faptu nedemnu de omu, adecă unu faptu, care nu armoniază cu nobleța naturei omenesci: atunci simțim neplăcere morală.

Cugetând noi la demnitatea, prețul și valórea ce póte avé personalitatea omenească pentru binele comunu al omenimii, ne formăm simțul de *onóre*; iar cugetând la necesitatea de a nu se împiedeca sau turbura personalitatea omului, nici proprietatea sau afacerile lui, ne formăm simțul de *dreptu*.

Când cugetăm la unu obiectu, și cugetul acela ne face plăcere, dispoziția nóstră se numesce *simpatie*, și in gradu mai mare *imbire*, sau afectie. Din contra cugetând la órecare ființă, se póte, să simțim neplăcere din causa acelu cugetu, și ne aflăm dispuși a respinge pre acea ființă; o astfel de neplăcere se numesce *ură*; și când se unesce cu cugetul de a causá

și noi neplăcere acelei ființe, atunci se numește simțu de *resbunare*.

Se întemplă adeseori, să ne scim pre noi inșine de cauza neplăcerii noastre; unu cugetu ca acela ne produce o nouă neplăcere, care se numește *cărnță* sau părere de reu.—Unii simțu neplăcere din cauza plăcerii altuia; asemenea neplăcere se numește *invidie*; alții simțu plăcere din cauza neplăcerii altuia; asemenea plăcere se numește bucurie *satanică* sau bucurie reutăciasă.

În unele casuri se întemplă ceva, din care judecăm că ni se va realiza o plăcere în viitoriu; atunci noi îndată simțim bucurie în așteptarea plăcerii; care însă se poate întempla, să ne lipsească la timpul seu; plăcerea presentă, care o simțim în așteptarea unei bucurii nesigure din viitoru, se numește *speranță*.—Când dincontra ne așteptăm la ôrecare supărare, îndată simțim o turburare durerosă, și numai din când în când sperăm, că poate tot nu se va împlini supărarea, la care ne așteptăm; neplăcerea intreruptă de momente de speranță se numește *temere*, și dacă ne cuprinde deodată, fără gradație, atunci se numește *spaimă*, carea efectuindu-se violent, adeseori sfășie fire din organismul vitalu, și-l turbură adeseori pentru totă viața, ba provocă chiar și mórtea momentană.

Esercițiu.—1. Până la ce gradu se poate întări sentimentul?—2. De la ce atêrnă mai marea sau mai mica sensibilitate a indivișilor?—

3.—Espresia sentimentelor.

Când e agítatu spiritul de ôrecare sentimentu, aduce în agitație și pre organul seu centralu, și așa se întemplă că persóna respectivă face diverse agitații și mișcări esterióre, chiar și fără scirea sa, de alteori și inadins. Aceste agitații esterióre sânt risu, suspinu, gesturi, mișcarea ochilor și a feței, adeseori danțu și cântece, și se numescu în general expresia sen-

timentelor ; însă precum nu putem exprima nici o idee, ci numai redeşteptăm în altul ideile lui proprie tot atâta de puțin se potu exprima și sentimentele. Când simțim ceva, și facem órecari semne esterióre, altul mai întei vede sau aude acele semne, și eși formează noțiuni despre dinsele ; aceste noțiuni deșteptă în spiritul lui noțiuni despre sentimentele nóstre. după cum și le inchipuesce dinsul ; după acésta se întâmplă uneori, că eși forméază și dinsul sentimente aprópe asemenea cu ale nóstre. Prin asemenea procedură se potu provoca sentimente în altul, dar nu se potu exprima niciodată.—Și precum nu conținu obiectele în sine sunetele, colorile, și cu unu cuventu calitățile, ce le atribuim, asemenea nici sentimentele nu se producu, decât în spiritul nostru, și obiectele, care ni le producu, sânt indiferente în sine.

Sentimentele se efectue în spiritul fără impulsul nostru și noi nici nu avem puterea de a le ficsa cu esactitate, nici ale modifica, sau chiar impiedeca ; și nu ne putem forma ideii clare și precise despre dinsele ; când voim să facem altuia idee despre órecare sentimentu, dinsul eși va face idee așa precum va fi simțind dinsul, și dacă nu va fi capabilu a avé singuru órecare sentimentu, nu-și va sci face idee despre elu ; póte nici nu va crede, că esiste unu asemenea sentimentu. Omul nu-și póte face idee, decât despre sentimentele sale proprie. Și fiind că este cunoscutu, că omul nesimțitoru nu se mișcă să implinească fapte morale spre binele comunu, așađară este de o necesitate imperiósă, să se deprindă tóte spiritele a simți cât se póte de viu. Spre acestu scopu trebuie să cunoșcem mijlócele și modul, prin care se producu sentimentele estetice, să ne dezvoltăm în spiritul nostru sciința *Estetica* ; dar singur cunoșcerea sistemului esteticu nu ajunge ; trebuie, ca spiritul să se deprindă a judeca și aprecia singuru aceea ce se atinge de *Estetică*, adevă trebuie deșteptatu și dezvoltatu *gustul*, mai ales prin propria acti-

vitare pe terene estetice. Prin aceasta ne vom întemeia și perfecționa *cultura estetică*, ceea ce ne va asigura fericire superioară pe pământ.—

Exercițiu.—1. Pute-se exprima sentimentul?—2. Cine trebuie să-și cultiveze gustul estetic?—3. Pentru ce are sentimentul importanță morală?—

SPIRITUL VOINDU.

1.—Voința.

Spiritul vine în dispoziții, de a lucra ceva, începând singuru de la sine, fără ori ce impulsu de afară de dinsul. Când vine spiritul în asemenea dispoziție, dicem, că *voesce*; și anume nu numai atunci când începe vre o lucrare pozitivă; ci și atunci, când se oprește din lucrarea sa începută de mai înainte.

Intru cât spiritul începe activitatea voinței sale de la sine, fără altu impulsu, se caracterizează de independentu sau neatărnatu; iar intru cât nimicu nu-l poate împiedeca în voința sa odată începută, se numesce *liberu*, și de regulă nimicu nu poate împiedeca voința spiritului. Adevăratu, că nu se implinesce totdeauna ceea ce voim; corpul nu poate implini toate câte voesce spiritul; și circumstanțele esteriore adeseori îl împiedecă și de la acele lucrări, care corpul le ar pute implini; neajunsul puterilor și a dispozițiilor corporale, și nefavorul sorții împiedecă multe lucrări; dar aceste sânt neajunsuri și piedeci esteriore, carele se manifestează totdeauna după ce spiritul voesce în totă libertatea.

Exercițiu.—1. Ce e voința?—2. Care e caracterul esentialu al voinței?—

2.—Deliberația.

Când se presentă mai multe motive diverse, care tindu spre diferite scopuri, spiritul atunci deliberează, adecă judecă și mesórá valórea motivelor in inteligența sa; și după ce alege motivul, care-i pare mai puternicu, atunci in deplină independență dá impulsu din voință; când ar poté să nu deie nici unu impulsu, pentru că motivul nu e putere sau ființă activă, carea să-l mîsce deadreptul și nemijlocit, cu putere neresistibilă, ca și o cauză activă, ci este numai ca unu tablou atrăgătoriu, ca o ființă sfătuitoře, ca o opinie sau invitare, in cât spiritul nu voesce, pentru că l'ar duce de nevoe acea putere, ci voesce in tótă independența sa, și ar poté să nu deie impulsul care-l dá, să nu urmeze invitației, ce i se face.

Nici de impiedecatu nu póte impiedeca nimica voința spiritului. Când i-se presentă unu motivu contraru, acela este ca unu altu sfatu, altă invitație, și spiritul de la sine se opresce din voința sa de mai nainte, și urméză după motivul acelu nou; insă ar poté face să nu urmeze, și adeseori chiar nici nu urmează.—

In unele casuri vinu nesce impulsuri naturale, pre carele spiritul nu le póte cunósce lámurit și precis, asemenea impulsuri se numescu *instincte*; de alte ori spiritul are scire despre órecare lucru, cătră care simte atracție; asemenea atracție sau invitare se numesce poftă, și dorință, sau *doru*; acés-ta se face constantă in unele casuri, și duréză timpu mai indelungatu, și atunci se numesce plecarea sau *inclinație*. Unele inclinații se intărescu, și se facu imperióse, in cât spiritul le preferă inaintea tuturor celor lalte plăceri; asemenea dispoșiții constante și energice, se numescu *passiuni* sau patimi.

Spiritul atunci lucréză cu consciință mai clară, când motivele sale sânt cugete, sau acte de inteli-

gență; acea lucrare a spiritului, care urmează după inteligență, este voința normală.—

Esercitiu.—Care sânt principalele variații ale voinței?—

3.—Caracterul moralu.

Inteligența precalculează urmările faptelor, și valoarea lor pentru viață, și scie, cari fapte mulțumesc sentimentul moralu, și care-l turbură și-l supără; care sânt in armonie cu nobila natură omenescă și care sânt in disarmonie cu dinsa; cu alte cuvinte inteligența superiără a omului scie, ce e demnu de personalitatea omenescă, ce e dreptate, și facere de bine, și fiind că aceste trei principii compunu legea morală, putem dice, că rațiunea pôte judeca, ce faptu armoniază cu legea morală, și spiritul in deplină consciință și independentă alege, și urmază câte odată după sfaturile legii morale, altă dată după invitațiile plăcerilor individuale momentane. Rațiunea este dară datore a judeca bine despre valoarea și urmările faptelor, pentru ca spiritul să scie alege totdeauna calea cea mai demnă și mai salutară.

Dacă spiritul nu s'ar sci de independentu in decisia sa, nici de liberu in voința sa, atunci nu ar cugeta cu ingrijire inainte de a se decide, și nu s'ar teme, să nu aleagă cumva o cale nefavorabilă; ba nu ar ave de locu, pentru ce să delibereze nici nu ar sta la indoială nici unu momentu, sciindu, că tot nu ar poté alege de la sine; ci ar urmă orbesce după motivul celu ce ar fi imperiosu, ca și o mașină neconsciută, fără de a poté resista impulsurilor unu momentu macar. Inșă de câte ori implinesce spiritul o lucrare conform cu legea morală, simte mulțumire și plăcere distinsă, considerându-se pre sine drept făcătorul órecărui bine, drept omu de valóre in societate; iar după ce a comis o faptă, urmându contra legii morale, numai pentru a-și re-

aliza o plăcere individuală a parte, când vede reul, ce a provocatu, eși face muștrări și ie însuși, ca făcătorului acelu reu. Spiritul numai așa simte mulțumire sau nemulțumire morală pentru decisiile sale, dacă s'a decisu singuru, neatărnatu de nimicu, și dacă s'ar fi pututu decide și altmintro.

Aceste considerații stabilescu responsabilitatea rațiunii despre urmările voinței spiritului; și pe basa acesta distingem spirite, care se decidu numai după inclinațiile și patimile lor particulare, chiar și contra legii și cuviinței morale, și pentru acesta le atribuim caracteru nemoralu; de altă parte distingem spirite ca acele, care se decidu și urmăză totdeauna conform cu legea și cuviința morală; unora ca aceste le atribuim *caracteru moralu*.—

Esercițiu.—1. Cum se stabilescu responsabilitatea rațiunii?

4.—Educația morală.

Spiritul nu se consolidează in moralitate singur prin știință, trebuie să-l conducem, să practice totdeauna acea știință, să facă însuși elu esercițiu prin faptele sale. Pentru aceasta este neapărat ca să tratăm știința morală și in modu practic, ca *Educație morală*, nu numai in formă de știință teoretică adecă de legi și regule, ci in formă de *Pedagogie morală*.

Esercițiu.—Pentru cine e necesară Pedagogia?

LOGICA.

LOGICA.

1.—Necesitatea Logice

Cugetele in cursul lor natural se complică și se confundă unele cu altele, și spiritul nu le scie purta in modu regulatu, nici a le distinge esact unele de altele; prin urmare nu pôte implini operații intelectuale mai insemnate; si de câte ori vra să facă o combinație de cugete, le confundă, și le aduce in disarmonie; disarmonia cugetelor turbură si periclitează viața individului și a societății.

Așa-dară fiecare individ are necesitate vitală, de a-și sci conduce cugetele așa, ca fiecare să urmeze in armonie cu tôte cecelealte. *Armonia cugetelor intre sine* se numesce *adevèru*. Dacă esaminăm natura spiritului, și cercetăm, in ce modu, s'ar putè regulă cugetarea așa, ca să scie urmă totdeauna in armonie completă, ne construim *sciința* despre *adevèru*, care se numesce *Logica*, și este filosofia proprie, generală, e legislatórea cugetării.

Când considerăm Logica drept unu intregu sciencificu, construitu din legile cugetării, atunci ea este sciință; și după indrumările ei desvoltăm și consolidăm tôte ramurile de cunoscință, și le construim in sisteme de sciințe. Activitatea cugetării conform cu Logica este lucrare artistică, este arta logică a inteligenței.

Esercițiu.—1. Pentru ce e necesară Logica? —2. Care e raportul Logiceii cătră cecelealte sciințe?—3. Ce e sciința Logică, și arta logică?—4. Ce e adevèrul?

2.—Planul Logicei.

Scopul principalu al Logicei este de a conduce și disciplină cugetarea astfel, ca să scie desvolta ecsact și a construi complet și solid tóte sciințele. Dar fiecare sciință se compune din cugete, din noțiuni, representații, sau idei, combinate in cutari forme anumite. Așa-dară trebuie să ne cultivăm mai atât materialul, adecă noțiunile sau ideile; după aceasta trebuie să cercetăm, in ce forme și in ce moduri trebuie să se combine ideile, pentru ca să formeze o sciință solidă. Trebuie dară să considerăm mai atât reprezentatiile, ceea ce va formá Logica *elementară*; după aceasta va trebui să considerăm legăturile și raporturile representațiilor, ceea ce va formá Logica *compusă*. Afară de aceste doue părți de Logică proprie trebuie să considerăm modul, prin care se aplică Logica proprie la cunoscințe, când voim să le construim in o sciință completă; cu aceste cunsiderații ne vom compune Logica despre metodu științificu, sau *Metodologia*.

Esercitiu.—1. Cum se imparte Logica?—2 Care e ordinea didactică in tratarea părților Logicei?

CONCEPTUL, SAU NOȚIUNEA LOGICA.

1.—Formarea conceptului.

Spiritul are nenumărate representații, care se combină intre sine, și potu variá nemărginit; și dacă aru diferi unele de altele in tóte calitățile lor, atunci n'ar fi cu puțință ale aduce la órecare ordine în consciință. Insa dacă le *comparam* pre unele cu altele, aflăm că esistă câte o sumă de representații, care tóte continú câte una sau mai multe calități egale, pe lângă

alte calități variabile; de es. scim, că există o sumă de reprezentații, care toate conțin câte una sau mai multe calități variabile; de es. scim, că există o clasă de reprezentații, în care fiecare conține mai multe calități a parte, diferite de calitățile celorlalte reprezentații de aceeași clasă, anume alta conține reprezentația albu, alta negru, alta roșu, ș. c. l.—dar pe lângă aceste calități variabile mai conțin toate următoarele calități: raționalu, și sensitivu; această clasă de reprezentații e: ómenii.

Trebuie dară să ne *abstragem* cugetarea de la calitățile cele diferite și variabile, și *reflectând* numai la calitățile acele, care sânt egale în toate reprezentațiile aceleiași clase, se compunem o nouă reprezentație numai din calitățile cele egale; de es. comparând toate reprezentațiile despre ómeni, *abstragem* cugetarea de la noțiunile de colóre, formă, natură, limbă, șcl. și *reflectăm* numai la calitățile de sensibilitate și de rațiune. În acestu modu ne formăm câte o reprezentație de unu gradu superioru, care cuprinde în sine esența constantă și nevariabilă a tuturor reprezentațiilor unei clase, fără excepție. de es. reprezentația de ființă sensitivă și rațională cuprinde în sine pre ori-care reprezentație despre vre unu omu.

O asemenea reprezentație superióră se numesce *conceptu*, idee logică, sau noțiune logică; și reprezentațiile esențiale, din care se compune conceptul, se numescu *caractere* logice; de es. reprezentațiile despre toți ómenii se cristalisează în următoarele caractere logice: ființa animalică, sau sensitivă, și rațională. Caracterele logice formează *cuprinsul* conceptului; iar suma reprezentațiilor particulare, la câte se póte aplica conceptul, se numesce cercul sau *sfera* lui; de es. ființa sensitivă și rațională este cuprinsul conceptului; omu; iar suma tuturor reprezentațiilor de diferiți ómeni, este sfera conceptului: omu.

Esercițiu.—1. Prin ce operație formăm conceptul

din reprezentațiile comune?—2. Ce e cuprinsul logicu al conceptului?—3. Care e sfera logică a conceptului?—4. Ce sânt caracterele logice ale conceptului?—5. Să se formeze conceptul sau noțiunea logică din noțiunile comune: Europeanu, insulanu, plantă, limbă vorbită, armă, lege; scl.

2.—Cantitatea conceptelor.

α.—Cuprinsul și sfera.

Dacă adaogem vre unu caracteru logicu, și facem prin aceasta să crească cuprinsul conceptului, vom vedé, că acestu cuprinsu crescutu nu se va mai poté aplica la tótă sfera cea de mai nainte, ci numai la mai puține reprezentații. De es, cuprinsul logicu de: ființă sensitivă, rațională, insulană nu se poté aplica la tóte reprezentațiile despre ómeni, ci numai la insulani. Scădënd cuprinsul conceptului, ăi cresce sfera. De es, cuprinsul de: ființă sensitivă se poté aplica la tóte reprezentațiile animale, nu numai la ómeni. Asemene dacă adaogem ceva cătră sfera conceptului, ăi scade cuprinsul, de es. sfera compusă din tóte animalele este mai mare, prin urmare nu-i putem aplica, decât cuprinsul scădutu de ființă sensitivă; reprezentațiile despre ómenii, care domiciliază pe continente, compune o sferă mai mică așașară cuprinsul va fi mai mare, anume: ființă sensitivă, rațională, continentală. Acestu raportu de cantitate se poté formulá in următoriu principiu: *Cuprinsul conceptului stă in rațiune inversă cătră sfera sa.*

Esercițiu 1. In ce raportu matematicu stă cuprinsul conceptului cătră sfera sa?—2 Să se arăte aceasta in ordinea conceptelor: insulanu, omu, animalu, ființă organică, corpu, ființă.

b.—*Variația cantitativă.*

Unele concepte le aplicăm la câte o clasă întreagă sau la cutare sumă determinată întreagă de reprezentării, și le caracterisăm de concepte *generale* sau *universale*, anume când vom intelege suma sau clasa întreagă ecsact, le vom califica de judecăți *universale ecsacte*, de es. toți ómenii, adecă suma tuturor ómenilor, tóte vietățile; scl. iar când nu vom intelege esact totalitatea unei clase, ci numai in modu liberu pre ori-care individuu in parte, atunci conceptul se va caracteriza de *universalu nedeterminatu*; de es. ori-care armă, ori-ce reptilu, ori-care amfibie, fiecare soldatu scl.—In unele cașuri mărginim sensul la o parte determinata din sferă, escludënd ceealaltă parte, asemenea concepte se caracterisează de esclusive; de es. numai cei nefericiți, numai cei drepti.

De alte ori nu avem să intelegem, decât o parte nedeterminată dintr'o sumă sau dintr'o clasă de reprezentării; unu asemenea conceptu se caracterisează de conceptu *particularu*; de es. unii ómeni câți-va cetățeni, multe lucruri, puține promisiu. scl. De alte ori voim să intelegem la unu conceptu numai o singură reprezentăție; unu asemenea conceptu să numesce *individualu*, și anume când cugetăm o unitate nedeterminată dintr'o sumă, atunci se numesce *comunu*, de es. unu omu, unu munte, o ți, o tulpină, șcl. iar dacă intelegem unu conceptu determinatu intr'atata, incât să'l distingem de tóte celelalte reprezentării, atunci se numesce propriu: de es. Persia, Roma, columna lui Traianu in originalu, Movi-la lui Burcel, scl.

Esercițiu. Care conceptu are sferă mai mare: unu conceptu general, ori unul individual?

c. *Raporturi între concepte.*

Considerând conceptele in relațiile lor cantitative între sine, ni se ivescu câte doué concepte *identice*,

adecă compuse esact din aceleși caractere logice, prin urmare vor avé aceeași sferă; încât putem dice că nu sânt două concepte, ci numai unul și același repetatu, și nu s'a schimbatu decât cuvintele, prin care ni-le redeșteptăm, de es. omu—animalu raționalu, lumea—universul, justiție—dreptate, armonia cugetelor între sine—adevëru, identicu—același.

Alte două concepte sânt neidentice, sau diferite; și anume ne formăm câte două concepte așa, că luăm întregul cuprinsu al unui conceptu, de es. corpu, și unindu-l cu alte reprezentații, de es. organicu, compunem unu nou conceptu, care va ave cuprinsu mai mare, fiind că va conține in sine întregu cuprinsul conceptului celui ântëiu, care la rândul seu va avé cuprinsu mai micu, dar chiar pentru aceasta va avé sferă mai mare, și de aceea se va caractereza de conceptu *generalu* și *superioru* in raportu cătră conceptul celu cu cuprinsu mai mare, dar cu sferă mai mică; și acesta se va caractereza de conceptu *specialu* și *subordinatu* sub celu generalu. In sine nu e nici unu conceptu nici generalu nici specialu, ci numai in relație cu altul. Conceptul specialu conține in cuprinsul seu întregu cuprinsul conceptului generalu, ca pre unu caracteru logicu al seu; sfera conceptului generalu cuprinde in sine întreaga sferă a conceptului subordinatu, ca pre o parte a sferei sale; de es. conceptul corpu este conceptu generalu și superioru, in raportu cu conceptul corpu organicu, asemenea și cu conceptul corpu neorganicu, și fie care dintre aceste două este conceptu specialu și subordinatu, in raportu cu conceptul: corpu.

Subordinația logică se pôte continua si mai departe; conceptul acela, care este specialu și subordinatu unui conceptu, la rândul seu este generalu și superioru in raportu cătră alte concepte, care sânt subordonate sub dînsul; asemenea subordinație se continuă și mai departe, crescând cuprinsul și scădënd sfera conceptelor, până ce ajungem la o sferă, care

constă dintr'unu singuru conceptu, care este individualu ; sub conceptele individuale nu se mai pôte subordina nimicu in aceeași ordine de representații. De esemplu conceptul : ființă este superioru față cu conceptul : corp, precum și față cu conceptul : putere, care amândouă sânt subordonate sub dînsul ; conceptul putere este superioru față cu conceptul putere corporală, fizică, adecă neconștiută. Să construim de es. următoriu lanțu de subordinație logică : ființă — putere — putere conștiută, adecă spirit — spirit — omenescu, adecă mărginitu — spirit — activu — spiritul lui Dante. Alătura cu acesta putem formă și următoarele lanțuri de subordinație logică : ființă, — putere — putere conștiută — puterea universală ; sau următoarea subordinație : ființă — putere — putere animalică — puterea vertebratelor — puterea mamiferelor, puterea corporală a omului — puterea unui individ ; .. In acelaș modu se formează următoarea subordinație : schimbare — acțiune — lucrare conștiută — voință — voință morală — voința lui Brutu de a-și pedepsi pre copiii sei. —

In acelaș sensu se face și supraordinația ; de es. voința lui Brutu de a elibera patria de tirănia lui Cesare — voință patriotică — voință — lucrare conștiută — acțiune — schimbare ; sau : puterea razei solare, care de es. in anul 1870 in 1. Maiu la 12 ore de zi a atinsu punctul acela al ecuatorului, prin care trece meridianul Iașilor ; — puterea razelor solare — puterea razelor de stele — puterea razelor de lumină — puterea optică — puterea fizică adecă neconștiută — putere. —

Esercîțiu.—1. Care concepte sânt identice?—2. Cum se face subordinația conceptelor, și unde-i e marginea?—3. Cum se face supraordinația conceptelor?—4. Ce se intîmplă cu cuprinsul și cu sfera conceptului la subordinație?—5. Ce se intîmplă cu ele la supraordinație?—6. Să se facă subordinația și supraordinația, plecând de la conceptul : armă ; asemenea dela : erou, industrie, luptă, scl.—7. Care e legă-

tura logică în lanțul de subordinație? 8. E subordinatu conceptul: pâunu, sub conceptul: corpu neorganicu? Pentru ce e, ori nu e subordinatu?

3.—Calitatea Conceptelor.

Conceptele diferă unele de altele și în privința calității și anume atât din punctul pe vedere al clarității, pre unele și-le inchipuesce spiritul cugetătoru mai clar și mai complet, de es. pâne, apă, cuțitu, adiție, mână, piatră șcl. altele nu și-le pôte inchipui spiritul destul de clar și complet, și remânu ca într'o obscuritate, în cât conștiința nu le pôte percepe exact, ci remâne totdeauna în nesiguranță despre ființa lor, fiind espusă a-și imagina când o formă, când alta. La asemenea concepte trebuie să ne ficsăm prin convenție cutare caractere constante, pe lângă care să varieze celelalte calități; de es. magie, fantasmagorie, misterii, poesia realității, romanticismu, jale, tristeță, chaosul cosmogonicu, mórtea, farmecu, strigoiu, bălauru, nălucă, somnu șcl.

Conceptele mai diferă unele de altele și în privința preciei lor; anume unele și-le inchipuesce spiritul numai într'unu modu; de es. unitate, patru, punctu, atingere, linie, șcl;—altele nu și le pôte inchipui spiritul precis, ci în modu variabilu; pre unele ca aceste trebuie să le determinăm mai deaprópe, de câte ori voim să le aducem în combinație de cugetare în vre unu calculu intelectualu; de es. idealu, naționalitate, respectu, religie, formă, civilizație, perfecție, gustu; șcl.

Când voim a precisă acut esistența sau neesistența unui conceptu determinatu exact, atunci îl confrontăm cu neesistența lui, cu negația lui directă și nemijlocită, ceea ce formează doue concepte, care-și contradicu deadreptul și nemijlocit, și se numescu concepte *contradicătore*; de es. omu—nu omu, lucrare—nu lucrare, albu—nu albu, nu perfectu—perfectu, muritoriu

— nu muritoriu, începutu—unu începutu. Fiecare doue concepte contradicătore represintă totalitatea tuturor conceptelor posibile in nefinit, pentru că unul represintă unu conceptu (x) iar celalaltu (nu x) represintă tot aceea, ce nu-i ecsact conceptul cel ântëiu; de es. pe de o parte putere atractivă, pe de alta nu putere atractivă, sub care se pôte înțelege ori ce lucru, care nu-i putere atractivă, de es. putere repulsivă, numeralu, tigru, insulă, oprire, injustu, nevêduțu, palpabilu, patru, suprafață, poluri, eu, gazu, acela, infinitu, sau și nimicu, cu unu cuvêntu putem înțelege ori ce ființă, calitate sau lucrare, numai putere atractivă nu. In alte casuri confrontăm unu conceptu cu unu altul, care conține nesce representații positive opuse contra celui ântëiu, ast-fel, că nu le am puté combina deadreptul cu cuprinsul conceptului celui de ântëiu in formarea unui altreilea conceptu, ânsă nu se neagă deadreptul; asemenea concepte se caracterizează de *contrarie*; de es. albu—negru, de a stânga--de a-dreapta, luminatu--intunecatu, bunu--reu, plăcere—durere, muritoriu—nemuritoriu, compusu--simplu, organicu--anorganicu, dreptate—strâmbătate, putință—imposibilitate, egalitate—diferență, armonie--contrarietate, atragere--respingere, solidu—lichidu; stare—lucrare, favorabilu—stricăciosu; scl. Unele nu diferă unul de altul, decât in graduri de mărime, sau de putere; de es. caldu—rece, depărtatu—apropiatu, naltu—josu, latu—ângustu, mare—micu. Unele concepte contrarie sânt într'o relație așa de strinsă intre sine, in cât se condiționează unul pre altul reciproc, adecă fiecare nunai atunci are înțelesu, când ni-l imaginăm in opoziție cu celalaltu; asemenea doue concepte se caracterizează de contrarie *corelative*; de es. stânga—dreapta, in jos—in sus, interioru--esterioru; scl. și la fiecare concepte corelative esiste unu punctu mediu indiferentu sau centralu, precămu punctul „zero“ in gradația calorică, punctul mijlociu, unde încețază stânga și începe dreapta; scl. Unele concepte

nu se distingă între sine decât prin o diferență de calitate, astfel, că nu se opun nici se cotrariază între sine, în cât le am pute combina într'unu altu conceptu, și se caracterizează simplu de *diverse*, adică *neidentice*; de es. albu—compusu, pre aceste doué concepte diverse le putem combina de es. în conceptul crinu, ometu, mătasă, lebadă scl. concepte diverse sânt și următórele; negru—compusu, verde—solidu, intunericu—intindere, bunu—tăcere, linie—compusu, organicu—flóre, dreptate—intărziere, egalitate—aplicație, lucrare—răpejune, rece—solidu scl.

Esercițiu. 1. Ce e necesaru pentru a ficsă între noi calitatea conceptelor nedeterminate și obscure?
2. Ce conținu ori care dóue concepte contradicătóre?
3. Ce concepte sânt următórele: vėđutu—nevėđutu, vėđutu—nu vėđutu, credință—necredință, mișcare—stare, mișcare—răpejune, egalu—diferentu, căldură—receală, stare—neschimbare?

4.—Modalitatea,

sau raportul conceptului cătră subiectul cugetătoriu.

Subiectul cugetă conceptele prin inteligența sa, și câte odată încercându-se ale esecuta, observă, că se dispune a efectui o reprezentație, și după dănsa o altă reprezentație, carea este în opoziție cu cea d'ântăiu, în cât nu se póte combina unu conceptu dintr'insele; unu conceptu compusu din asemenea reprezentații disarmonice se caracterizează de conceptu imposibilu; și e totdeauna *neadeveratu* („*contradictio in adjecto*“) de es. punctu compusu, linee simplă, lucrare fără schimbare, organismu simplu, lucru nesistentu, acțiune fără causă scl. Alte concepte sânt *posibile* de cugetatu, și anume parte dintr'insele sânt *posibile* numai de cugetatu, dar realitatea naturală de regulă nu le corespunde, sau vorbind științifice: sânt concepte, pre care ni le inchipuim altfel, nu cum

urmează din ideile originale, precum ni le am formatu în urma impresiei lor din natura reală; de es. munti de aur, luna gânditoare, flori triste, zefiru doiosu, scl. Conceptele posibile sânt chiar *reale*, când ni le compunem în armonie cu ideile originale formate în modu normalu; de es. Pământul rotundu, sborul stelelor, pasere sburătoare, linee compusă, lucrare schimbătoare, punctu simplu, lucru esistentu, vântu variabilu, scl.

Unele dintre conceptele reale nici nu le am pute formă altmintrele, ci sânt cu necesitate logică așa, cum sânt; și pentru aceasta se caracterizează de *necesarie*, și totdeauna sânt adevărate, nici nu potu fi neadevărate, de es. Punctu simplu, linee compusă, efectu provenitu din cauză, raportu între două sau mai multe lucruri, cercu rotundu, organismu compusu, universonu întinsu, scl.

Esercitiu, 1. Care sânt conceptele imposibile? 2. De câte feluri sânt conceptele posibile? 3. Cum sânt conceptele următoare: diamantu simplu, timpu stătoriu, spiritu neconsciutu, lună sburătoare, cristalu compusu, sumă simplă?—

5.—Principiul adevărului.

*Fiecare lucru este același (idem), egalu cu sine, și nu diferă de sine, armoniază și convine cu sine, și nu se contrariază. Aceasta convine deadreptul cu cugetarea normală, și nimene nu se pôte indoi despre ea; și când s'ar indoi cineva, nu am pute-o rădima cu nimicu; nici dînsul n'ar pute-o combate nici cu o idee normală. Așa dară acesta este unu principiu, unu adevăru absolutu, adecă nedependentu de nimicu, invederatu, solidu prin sine în oricare inteligență normală, și se numesce *principiul identității*, *principiul elementaru* și *universalu* al adevărului, legea fundamentală și generală a cugetării. Fiecare conceptu este egalul cu sine, armoniază și con-*

vine cu sine; deci dară, de câte ori se repetează unu conceptu sau ori ce reprezentație, trebuie să o considerăm de aceeași, *fără ori ce schimbare*, și anume atât în ființa sa, cât și în raporturile, calitățile și acțiunile sale.—

În sensul legii fundamentale ale cugetării dacă vom combina într'una concepte contradicătoare, prin aceasta ne vom depărta de adevăru; așa dară pentru ca să nu cugetăm, de cât adevăru, trebuie să ne ferim de a cugeta concepte contradicătoare. Acesta este preceptul negativu pentru a opri și *impiedeca contradicțiunile*. De es. punctu compus, linie simplă, mineralu viu, plantă neorganică; șcl.—

Mai departe este cunoscutu că sub fiecare două concepte contradicătoare putem cugeta toate conceptele posibile în nefinitu; așa dară cu fie care conceptu convine ori unul ori altul din două concepte contradicătoare; dar nici odată nu-i convinu amândouă, și nu-i poate conveni nici unul al treile, care n'ar fi nici unul nici altul din cele două contradicătoare, pentru că ori ce-i convine, ori este unul din cele două contradicătoare ori este celalaltu. Acesta se numește escluderea unui al treilea terminu dela doi termini contradicători („*Lex exclusi medii tertii*“). De exemplu: conceptului: oceanu, îi convine ori unul ori altul, de es. din conceptele contradicătoare: oțelu—nu oțelu; asemenea din arcu—nu arcu, milion—nu milion, și așa din ori care două contradicătoare; anume cu conceptul oceanu convine idea de adâncu, idea de latu, și mișcătoriu, și aceste toate se potu subînțelege la conceptele de: nu oțelu, nu arcu, nu milionu. (Aceasta este idea de „ori una ori alta“; și „*terțium non datur*“).—

Trebuie să aplicăm principiul identității și la raporturile lucrurilor între sine. Celu mai importantu este acelu raportu, în care, unu lucru produce pre unu altu lucru anumitu, ceea ce se numește raportul rațiunii sau a *causalității*. Ori ce raportu de ca-

usalitate trebuie să rămână totdeauna tot același, adică după idea unei cauze să cugetăm totdeauna idea efectului său, și numai aceea, iar nici odată idea unui efect diferit. Acesta se numește preceptul sau legea rațiunii sau a causalității; și când se asociază mai multe cauze asupra unui punctu, nu vor produce toate cauzele, una câte una, câte unu efect separat de celelalte, ci fie care va modifica efectele tuturor celorlalte cauze în reciprocitate, încât efectul colectiv va corespunde combinației tuturor cauzelor; anume dacă vor lucra toate în paralelismu, fără de a se împiedeca una pe alta în parte macar, efectul va corespunde cu suma cauzelor; însă dacă puterile active se vor împiedeca în parte una pe alta, se vor modifica toate, și rezultatul va corespunde cu acele modificări; în fine când două cauze vor fi egale și opuse de drept, atunci amândouă se vor împiedeca una pe alta, și efectul va fi împiedecarea lor reciprocă.—

Când ni-se ivescu mai multe cauze, este neapăratu, să le considerăm esact, pentru că numai așa vom pute calcula efectul celu adevăratu, adică acela care convine cu toate cauzele; dacă pierdem din vedere vre una din cauze, efectul nu poate conveni cu dinsele, și induce în erori.

Esercitiu.—1. Care e adevărul fundamentalu și generalu?—2. Care e aplicația lui negativă.—3. Cum e legea „exclusivității terții“?—4. Cum se aplică legea fundamentală la raportul causalității?—5. Câte legi fundamentale sânt?—

JUDECATA.

1.—Fundamentul judecării.

Inteligența adeseori are trebuință de a ficsă óre-

care raportu între doue acte de cugetare. Când stabilește unu asemenea raportu, dicem că *judecă*, sau că eșcută o *judecată*. De es. vânturile sânt variabile; vânturile variază; lucrurile nu sânt peritóre; a retăci este lucru omenescu; o calitate omenescă este a rătăci; fagul e arbore; unu arbore este fagu; arta innobilează pre omu, scl.

Representația aceea, pre care numai o reamintim din memorie, o considerăm mai ântei în momentul respectivu, și se caracterizează de *subiectu logicu*, fie substantivuu, fie adiectivuu, verbu scl. în privință gramaticală; precum în eșemplele precedente: vânturile, lucrurile, a rătăci, o calitate omenescă, fagul, unu arbore, arta; cealaltă reprezentație este aceea, pre care o căutăm pentru raportul ei cătră subiectu; pre acêta o considerăm drept elementu principal al judecătii, și se numesce *predicatu logicu*, fie acela verbu, adiectivuu, ori substantivuu, scl. în sensu gramatical; precum în eșemplele precedente: sânt variabile, variază, nu sânt peritóre, este lucru omenescu, este a rătăci, e arbore, este fagu, innobilează.

Judecata totdeauna e completă, și nu pôte să-i lipsească nici subiectul nici predicatul; chiar nici atunci nu e defectuósă judecata, când prin o singură vorbă facem pre altul, să-și redeștepte numai subiectul, ori predicatul; pentru că atunci ascultătoriul de sine êși redeșteaptă celalaltu elementu de judecată; de es. la cuvântul: ninge, ascultătorul nu-și redeșteaptă numai o idee, ci eșcută următórea judecată completă: apa solidificată în cutari forme anumite cade pe pământu.

Eșercițiu.—1. Din ce se compune judecata logică?
—2. Esistă judecătii ecliptice?—3. Sânt complete judecătii, care le cugetăm la espresiile: ingheață, tună, ninge, plouă?

2.—Cantitatea judecăților.

Noțiunile unor calități și acțiuni convinu ca predicate cu câte o sumă întregă de concepte, așadară putem lua drept subiectu conceptul general al acestor concepte, și să formăm judecăți generale sau *universale*; anume când subiectul e conceptu general esactu, judecata o vom caracteriza de generală esactă, de es. toți indiviții de subt arme compunu puterea armată a unui poporu; toate ființele existente compunu universul, scl. iar când subiectul este conceptu general nedeterminatu, atunci și judecata se va caracteriza de universală *nedeterminată*; de es. ori care calumniatoru e desprețuitu; omul este neperfectu, sau toți oamenii sânt neperfecti, sau nici unu omu nu e perfectu; toate cristalele sânt compuse; nici unu corpu nu e simplu.

Alte reprezentații nu convinu ca predicate, decât cu o parte nedeterminată dintr'o clasă de concepte în asemenea casu subiectul este conceptu particular, și judecata se caracterisează de *particulară*; de es. unii oameni se nenorocescu singuri; puțini oameni sânt constanți; multe cunoștințe îmbogățescu spiritul omenescu; mulți nu au sensu pentru frumusețele artei.

În fine sânt reprezentații ca acele, care nu convinu ca predicate, decât cu o reprezentație; asemenea judecăți se caracterisază de *individuale*. De es. unu singuru omu nu poate face fericită pre o națiune; o clipită poate decide despre viața unu omu; Persepolis zace în ruine; eu nu sânt nefericitu; Roma a plânsu multu după Traianu, scl.

Două judecăți potu fi identice ori diferite, după cum subiectele și predicatele lor sânt concepte identice ori diferite; de es. omul e muritoriu, ființa sensibilă și rațională este muritoare; aceste sânt două judecăți identice. Judecățile diferite potu varia așa, ca subiectele lor să aibă o legătură cantitativă între sine; de es subiectul uneia să fie conceptu subordi-

natu sub conceptul, care figurează ca subiectu in cealaltă; asemenea judecăți se caracterizează de *subordinate*; de es. judecată superioară: toate animalele posedu organe vitale; judecată subordinată: unele animale posedu organe vitale; judecată individuală, subordinată subt amândouă judecățile anterioare: unu animalu posedu organe vitale; scl.—

Esercîțiu.—1. Ce sânt judecățile universale esacte, și ce sânt cele nedeterminate?—2. Prin ce devine subordinată o judecată sub alta?

3.—Calitatea judecăților.

Noi avem necesitatea de a stabili câte unu raportu de conveniență și armonie intre două reprezentații, și când putem stabili directe o asemenea armonie intre unu subiectu și intre unu predicatu logicu, prin aceasta formăm o judecată *afirmativă*; de es. omul rătăcește; lucrurile se schimbă; rătăcirea e lucru omenescu; fagul e plantă; ingheață, fulgeră, toate corpurile au formă; omul este neperfectu; multe cunoștințe sânt necesarie; Atila a muritu de mórte grabnică.

Dar nu putem stabili totdeauna deadreptul raportul, care'l voim; ci adeseori numai atâta putem constata, că raportul cercetatu nu esiste intre respectivele două sau mai multe reprezentații; asemenea judecată se caracterizează de *negativă*; de es. omul nu e perfectu; omul nu-și póte ajunge toate scopurile; cercul nu e compusu din linii drepte; punctul nu e compusu; puterea nu e corpu.

Prin judecățile negative afirmăm indirecte și mijlocit ceva contradicătoru cu ceea ce negăm; de es. prin judecata, că cercul nu e compusu din linii drepte, afirmăm indirecte și mijlocit, că cercul e compusu din ceva, ce nu e linii drepte, ci de altă natură; judecata, că omul nu e nemuritoriu, este egală cu judecata, că omul este ceva ce nu e nemuritoriu.

Aşa dară judecata negativă este judecată afirmativă in modu indirectu.

Prin judecăţile afirmative asemenea se neagă indirecte tot aceea ce e contradicătoriu cu ceea ce se afirmă directe, şi prin urmare fiecare judecată afirmativă este judecată negativă indirecte, de es. judecata, că lucrurile se schimbă, este egală cu judecata că lucrurile nu sânt neschimbătoare; asemenea: omul este neperfectu, sau omul nu e perfectu scl. In unele casuri, unei judecăţi îi opunem o altă judecată, compusă din acelaşi predicatu, numai cât in opoziţie contradicătoare: asemenea judecăţi se caracterisează de *judecăţi contradicătoare*; de es. spiritul este fiinţă cu existenţă in sine — spiritul nu e fiinţă cu existenţă in sine. — Din două judecăţi contradicătoare ori una ori alta este adevărată necesarmente; dar numai una dintr'insele; când e adevărată una, cealaltă e neadevărată; şi când e neadevărată una, cealaltă e adevărată cu necesitate logică; de es. dacă nu e adevăratu, că unu lucru e x, atunci este adevăratu, că acelu lucru este nu x, adecă este ceva ce nu e x; dacă nu e adevăratu, că o petrificaţie este dintr'unu animalu, va fi necesarmente adevăratu, că acea petrificaţie este din nu animalu, adecă dintr'unu lucru, ce nu e animalu; dacă nu este adevăratu, că sórele nu e albu, urmează cu necesitate logică, să fie adevăratu, că sórele să fie albu. —

Alte doue judecăţi cu subiectele identice sânt in opoziţie de contrarietate prin aceea, că predicatele lor sânt concepte contrarie; şi dacă e adevărată una dintr'insele, este neadevărată cealaltă; însă dacă e neadevărată una, nu urmează totdeauna cu necesitate, să fie adevărată cealaltă; de es. dacă nu e adevărată judecata, că sórele nu e albu, nu urmează cu necesitate logică, să fie negru sórele; căci póte să aibă şi altă colóre.

Dar nu toate judecăţile se opunu intre sine. Sânt judecăţi ca acele care nu se contrariază, dar nici nu

sânt în órecare legătură mai strinsă între sine, încât dacă e adevărată sau neadevărată una, nu urmează nimicu pentru cealaltă; de es. riul curge, riul e adêncu; spiritul e ființă cu existență în sine, spiritul lucrează; sórele e rotundu sórele nu e visibilu totdeauna; scl.

Esercițiu.—1. Care e raportul între forma afirmativă și forma negativă de judecări?—2. Ar puté fi doue judecări contradicătore neadevărate amêndoue?

4.—Gradația solidității judecăților.

Judecările diferă unele de altele în graduri de soliditate. Anume unele se formează prin încercarea de a aduce unu conceptu în raportu cu o representație, care-i contradice deadreptul. Asemenea judecări se caracterizează de *absurde*, și nu sânt adevărate niciodată; de es. linia nu e compusă din mai multe puncte; punctul are estindere, sau conține linii; efectul nu se produce prin cauză; animalul e neorganicu, scl.

Alte judecări se formează prin încercarea de a uni unu conceptu în unu raportu, în care nu se potu combina conform cu cunoscințele ce avem despre lucrurile din realitate, adecă prin încercarea de a uni în raportu logicu doue representații contrarie; asemenea judecată se caracterizează de imposibilă; de es. fiecare omu își implineșce datoria; instrucția, fără educație asigură fericirea omului; ómenii cunoscú tóte puterile naturei.

Alte judecări se formează, unindu doue representații în unu raportu posibilu, ânsă fără de a se arêta, dacă într'adevêru este în realitate unu asemenea raportu, care, prin urmare s'ar puté realiza, fără de a se împiedeca de vre o absurditate sau imposibilitate; o asemenea judecată se caracterizează de *problematică*, *indoielnică* sau *posibilă*. De es. volumul pământului póte că se micșorează; póte, că tóte a-

nimalele se distingă esact de vegetale; pôte, că omenimea va ajunge odată la pace și armonie universală.

Când cunoscem condițiile, care ar decide unu lucru indoielnicu intr'o parte, sau intr'alta, atunci in locul judecării problematice putem formă o judecată mai sigură, adevă scim, că atunci, când se va realiza ipotesa sau condiția, fără indoială se va realiza și unu altu adevăru, fie pozitivu, fie negativu; asemenea judecări se caracterisază de *ipotesice*; de câte ori există ipotesa, totdeauna ăi urmează efectul cu necesitate logică; de câte ori nu există ipotesa, nu urmează totdeauna să nu existe efectul, pentru că efectul pôte să urmeze uneori din alte cauze; și când există efectul, nu urmează că a existatu cutare ipotesă anume, de cât numai atunci, când acel efectu nu ar puté urmă, decât din aceea ipotesă; de es. dacă particellele pământului se adună tot mai strins unele cătră altele, volumul pământului scade; dacă există vre unu corpu organicu cu calități esențiale de animalu și de plantă, atunci nu se distingă esact tôte animalele de plante; dacă nu s'ar opune nici o piedecă in calea unei săgeți sburătoare, dinsa ar sbura in etern; dacă s'ar puté intinde și consolida educația morală in omenimea intreagă, aceasta ar ajunge la pace și armonie universală; dacă nu se condensează particellele pământului tot mai mult, de aci nu urmează, că volumul pământului nu scade, căci ar puté scăde volumul prin depărtarea câtorva părți dintr'insul; asemenea dacă scade volumul pământului, nu urmează, că se condensează; unde nu există nici unu efectu, scim că nu a lucratu nici o cauză; și unde este unu efectu, acolo a lucratu o cauză; unde se face o distrucție, acolo a lucratu o putere repulsivă precumpănitore asupra puterii atractive; dacă doue puteri opuse nu producu nici unu efectu pozitivu, puterile acele sânt egale; de óră ce se producu deodată mai multe fenomene diferite,

aşa dară există mai multe puteri active; dacă n'ar exista puteri, nu s'ar împlini nici o acţiune.

În unele cazuri ne apropiem şi mai mult de unu adevăru, restringându cercul de alternativă la puţine cazuri anumite, dintre care ori nnul ori altul este adevăratu, fără ori ce îndoială, şi fără altă ipotesă, numai atâta rămâne, să aflăm, care formă e adevărată, de unde apoi urmează, că celelalte nu sânt adevărate. Asemenea judecăţi de alternare se caracterizează de *disjunctive* sau *alternative*, şi disjuncţia sau alternaţia se ivesce aci în subiectu, aci în predicatu, sau în celelalte circumstanţe din judecată. Disjuncţia trebuie să fie adevărată şi esactă, adecă ramurile disjuncţiei să fie coordonate, şi suma lor să compună întreaga sferă a conceptului care-l tratăm în disjuncţie; de es. Fiecare corpu e sau organicu sau lichidu, sau petrificaţie, sau amfibie, şau opu de artă; această disjuncţie nu e adevărată, pentru că ramurile ei nu sânt coordonate; cu organicu nu e coordonatu, decât neorganicu, amfibie este cuprinsă în organicu; opul de artă, cu petrificaţia şi cu amibia nu sânt coordonate cu organicu; disjuncţia nici nu e esactă, pentru că amibia este cuprinsă în organicu; iar neorganicele nepetrificate şi cele ce nu sânt opuri de artă, acele nu figurează în această disjuncţie. Alte exemple neesacte: corpurile sânt sau solide, sau gazuri; ómenii sânt sau europei, sau insulani; corpurile organice sau corpurile neorganice sânt folosite; această disjuncţie e esactă, dar nu e adevărată, pentru că şi cele organice şi cele neorganice potu fi folosite, prin urmare ramurile disjuncţiei din această judecată nu se escludu una pre alta.— Esemple de disjuncţii adevărate şi esacte: ori care corpu e ori organicu ori neorganicu; fiecare fiinţă e ori putere ori materie; acusatul ori a comisul fapta, ori n'a comis'o.

Prin judecata absurdă, prin judecata imposibilă, prin cea problematică, cea ipotetică şi prin cea al-

ternativă, nu ne asigurăm deadreptul despre unu adevăru. Trebuie să tindem totdeauna, a ne forma o judecată astfel, ca soliditatea adevărului dintr'insa să nu fie indoeinică, să nu fie atêrnată și condiționată de existența órecărei ipotese, nici să atârne de neexistența vre unui adevăru in alternare, ci să constatăm deadreptul existența raportului dintre subiectu și predicatu ; astfel de judecată, a căreia adevăru este consolidatu deadreptul, este categorică, specia, sau gradul cel mai prețiosu de judecată, pentru că imbogătesce spiritul cu cunoscințe valide și sigure, și se caracterizează de judecată *categorică*. In unele judecări categorice afirmăm existența sau neexistența unui lucru pe basa unei circumstanțe, care există in momentul respectiv, dar care ar pute fi și altminterile, din cum este in acel momentu ; asemenea judecări categorice se caracterizează de arsertóre, afirmătoare sau categorice simple ; de es. fie care corpu are puteri atractive și puteri repulsive ; pământul se invêrte in jurul sórelui.

Alte judecări categorice le formăm aducând unu conceptu in raportu cu o representație, care e o parte necesară din cuprinsul logicu al aceluiași conceptu, ceea ce produce unu raportu necesariu, care prin urmare nu se póte schimba nici odată, nici inteligența nu și'l póte inchipui sau cugeta altminterile ; asemenea judecări categorice se caracterizează de *apodictice* sau necesarie, și representă adevărurile absolut solide, adecă adevărurile acele, care nu atêrnă nici de o condiție, nici de o întâmplare, ci sânt solide in sine din cauza identității elementelor lor, care este armonia cea mai esactă și mai reală.

Pe asemenea adevăruri se intemează tóte sciințele. Judecările apodictice sânt opuse deadreptul cu judecările absurde, de es. punctul nu e compusu ; repetiția unității compune numerul ; efectul este produsu de cătră cauză ; animalul e organicu ; linia cercului nu urmează numai intr'o singură direcție.

Judecățile absurde și cele imposibile conțin neadevăr; cele problematice și cele ipotetice conțin dispoziție pentru adevăr și pentru neadevăr, cele disjunctive conțin unu adevăr nearătat încă apriat, cele categorice conțin adevăr arătat precis, și anume cele apodictice conțin adevăruri absolute și solide prin sine, de care nu se pôte iudoi nici o inteligență normală.

Esercițiu.—Ce judecăți sânt următoarele: Lacul pôte fi adencu; riul stă; nici unu institutu social nu e necesaru; fiecare omu e ori înțeleptu, ori americanu; numerii nu se compunu din unități; dacă omul vré să fie fericitu, trebuie să muncească; fiecare corpu sau e organicu sau metalu; spațiul e simplu; ori ce schimbare conține numai câte unu momentu; omul nu există; e indoeľnicu, dacă există omul, ori nu există.

C.

RATIONAREA.

1. Fundamentul raționării.

Când nu putem observa obiectele deadreptul, ori observându-le, tot nu putem stabili categorice unu adevăr anumitu, care am voi să-l stabilim pentru noi, ori să-l arătăm altuia intr'unu modu convingătoru, atunci luăm intr'ajutor alte adevăruri, cunoscute și recunoscute de solide. Afirmăția indoeľnică, sau întrebarea, ce voim a o decide, o numim *problemă* sau *tesă*.

In unele casuri putem resolvi tesa, și a stabili adevărul cel nou prin ajutoriul unui singuru adevăr cunoscutu de mainainte, prin *concluzie* nemijlocită deadreptul din acelu adevăr; in alte casuri nu putem conchide deadreptul din unu adevăr, ci sântem nevoiți a lua intr'ajutoriu mai multe adevăruri.

2.— Concluzii nemijlocite.

De la unu adevăru realu sau asertoriu putem conchide, că acelu adevăru este și posibilu; de es. pământul se invêrte in jurul sórelui; de aci conchidem adevărul, că e posibilu, ca pământul să se invêrtească in jurul sórelui; sau să considerăm judecata asertorie, că luna se invêrtesce numai odată in jurul acei sale in timpul, in care face calea sa odată in jurul pământului, din aceasta putem sci, că e posibilu ca luna să se invêrtească numai odată imprejurul acei sale in timpul, in care se invêrtesce odată imprejurul pământului.

De la adevărul unei judecări apodictice putem conchide că acelu adevăru e realu, și de aci scim că e și posibilu; de es. linea nu pôte fi compusă decât din puncte; de aci conchidem, că linea in realitate e compusă din puncte; asemenea, că e posibilu, ca linia să fie compusă din puncte. Inșă de la unu adevăru realu nu putem conchide cu siguranță, că este și apodicticu sau necesaru, nici de la unu adevăru posibilu nu putem conchide că acela e chiar realu; de es. luna se invêrte in jurul pământului; de aci nu urmează, că luna se invêrte necesarmente in jurul pământului; ne am poté inchipui că luna nu se invêrte in jurul pământului; corpul sórelui ar poté să fie intunecatu; de aci nu urmează cu siguranță, că corpul sórelui este intunecatu in realitate, cu atâta mai puțin urmează, că corpul sórelui este necesarmente intunecatu.

Dacă e adevărată o judecată universală nedeterminată, urmează, că e adevărată ori care judecată subordinată acelei universale, fie judecata subordinată particulară, fie individuală. De la neadevrul judecâței generale nedeterminate urmează neadevrul celor subordonate ei; de es. toți ómenii sânt perfectibili; așa dară unii ómeni sânt perfectibili; așa dară unu

omu e perfectibilu;— ómenii nu sânt perfecti, unu omu nu e perfectu.

De la adevărul unei judecăți universale esacte nu urmează să fie adevărată vre o judecată subordinată, ba urmează că nici nu pôte fi adevărată; de es. toți ómenii din viață compunu generația presentă a genului omenescu; de aici nu urmează ca unii ómeni din viață, ori unu omu, compune generația presentă; animalele neraționale compunu o clasă mai numărósă de cât genul omenescu; de aici nu urmează categorice că e adevăratu că unele animale formează o clasă mai mare, decât genul omenescu; ori că unu animalu formează o clasă mai mare, de cât genul omenescu.

Dacă e adevărată una din doue judecăți contradicătóre intre sine, urmează cu necesitate, că ceealaltă e neadevărată; și dacă e neadevărată una dintr'insele, asemenea urmează cu necesitate, că ceealaltă e adevărată; de es. dacă e adevăratu că nu tóte petrele sânt scumpe, urmează cu necesitate, că nu e adevăratu, că tóte petrele sânt scumpe; dacă e neadevăratu, că spiritul e compusu, urmează cu necesitate că e adevăratu că spiritul nu e compusu; dacă nu e adevăratu că sórele e negru, urmează cu necesitate, că e adevăratu, că sórele nu e negru, adecă ori de altă colóre, ori nici de o colóre, ori pôte nici nu esistă, dar negru nu e.

Dacă e adevărată una din doue judecăți contrare, urmează cu necesitate, că ceealaltă nu e adevărată; ânsă din aceea, că una din doue judecăți contrare nu e adevărată, nu urmează, că ceealaltă e adevărată; de es. dacă e adevăratu, că sórele e intunecatu, atunci urmează cu necesitate, că nu e adevăratu, că sórele e luminos; ânsă dacă nu e adevăratu, că sórele e albu, nu urmează cu necesitate, să fie adevăratu, că sórele e negru.

Afară de principalele conclusii nemijlocite, se mai potu face și altele și mai compuse, numai cât să

luăm în considerație logică toate circumstanțele și să ne combinăm cugetele esacte conform cu cuprinsul lor logicu.

Esercițiu. Să se controleze adevărul concluziilor următoare: aerul nu e vizibilu, așa dară aerul nu poate fi vizibilu; este adevăratu că luna e rotundă, așa dară este adevăratu, că luna e nu rotundă; aborul se poate condensă, așa dară aborul se condensează; în pământu se găsescu animale petrificate, așa dară se poate ca acele petrificații să nu fi existatu odată ca animale; toți oamenii compun o sumă de mai multe milioane de indiviți, așa dară unu omu compune o sumă de mai multe milioane de indiviți, toți oamenii în stare normală sânt perfectibili, așa dară câți-va oameni în stare normală nu sânt perfectibili; unele ființe organice nu au caractere esacte de animalu ori de plantă, așa dară oricare ființă organică nu are caractere esacte de animalu ori de plantă, așa dară nici o ființă organică nu are caractere esacte de animalu ori de plantă;—pământul sboră, așa dară pământul sboră cu necesitate logică.

3.—Concluzii mijlocite.

De la cunoștințele noastre nu putem conchide totdeauna deadreptul și nemijlocit la ori ce alte adevăruri, de care avem trebuință a ne asigura. Când nu putem stabili între două cugete unu raportu de judecată cu certitudine din simpla observație a lor, nici din alte judecări, atunci sântem induși a examina acele două cugete în raportul lor către unu altu cugetu, cu scopul de a ne ajuta prin aceasta să aflăm și să stabilim raportul, ce dorim; cu alte cuvinte, să aflăm și să ne asigurăm unu adevăru nou. O asemenea operație intelectuală se numesce a *raționa*, a efectui unu *raționamentu*. În unele cazuri nu putem afla nici unu cugetu, prin care să ne ajutăm a stabili unu adevăru nou; dar de multe ori aflăm

unu asemenea cugetu mijlocitoriu; atunci stabilim unu raportu între unul din cele doue cugete anterioare și între cugetul mijlocitoriu; după aceasta formăm unu raportu între cugetul mijlocitoriu, și între celalaltu cugetu din cele doue anterioare; atunci putem înțelege raportul dintre acele doue cugete, și le combinăm în forma unei judecăți, care apoi se numesce *conclusie* și reprezintă scopul nostru, care l'am căutat cu ajutorul altor judecăți; aceste se numesc *premise*, și trebuie să conțină adevăruri cunoscute ca solide. Cugetul care mijlocesce aflarea adevărului celui nou, se caracterizează de *terminu* mediu sau *mijlocitoriu*.

De regulă avem să aflăm, dacă unu conceptu conține logice cu reprezentația unei calități ori a unei acțiuni. Atunci trebuie să căutăm în ce clasă de lucruri se numără conceptul respectiv, aceasta o formulăm în o judecată, pe carea o numim *premise minoră sau mică*, subiectul ei îl numim *terminul minore* sau micu, predicatul ei este terminul mijlocitoriu; după aceasta căutăm dacă lucrurile din aceea clasă au calitatea respectivă, și dacă o au, formulăm și acestu adevăru în o judecată, care se numește *premise majoră sau mare*, subiectul ei este terminul mijlocitoriu, iar predicatul ei se numesce *terminul majore* sau mare; după aceste formulăm *conclusia* în o judecată nouă; subiectul ei este terminul minore, iar predicatul ei e terminul majore.—Raționamentul formulatu și enunțiatu în órecare formă, se numesce *silogismu*.

Esempu nedeterminatu: Am voi să aflăm dacă A este B, adecă dacă unu conceptu A are calitatea B. Antei să presupunem că scim, că toți C sânt B, adecă toți indiviții C, care compun o clasă, au calitatea B; de altă parte să presupunem, că scim, că A e C, adecă conceptul A este unu individuu din clasa de C. Cu ajutoriul acestor două adevăruri ajungem la cunoștința adevărului celui nou: A e B, adecă conceptul A are calitatea B.

Tesa din acestu raționamentu este întrebarea, dacă A este B? Premisa majoră: toți C sânt B; premisa minoră: A este C; *conclusia*: A e B, ceea ce era de căutat. Terminul majore e B, terminul minore e A, terminul mediu e C.

Acestu raționamentu se pune în formă de silogismu în modul următoriu:

Tesă: A e B(?)

Raționamentu în modu afirmativu:

Toți C sânt B

Dar A e C

Așadară A e B

În modu negativu:

Nici unu C nu e B

Dar A e C

Așadară A nu e B

Esemplu determinatu:

Tesă: Calumniatorii sânt urîți. (?)

Raționare:

Toți înșelătorii sânt iubiți (?)

Dar calumniatorii sânt înșelători;

Așadară calumniatorii sânt urîți.

Tesă: Calumniatorii sânt urîți;

Raționamentu:

Nici unu înșelătoriu nu e iubit;

Dar calumniatorii sânt înșelători;

Așadară calumniatorii nu sânt iubiți.

Esercițiu.—1. Ce facem, când nu putem afla unu adevăru deadreptul după observația obiectului?—2. La ce scopu ne servește raționamentu?—3. Ce adevăruri trebuie să conțină premisele?—4. Am pute noi conchide la unu adevăru nou pe basa unor premise indoelnice?

4.—Regulele raționamentului.

1.

Pentru a pute rezolvî o tesă, adecă a unî cele doue cugete din tesă in forma unei judecăți, carea să reprezenteze unu adevëru nou solidu, trebuie să aflăm unu cugetu, care să aibă legătură logică cu amëndoue celelalte cugete, incât să putem construi doue judecăți, care să conțină unu terminu comunu, identicu in amëndoue; acesta va fi terminul mediu sau comunu. Dacă cele doue premise se compunu numai din doi termini, nu ne inaintează la nici unu adevëru nou; și dacă se compunu din patru termini diferiți cu totul, atunci nu este nici unu punctu comunu, care să ne mijlocească trecerea de la o premisă la cealaltă; aşadară premisele trebuie să conțină *exact trei termini* diferiți, și unu terminu să figureze in amëndoue judecățile premise.

Esemples nedeterminate :

Tesă: R este S(?)

Raționare :	Toți M sânt R
	R e M

(Nu putem trece la nici unu adevëru nou. Tesa nu e resoltivă).

Raționare :	Nici unu M nu e R
	Dar S e S

(Nu urmează adevëru nou. Tesa încă nu e resoltivă).

Raționare :	Toți M sânt S
	Dar R e P

(Nu urmează adevëru nou. Tesa nu e resoltivă).

Raționare :	Toți M sânt S
	Dar R e M

Urmează, că R e S (Prin aceasta conclusie s'a resoltitu tesa in modu afirmativu).

Raționare: Nici nnu M nu e S
Dar R e M

Urmează că R nu e S (Prin această con-
cluzie s'a rezolvitu tesa in modu negativu).

• Exemplu determinatu :

Tesă: Nepăsătorii sânt uriți (?)

Raționare: Toți cei nesimțitori sânt nepăsători;
Toți cei nepăsători sânt nesimțitori;

(Nu putem trece la nici unu adevăru nou.)

Raționare: Nici unu simțitoriu nu e nepăsătoriu;
Dar cei uriți sânt uriți;

(Nu urmează nici unu adevăru nou.)

Raționare: Toți cei nesimțitori sânt uriți;
Dar cei nepăsători sânt netrebnici;

(Nu urmează nici unu adevăru nou.)

Raționare: Toți cei nesimțitori sânt uriți;
Dar cei nepăsători sânt nesimțitori;

Urmează, că cei nepăsători sânt uriți

Tesă: Cei nepăsători sânt iubiți (?)

Raționare: Nici unu nesimțitoriu nu e iubit;
Dar cei nepăsători sânt fără simțu;

Urmează, că nici unu nepăsătoriu nu e iubit.

Așadară formula generală pentru raportul termi-
nilor din premise va fi următoarea:

↔Mediu↔

Minore (.) Majore

Conclusia: Minore↔Majore

2.

Judecata majoră trebuie să fie universală; căci
când e particulară sau individuală, nu se pôte de-
cide, dacă terminul minore e cuprinsu in sfera ter-
minului mediu, sau ba; prin urmare nu putem tre-
ce la unu adevăru categoricu, ci numai la unu ade-
văru problematicu.

Esemplu nedeterminatu:

Tesă: $R \text{ e } S$ (?)

Raționare: Câți-va N sânt S (alți N nu sânt S)

Dar $R \text{ e } N$

(După aceste premise nu urmează categorice, că $R \text{ e } S$, pentru că nu se spune, dacă R e din acei „câți-va N “, cari sânt S , sau pôte din ceilalți N .)

Raționare: Tòți N sânt S

Dar $R \text{ e } N$

Urmează, că $R \text{ e } S$.

Esemplu determinatu:

Tesă: Pescarii sânt nefericiți (?)

Raționare: Unii ómeni sânt nefericiți;

Dar pescarii sânt ómeni;

(. ?)

Tesă: Cei neactivi potu fi fericiți (?)

Raționare: Ómenii aceia, a căroră spiritu nu se agitează, nu potu fi fericiți;

Dar spiritul celor neactivi nu se agitează;

Urmează, că cei neactivi nu potu fi fericiți.

3.

Dacă nu ne putem formá decât negativ améndoué premisele, atunci nu putem ajunge la unu adevéru nou afirmativu in gradu categoricu; judecata minoră trebue să fie afirmativă.

Esemples:

Tesă: $M \text{ e } O$ (?)

Raționare: Nici unu S nu e O

M nu e S

(. ?)

Raționare: Nici unu S nu e O

Dar $M \text{ e } S$

Urmează, că M nu e O .

Tesă : Stejarul e fără pori (?)

Raționare : Nici unu arbore nu e fără pori ;
Dar stejarul e arbore ;

Urmează, că ștejarul nu e fără pori.

Tesă : Corpul omenescu se pôte nimici (?)

Raționare : Nici unu atomu de materie nu se pôte
nimici ;
Dar corpul omului e compusu din a-
tomi de materie ;

Așadară corpul omului nu se pôte nimici.

4.

Cantitatea judecății din conclusie consună cu cantitatea judecății minore, iar calitatea concluziei consună cu calitatea judecății majore; altminterile nu e adevăratu raționamentul.

Esemples :

Tesă : Cățiva R sânt S (?)

Raționare : Nici unu P nu e S
Toți R sânt P

Cățiva R sânt S. (Aceasta e o conclusie defectuósă, trebuie să fie așa: Nici unu R nu e S).

Tesă : Unii dintre cei ce împiedecă pre atăcători, nu sânt stimabili (?)

Raționare : Apărătorii dreptului sânt stimabili ;
Cei ce împiedecă pre atăcători, sânt apărătorii dreptului ;

Unii dintre cei ce împiedecă pre atăcători nu sânt stimabili. (Această conclusie e defectuósă ; ar trebui să fie așa: Cei ce împiedecă pre atăcători sânt stimabili).

5.

Când judecata majoră e exclusivă sau limitativă, atunci judecata minoră pôte fi și negativă, și

cu toate aceste ajungem la unu adevăru nou prin-
tr'insa.

Esemple:

Tesă: R e S (?)

Raționare: Numai ceea ce e P e și S

Dar R nu e P

Așadară R nu e S

Tesă: Calumniatorii sânt prețuiți (?)

Raționare: Numai cei drepti sânt prețuiți;

Dar calumniatorii nu sânt drepti;

Așadară calumniatorii nu sânt prețuiți.

6.

Nu putem conchide la vre unu adevăru cuprinsu
in termini cu altu sensu, decât in sensul ce'l are
fiecare terminu in judecătile premise.

Esemple:

Tesă: R este T și S (?)

Raționare: Toți O sânt T

R e O

R e T și S. (Aceasta conclusie e defectu-
oasă; și trebuie să fie: R e T).

Tesă: R este S (?)

Raționare: Toți O sânt T și S

R e O

Așadară R e S. (Această conclusie e defec-
tuoasă; trebuie să fie R e T și S).

Tesă: Soldații trebuie să fie drepti (?)

Raționare: Toți ómenii trebuie să fie drepti;

Soldații sânt ómeni;

Așadară soldații trebuie să fie drepti in tim-
pu de resboiu. (Această conclusie e defectu-
oasă; și tre-
buie să fie așa: Toți soldații trebuie să fie drepti).

Tesă: Arapii trebuie să se ajute și în zile de fericire și în nefericire (?)

Raționare: Toți oamenii trebuie să se ajute și în fericire și în nefericire;

Arapii sânt oameni;

Așadară arapii trebuie să se ajute în zile de nefericire. (Această concluzie e defectuósă; pentru că unu terminu dintr'insa conține mai puțin de cât în premisă. —

7.

Este de prisos, să repetăm idea mijlocitoare și în concluzie. De es.

Tesă: F este L (?)

Raționare: Nici unu P nu e L;

Dar F e P;

Așadară F, fiind P, nu e L. (Această concluzie cuprinde și idea mijlocitoare, P, ceea ce e de prisos. —

Tesă: aerul este nepenetrabilu (?)

Raționare: Corpurile sânt nepenetrabile;

Aerul e corpu;

Așadară aerul, fiind corpu, e nepenetrabilu. (Această concluzie conține și idea mijlocitoare „fiind corpu“, ceea ce e de prisos.

8.

Dacă în premise luăm vre o idee în doué sensuri diferite, nu putem ajunge sigur la unu adevéru solidu; așadară trebuie să luăm terminii în același sensu în amândoué casurile, în care figurează în premise. De es.

Tesă: F este O (?)

Raționare: Simbolul lui D este O

F este D

Așadară F este O. (Aceasta concluzie nu

conține adevăru solidu; pentru că ideea D s'a luat
in premisa majoră in sensu simbolicu, iar in pre-
misa minoră in sensu propriu.

Tesă: Viața naturei progresează(?)

Raționare: Cercul e formă geometrică;

Viața naturei revine in sine in cercu;

Așadară viața naturei e formă geometrică.
(Această conclusie nu e adevărată, pentru că noțiunea:
cercu s'a luat odată in sensu propriu, și odată
in sensu nepropriu).

Tesă: Cel ce ucide pre altul inaintează in cultură(?)

Raționare: Omenimea inaintează in cultură nencetat;

Cel ce ucide, face parte din omenime;

Așadară cel ce ucide, inaintează nencetat
in cultură. (Această conclusie nu e adevărată, pentru
că ideea omenimea s'a luat înțaiu ca conceptu u-
niversalu esactu, aldoilea in sensu nedeterminatu).

După toate regulele trebuie să accentuăm princi-
piul esențialu, că judecățile premise trebuie să fie a-
devărate; dacă vre una nu va fi adevărată, ori va fi
indolnică, și conclusia va fi neadevărată, ori indol-
nică, ori cât de esact am face deducția.

Esercițiu.—Să se critice următoarele premise și ra-
ționamente:

Cel ce e nedreptu, e uritu;

Uriți sânt, intre alții, și cei nedrepti;

Cei drepti sânt iubiți;

Cei nedrepti sânt uriți;

Unii ómeni au caracteru solidu;

Arabii sânt ómeni;

Așadară se póte să fie arabi de caracteru solidu.

In mijlocul pământului nu e apă;

Unele lucruri sânt la mijlocul pământului;

Toți ómenii potu retăci;
Cei civilisați sânt ómeni;

Așadară nici unu omu civilisatu nu pôte retăci.

Fiecare omu e datoru să fie dreptu și voitoriu de bine;

Insulanii sânt ómeni;

Așadară insulanii trebuie să fie drepți.

Ceea ce sbórá, e cu aripi;

Cugetul sbórá;

Așadară cugetul e cu aripi.

Ceea ce pôte cuprinde in sine mii de lucruri, e obiectu încăpătoriu;

Spiritul cuprinde in sine mii de cugete;

Așadară spiritul e obiectu încăpătoriu.

5.—Specii de raționamente.

Dacă raționamentul se basează pe o judecată majoră categorică, se caracterizează de *categoricu*.

Dar in unele casuri nu avem decât o judecată ipotetică, drept judecată majoră, și pe basa ei formăm unu raționamentu *ipoteticu*; conclusia numai atunci e solidă, când e siguru adevărul din ipotesă. De es.

Tesă: A e R (?)

Raționare: Dacă A e B, atunci e R

Dar A e B

Așadară A e R

Tesă: A e R (?)

Raționare: Dacă A e b, atunci nu e R

Dar A e b

Așadară A nu e R

Tesă: Dacă A e B, atunci A e C (?)

Raționare: Dacă R e S, atunci A e C

Dar dacă A e B, atunci R e S

Așadară dacă A e B, atunci A e C

Tesă: Póte omul cunósce deplin puterea universală (?)

Raționare: Dacă puterea universală ar fi infinită, omul n'ar puté-o cunósce deplin;

Dar puterea universală e infinită;

Așadară omul nu póte cunósce puterea universală deplin.

Tesă: Prosa póte fi poetică (?)

Raționare: Dacă ar consta poesia numai in metru, atunci prosa n'ar puté fi poetică;

Dar poesia nu constă numai in metru;

Așadară prosa póte fi poetică.

Tesă; Resbunarea póte fi stimabilă (?)

Raționare: Dacă in resbunare nu s'ar puté face decât réu, atunci resbunarea nu ar puté fi stimabilă;

Dar resbunarea nu se face numai prin réu;

Așadară póte exista resbunare stimabilă.

Tesă: Dacă cineva răpescce ce e al altuia, póte fi mulțumitu (?)

Raționare: Dacă cineva se deprinde a risipi a-
junge scăpätatu, și nenorocitu;

Dacă cineva răpescce ce e al altuia, se
deprinde a risipi:

Așadară dacă cineva răpescce ce e al altuia,
ajunge scăpätatu, și nenorocitu.

De alte ori nu ne putem formá, decât o judecată disjunctivă drept basă pentru unu raționamentu, care prin urmare se caracterisează de *disjunctivu* sau *alternativu*. Conclusia numai atunci va fi adevărată, când disjuncția din premise va fi adevărată și esactă,

Concluzia unui raționamentu alternativu e de calitate contradicătoare calității judecății minore. De es.

Tesă : A e B (?)

Raționare : A sau e B sau e C
Dar A nu e C

Așadară A e B.

ori : A sau e B sau e C,
Dar A e C

Așadară A nu e B.

Tesă : Gimnastica este necesară (?)

Raționare : Gimnastica trebuie să fie sau necesară
sau stricăciósă ;

Dar gimnastica nu e stricăciósă ;

Așadară gimnastica e necesară.

De alte ori nu ne putem formá altă basă de raționare, decât o judecată ipotetică și disjunctivă totodată ; asemenea raționamentu se caracterizează de cornutu, și anume dacă disjuncția e in doue ramuri, raționamentul se numesce *dilema*, dacă e in trei sau mai multe ramuri, se numesce trilema, tetralema, polilema, și așa mai departe. Pentru ca să ajungem la constatarea unui adevăru nou prin unu raționamentu cornutu, trebuie să urmăm după tóte regulele judecăților ipotetice și a celor disjunctive. De es :

Tesă : R e P (?)

Raționare : Dacă R ar fi P, ar trebui să fie sau s
sau t ;

Dar R nu e nici s nici t ;

Așadară R nu e P.

sau : Dacă R ar fi P, ar trebui să fie sau s
sau t ;

Dar R e t ;

Așadară R e P.

Tesă : A comisu acusatul crima (?)

Raționare : Dacă acusatul ar fi comisu crima, ar

fi trebuitu, sau să o comită in timpul, in care dinselul nu era pusu in temniță, sau ar fi trebuitu ca dinselul să fie fostu fugitu din temniță pe timpul crimei;

Dar nici crima nu s'a comisu, pe când acusatul era liberu, nici elu nu lipsea din temniță pe timpul crimei;

Așadară acelu acusatu. n'a comisu crima.

6.—Silogismu prescurtatu.

Când putem lăsa subînțeleasă o parte din raționamentu, atunci nu enunțiem, decât celelalte părți; și anume in unele casuri lăsăm subînțeleasă o premisă, exprimând numai pre cealaltă, și indată după ea conclusia; in asemenea casu silogismul e *scurtatu*, cu tôte că in cugetu, efectuim raționamentul intregu. De es.

Tesă: B e P(?)

Raționare: (. . .)
B e O

Așadară B e P.

S'a subînțelesu premisa majoră: O e P.

Tesă: T e R(?)

Raționare: S e R

(. . .)

Așadară T e R.

S'a subînțelesu premisa minoră: T e S

Tesă: Cei neactivi potu fi fericiți(?)

Raționare: Numai acei ómeni potu fi fericiți, a căroru spiritu se agitează.

Așadară cei neactivi nu potu fi fericiți.

S'a subînțelesu premisa minoră: Spiritul celor neactivi nu se agitează.

Tesă: gimnastica e necesară(?)

Raționare: (. . .)

Gimnastica perfecționează viața omului;

Așadară gimnastica e necesară.

S'a subînțelesu premisa majoră: Tot aceea ce perfecționează viața omului e necesaru.

În alte casuri enunціăm numai conclusia, basată logice pe terminul mijlocitoriu, iar judecățile premise le efectuim numai în cugetu; asemenea raționamentu se caracterizează de *contrasu*. De es.

Tesă: P e R (?)

Raționare: (.)

(.)

P e R pentru că e O.

Raționamentul enunціatu întregu ar fi:

Toți O sânt R

Dar P e O

Așadară P e R.

Tesă: Corpurile se potu nimici (?)

Raționare: (.)

(.)

Corpurile nu se potu nimici, pentru că există.

Raționamentul întregu este:

Nici unu lucru, care există, nu se pôte nimici;

Dar corpurile există;

Așadară corpurile nu se potu nimici.

Esercițiu.—Să se întregască în silogismi următoarele părți de raționamentu: Arta inobilează sentimentele Așadară arta e necesară.—Tot aceea, ce e indispensabil pentru cultura societății, e indispensabilu pentru fie-care omu.;.. așadară educația e indispensabilă pentru fiecare omu.—Nobila ambiție e lăudabilă, . . . pentru că ea dă impulsu, ca omul să se perfecționeze.

7.—Figure și moduri silogistice.

Formula premiselor silogismului categoricu pôte

variá in patru forme principale, in patru figure silogistice, cum de exemplu :

Tesă: I e T (?)

Raționare :

1	2	3	4
O e T	T e O	T e O	O e T
I e O	O e I	I e O	O e I

Așadară I e T.

Tesă Puternicii de pe pământu potu fi nefericiți (?)

Raționare: 1

Toți ómenii potu ajunge nefericiți ;

Dar puternicii de pe pământu sânt ómeni ;

Așadară puternicii de pe pământu pot ajunge nefericiți.

2.

Nefericirea póte ajunge pre toți ómenii ;

Unii ómeni sânt puternici o parte din viața lor ;

Așadară cei puternici potu ajunge nefericiți.

3.

Nefericirea póte ajunge pre toți ómenii ;

Puternicii de pe pământu sânt ómeni ;

Așadară puternicii potu ajunge nefericiți.

4.

Toți ómenii potu ajunge nefericiți ;

Câțiva ómeni sânt puternici o parte din viața lor

Așadară puternicii potu ajunge nefericiți.

Am puté face și schimbarea aceea, că să mutăm premisele una in locul alteia ; tot la aceeași conclusie am ajunge. Dar e de insemnatu, că trebuința noastră este numai de a afla adevărul cel nou pentru noi, și nici decum nu e, de a inșira silogismi in diferite figure.

Dacă luăm în considerație variația judecăților în cantitate și calitate, aflăm, că variațiile principale sânt următoarele: judecăți afirmative universale, și negative universale, apoi afirmative particulare, și negative particulare. Să luăm cele două ântëie vocale din verbul latinescu: *affirm* (o), ca reprezentante pentru judecăți afirmative, și vocalele din verbul latinu *ne-go* ca reprezentante pentru judecăți negative, anume vocalele ântëie (*a* și *e*) pentru cele universale, cele de pe urmă (*i*, *o*) pentru cele particulare (și individuale), și pentru înlesnirea memoriei, să primim cele două versuri din usu:

Assertit *a*, negat *e*, verum universaliter ambo ;
Assertit *i*, negat *o*, sed particulariter ambo.

Pe basa acestei convenții, se formează câte unu cuvântu din trei silabe în așa ordine, că acele trei vocale să represente câte trei judecăți așa, cum potu, să formeze unu silogismu, care să ne ducă la câte unu adevăru nou. Asemenea cuvinte sânt următoarele:

Barbara, *Darii*, *Celarent*, *Ferio*, *Camestres*, *Baroco*, *Darapti*, *Felapton*, *Bocardo*, *Disamis*... Din toate cuvintele aceste numai vocalele au importanță pentru noi. De es. cuvântul: *Ferio*, sau vocalele dintr'insul: *e*, *i*, *o*, (pe baza convenției exprimate în versurile susamintite) reprezintă unu raționamentu), în care judecata majoră (reprezentată prin vocala *e*) este universală negativă, judecata minoră *f* (reprezentată prin vocala *i*) este afirmativă particulară (ori individuală), iar conclusia (reprezentată prin vocala *o*) este o judecată negativă particulară. De es.

Tesă ; O e S (?)

Raționare în forma *Ferio* :

Nici unu R nu e S (vocala *e*)

Dar câțiva O sânt R (vocala *i*)

Așadară câțiva O nu sânt S . . . (vocala *o*)

Tesă: Cel ce calumniază, e stimatu (?)

Raționare in forma *Ferio*:

Nici unu înșelătoriu nu e stimatu (e)

Dar cel ce calumniază, e înșelătoriu (i)

Așadară cel ce calumniază nu e stimatu . . . (o)

In asemenea modu se potu formá și alte raționamente conform cu vocalele celorlalte cuvinte.

Eșercițiu.—Să se formeze silogismi după cuvintele următoare, dacă e posibilu: Datisi, Irato, Revelant, Dissipo, Cererent, Doria, Festina.

8.—Raționamentu compusu.

In unele casuri nu avem siguranță despre adevărurile acele, cu care am voí a ne ajuta drept premise pentru aflarea unui adevăru nou; in asemenea casuri căutăm alte adevăruri, cunoscute, și cu ajutoriul lor raționăm, până consolidăm intr'o conclusie acelu adevăru, pre care apoi ël luăm drept premisă sigură, și cu ajutoriul lui raționăm mai departe, până ajungem la constatarea adevărului, pre care-l căutăm. In asemenea casu efectuim ântei unu raționamentu ajutătoriu, pentru ca să putem constata o premisă majoră, pe basa căreia să putem efectui raționamentul propriu. Și când nu avem nici unu adevăru siguru drept premisă pentru raționamentul ajutătoriu, atunci căutăm unu altu adevăru solidu, pre care-l luăm drept premisă majoră pentru unu raționamentu ajutătoriu, prin care conchidem la unu adevăru, cu ajutoriul căruia apoi efectuim raționamentul celu de pe urmă; prin aceasta aflăm adevărul, ce am căutatu. O procedură ca aceasta se caracterisează de *raționamentu compusu*; și anume când se razimă pe adevăruri universale, și se conchide la adevăruri particulare, atunci se caracterisează de *progresivu*, *sinteticu* sau *deductivu*; iar când se incepe cu adevăruri particulare sau individuale, și se con-

chide la adevăruri generale, atunci se caracterizează de *regresiv*, *analitic*, sau *inductiv*.

Esemples:

Tesă: $F \text{ e } P(?)$

Să presupunem, că scim, că $F \text{ e } R$; ânsă nu scim, dacă toți R sânt P ; scim, că $R \text{ e } S$, dar nu scim, dacă toți S sânt P ; scim că $S \text{ e } O$, dar scim și aceea, că toți O sânt P .

Deci raționăm:

—
Toți O sânt P ;
Dar toți S sânt O ;
Așadară toți S sânt P ;

—
Toți S sânt P ;
Dar toți R sânt S ;
Așadară toți R sânt P ;

—
Toți R sânt P ;
Dar $F \text{ e } R$;
Așadară $F \text{ e } P$.
(Tesa e deslegată afirmativ.)

Sau fără repetiții:

Toți O sânt P ;
Dar toți S sânt O ;

Așadară toți S sânt P ;
Dar toți R sânt S ;

Așadară toți R sânt P ;
Dar $F \text{ e } R$;

Așadară $F \text{ e } P$.

Aceeași tesă.

Raționare negativă:

Nici unu O nu e P ;
Dar $S \text{ e } O$;

Așadară S nu e P;

Dar R e S;

Așadară R nu e P;

Dar F e R

Așadară F nu e P.

(Tesa e deslegată negativ.)

Concluziile intermediare le putem lăsa și subînțelese, exprimând numai concluzia cea de pe urmă. Silogismul compus, și prescurtat astfel, se numește *sorte*. De es.

Aceeși tesă (F e P?)

Raționare:

Toți O sânt P sau: Nici unu O nu e P;

Dar S e O; Dar S e O;

Dar R e S; Dar R e S;

Dar F e R; Dar F e R;

Așadară F e P.

Așadară F nu e P.

Tesă: Cel ce nedreptățește pre altul, e fericitu(?)

Raționare: Cel ce simte neplăcere, e nefericitu;

Dar cel ce se turbură, simte neplăcere;

Așadară cel ce se turbură e nefericitu.

Dar cel ce se revoltă contra sa, se turbură;

Așadară cel ce se revoltă contra sa, e nefericitu.

Dar cel ce nedreptățește pre altul, se revoltă contra sa;

Așadară cel ce nedreptățește pre altul, e nefericitu.

Tesă: Omul se poate nimici (?)

Raționare: Nici unu lucru, care există, nu se poate nimici;

Dar toate ființele din natură există;

Dar tot aceea, ce viețuiește pe pământ, e ființă a naturii;

Dar omul e ființă viețuitoare pe pământ;

Așadară omul nu se poate nimici.

Tesă : T e O (?)

Raționare regresivă :

Toți T sânt A ;

Dar toți A sânt F ;

Așadară toți T sânt F ;

Dar toți F sânt R ;

Așadară toți T sânt R ;

Dar toți R sânt O ;

Așadară toți T sânt O .

Sau : Toți T sânt B ;

Toți B sânt R ;

Toți R sânt F ;

Toți F sânt O ;

Așadară toți T sânt O .

Tesă : Cel ce nedreptățește pre altul, e fericitu(?)

Raționare :

Cel ce nedreptățește pre altul, se revoltă contra sa ;

Cel ce se revoltă contra sa, se turbură ;

Cel ce se turbură, simte neplăcere ;

Cel ce simte neplăcere, e nefericitu ;

Așadară cel ce nedreptățește pre altul, e nefericitu .

Tesă : Omul se pôte nimici (?)

Raționare : Omul e ființă viețuitoare pe pământu ;

Tot aceea ce viețuește pe pământu, e ființă a na-

turei ;

Tôte ființele naturei esistă ;

Ceea ce esistă, nu se pôte nimici ;

Așadară omul nu se pôte nimici .

Esercițiu.—1. Ce scopu avem noi cu raționamen-tele compuse?—2. Care e mai prețiosu : raționamen-
tul compusu, ori cel simplu?

METODOLOGIA.

În cercetările noastre despre cunoștințe se complică ideile adeseori într'atâta, încât e imposibilu a le distinge pre unele de altele esact, atât în cuprinsurile cât și în sferile lor, și apoi nu ne putem asigura deplin despre soliditatea adevărurilor. Așadară trebuie să ne deprindem cugetarea, să distingă esact unu conceptu de cătră toate celelalte, să cunoască deplin să măsoare sfera conceptelor apriat, și să scie consolida adevărurile în spiritul seu și într'al altora. Trebuie să ne deprindem a defini sau mărgini conceptele, a le divida sau împărți, ale clasifica în întregul lor, și a demonstra sau consolida valoarea lor.

1.—Definiția.

Voind să distingem unu conceptu de toate celelalte concepte, trebuie să-i precisăm cuprinsul esact, așa, că să nu se pôtă confunda cu altul; și atunci dicem, că-l *definim*, sau îl tratăm în definiție. Aceasta o facem, enumerând toate caracterele logice ale conceptului, în legătura lor logică.

Definiția trebuie să fie adevărată și esactă, să conțină toate caracterele logice ale conceptului; să nu repeteze nimicu, și să nu cuprindă nimica alta, decât acele caractere logice. De es. Omul e ființă sensibilă nerățională, această definiție nu e adevărată, pentru că conceptul: omu constă numai din caracterele de ființă sensibilă și rațională.—

De es. omul e ființă rațională; această definiție e necompletă. Alte exemple de definiții defectuoase: pământul e stea ficșă; (defin. neadev.) acsa e linea, în jurul căreia ne închipuim, că se învêrte unu corpu organicu; (defin. neadev.);—polul este punctul din mijlocul unei acse; (neadev.); ecuatore este cercul,

pre care ni-l inchipuim pe suprafața pământului (necompletă.) Definiții bune: ecatore este cercul, pre care ni-l inchipuim pe suprafața pământului, in egală distanță de polurile lui;—omul e ființă sensitivă și rațională;—spiritul e ființă activă consciută.

In definiție trebuie să arătăm caracterele logice ale conceptului, a ideei compuse despre unu lucru; așadară când am aminti totdeauna numai înțelesul cuvântului, precum l'am moștenitu, in cele mai multe casuri am face definiții necomplete, altădată și neadevurate. Așadară definiția *nominală*, adecă aceea, in care nu se amintesce, decât înțelesul istoricu al cuvântului, nu sânt de valóre pentru sciință, decât numai ca notițe istorice; de es. filosofia este iubirea de înțelepciune. Definiție *reală*, scientifică: filosofia este sciința despre principii.—Alte definiții nominale: Geometria este măsurarea pământului; Metafizica este ceea ce urmăză după fizică.

Când voim să arătăm unu conceptu mai de aproape in natura sa individuală, precum se manifestază in órecare momentu anumitu, atunci enumerăm tóte calitățile considerabile ale acelei representații, chiar și pre cele neesențiale și variabile. Asemenea arătare se numesce *descripția* obiectului. De es. definiție: estetica este sciința care tratează despre frumosu. Descripție: Estetica este aceea parte a filosofiei, in care esaminăm sentimentul neplăcerii, ce ne causează lucrarea monotonă și uniformă din ocupațiile de tóte zilele, și aflăm, că spiritul trebuie să vină in mișcări libere, pentru ca să inceteze neplăcerea, și dincontra să simtă plăcere, care se caracterisează de estetică; după aceasta arătăm, prin câte mijlóce putem aduce spiritul in mișcare liberă și armoniosă, anume prin voința sa proprie, și prin impresii de dinafară; și infine aflăm, și ficsăm, cum trebuie să fie mișcarea spiritului, pentru ca să simtă plăcere estetică.—Definiție nominală: Definiția este

mărginire; definiție reală: definiția este enumerarea caracterelor logice a unui conceptu.—

Esercițiu.—1. Să se trateze in definiție reală și in descripție următoarele noțiuni; Pedagogia, triumghiu, raționamentu, definiție, numeru.—2. Ce tratăm in definiție: cuprinsul ori sfera conceptului?—

2.—Divisia și clasificarea.

Când voim să precisăm sfera unui conceptu in conceptele acele subordonate, din care se compune, atunci trebuie să luăm mai ântei o representație, drept basă, și cu privire la acea basă împărțim sfera conceptului respectivu in ramurile sale; ceea ce se numesce a divide, a împărți conceptul, sau a-l trată in *divisie*. Divisia trebuie să fie adevărată, și esactă, adecă representațiile, care forméză ramurile divisiei, trebuie să fie coordinate, intre sine și subordonate in același gradu sub conceptul principalu, pre care-l dividăm; trebuie să fie complete, adecă sumalor să represente sfera intregă a conceptului, dar să fie contrarie intre sine, adecă să se escludă una pre alta. Pre același conceptu ël mai putem divide și din alte puncte de vedere, și formăm *codivisii*, sau divisii coordinate.

Pre fiecare ramu de divisie ël putem divide mai departe, tot in același modu, și formăm *subdivisii*, sau divisii subordonate sub divisia cea principală. De esemplu: dacă voim să dividem conceptul ființă, trebuie să luăm de basă pentru divisie de es. idea esenței ei; astfel ființele se dividu in corpuri și in puteri. Același conceptu: ființă se mai pôte divide din punctul de vedere al vieței; ființele se impartu in vie și in ființe fără viață. Corpurile se potu divide din punctul de vedere al organismului; anume corpurile se impartu in organice și neorganice; scl. —Divisii defectuöse: corpurile se impartu in reci și in

solide; ființele se dividu în ființe corporale, ființe organice, și ființe solide.

Când voim, să dezvoltăm baza logică a unei științe întregi, atunci trebuie să tratăm întreaga sferă a conceptului fundamental, dividându-l întâi în părțile lui principale, conform cu cel mai importantu punctu de vedere; după aceasta trebuie să dividem amândouă ramurile divisiiei în ramurile lor, și așa mai departe în linii nentrerupte, trecând prin codivisiis și subdivisiis, până la indiviși. O asemenea lucrare se numesce a desvolta sfera unui conceptu în clase logice, sau a *clasifica* acelu conceptu. Unu organismu întregu de clase se numesce *sistemul* completu al unei științe, și unitatea sistemului o formează idea supremă, sau conceptul fundamentalu, pre care l'am tratatu în divisiia fundamentală.—De es. sistemul corpurilor în combinația lor cu puterile: corpurile sânt neorganice și organice. Corpurile neorganice sânt lichide și solide; cele lichide sânt gaze și simplu lichide Cele organice sânt cu mișcare spontene, și fără mișcare spontanee; cele cu mișcare spontanee sânt raționale și neraționale . . . continuând astfel divisiia tuturor ramurilor acestei clasificății, până la indiviși, se construe sistemul ființelor din natură, care formează schița fundamentală, baza filosofică a științelor naturale.—

Esercițiu.—Să se facă divisiia și clasificăția noțiunilor următoare: lucrare psihică, filosofie, artă . . . și să se spună, care e idea fundamentală, unitatea științifică, în fiecare din sistemul acestor idei.—

3.—Certitudinea

Noi avem necesitate de a ne asigura de fiecare adevăru așa, ca să-l vadă spiritul clar și precis, și să nu se ivească vre o reprezentăție, care să fie în disarmonie, în contradicție cu acelu adevăru. În asemenea stare spiritul vine în raportu precisu cătră a-

devărurile din cugetarea sa, și acestu raportu al spiritului către celelalte adevăruri se numesce *certitudine*. Certitudinea e scopul, ce căutăm a realiza prin fiecare cercetare științifică.—

Despre unele judecăți, și anume mai ales despre judecățile apodictice are certitudine spiritul, îndată ce le cugetă clar și esact, fără să trebuiască a le deduce din alte adevăruri prin raționare, ceea ce alseori ar fi și imposibilu. Spiritul are certitudine directă despre adevărul lor, și nici nu-l poate nega înaintea conștiinței sale, nici a-l modifica. O asemenea certitudine se numesce *evidență* sau *certitudine obiectivă*. Unele adevăruri se arată de evidente înaintea inteligenței după simpla cugetare, fără ca să avem necesitate, a le observa cu sensurile noastre în casuri anumite, în care se realizează în fapte. Asemenea adevăruri se numescu adevăruri raționale, intelectuale, sau „apriorice“ (de la latin. „a priori“, adică înainte de a observa ceva cu sensurile în realitatea obiectelor de afară de spiritu). De es. întregul e mai mare decât oricare parte a sa; despre aceasta avem certitudine obiectivă, înainte de a măsura unu întregu cu vre o parte a sa;—efectul urmează după cauză; unu raportu nu poate exista decât între două sau mai multe lucruri; rămânând neșchimbată massa unui corpu, crește în volumu, dacă se dilatează; unul e mai puțin, decât doi; linia e compusă.

Alte adevăruri nu ni le putem forma în cugetu numai, ci trebuie să observăm și examinăm lucrurile în natura lor și în schimbările lor obiective; și după ce le observăm prin vedere, auzu, mirosu, pipăindu-le ori gustându-le, ne compunem idei și le aducem în raporturi de judecăți; și dacă le observăm just și esact din toate punctele de vedere, în toate raporturile lor cele mai însemnate, atunci spiritul nostru are certitudine despre dinsele; asemenea certitudine ne reprezintă adevăruri consolidate după espe-

riența sensuală, și pentru aceasta se caracterizează de adevăruri *experimentale*, adevăruri date de *experiență*, *empirice* sau *aposteriorice*, (de la latin. a posteriori adecă *după* experiență sensuală). De es. luna se învârte numai odată împrejurul acsei sale, în timpul, în care se învârte odată înjurul pământului; corpurile se dilatează prin căldură; lumina e mai repede decât sunetul.

În științe adeseori aflăm unele adevăruri pe cale experimentală, pe calea observației, și apoi prelucrăm acele adevăruri mai departe pe cale curat intelectuală; de es. observăm o stea în sborul său, și după observație calculăm în cugetu cursul ei de mai departe, fără de a o mai observa.

Exercițiu.—Din ce adevăruri se compune Matematica, Logica, științele naturale, istoria, astronomia?

4.—**Demonstrația.**

Subiectul cugetătoru nu poate ajunge la certitudine totdeauna deadreptul; adeseori este nevoitu să-și redeștepte ântei alte adevăruri, despre care are certitudine, și prin aceasta își formează certitudine despre adevărul cel nou din spiritul său, ori dintr'al altuia. O lucrare ca aceasta se numește *demonstrație sau probare*; și adevărurile acele, cu care se ajută spiritul pentru a probă sau demonstra unu adevăru, se numesc *probe, rațiuni, sau argumente*.

Demonstrația unei tese o facem prin concluzie nemijlocită, prin raționamentu contras, ori scurtatu, sau și prin raționamentu întregu; și când nu putem demonstra ceva cu ajutorul unui singuru raționamentu, atunci înșirăm mai multe raționamente scurătate (soriți), și la casu de necesitate chiar unu lanțu de raționamente întregi.

Demonstrația numai atunci va fi solidă, și ne va duce la adevăru nou cu certitudine, când o vom întemeie pe adevăruri solide, și nu vom deduce altu

ceva, decât ceea, ce urmează cu necesitate logică din adevărurile respective; aşadară nu putem probă ceva chiar prin judecata din tesă, pentru că aceea încă nu e sigură, decât după probare, pôte că din demonstrație vom vedé, că e chiar neadevărată; tot din aceleşi cause nu putem probă ceva cu adevăruri care ar urmă din adevărul cel din tesă; in fine trebuie să combinăm tóte probele, şi să conchidem la o judecată, care să fie compusă conform cu totalitatea probelor, precum se modifică ele reciproc, şi conclusia să nu contradică nici unei probe, ci dincontra să armonieze precis cu combinația lor justă şi esactă. De exemplu: tesă: Estetica e necesară pentru fiecare omu (?). Demonstrație: Tot aceea, ce imblânðesce spiritul omenescu,  l innobilează; ceea ce innobilează spiritul omenescu, este necesaru; Estetica imblânðesce spiritul omenescu;—aşadară Estetica este necesară pentru fiecare omu.—

La demonstrația unor tese ne este mai favorabilu a ne basă pe adevăruri universale, sub care subordinăm judecata din tesă. Când plecăm in demonstrație de la adevăruri universale, şi deducem dintr'insele adevăruri particulare, acestu modu de procedare se numesce *metodu sau cale progresivă, sintetică, şi deductivă*; şi anume când intemeem demonstrația pe unu adevăru raționalu sau aprioricu, sintesa din demonstrație se caracterisează de rațională, sau apriorică; de es. tesă: Sórele este supusu legilor naturei (?). Demonstrație: Fiecare lucru din natură e supusu legilor ei; sórele e lucru din natură;—aşadară sórele e supusu legilor naturei.—Când intemeem demonstrația tesei pe unu adevăru universalu experimentalu, empiricu, aposterioricu, sintesa se caracterisează de aposteriorică; de es. tesă: Puternicii pământului sânt supuşi la greşeli (?) Demonstrație: fiecare omu e ființă neperfectă, fiecare ființă neperfectă e supusă la greşeli; puternicii pământului sânt ómeni;—aşadară puternicii pământului sânt su-

puși la greșeli.—Unele tese le demonstrăm luând într'ajutoriu adevăruri particulare ori individuale, de la care trecem la adevăruri generale. Această cale de demonstrație se caracterizează de *modu sau metodu regresivă analitică sau inductivă*; de es. tesă: Omul este espusu la pericule totdeauna (?);—demonstrație: Omul este espusu la pericule ziua; omul e espusu la pericule noaptea;—așadară omul totdeauna e espusu la pericule.—

Unele tese nu le putem demonstra deadreptul prin nici unu adevăru, prin nici unu argumentu solidu. In asemenea casuri ne conformăm cu principiul, că fiecare lucru se poate determina și prin aceea ce-i este contradicătoriu deadreptul; și dacă putem demonstra, că e absurdu ori imposibilu ceea ce e contradicătoriu tesei, din aceea urmează cu necesitate logică, că tesa e adevărată; asemenea procedură se numește *demonstrație indirectă*; de exemplu: este cunoscutu, că omul retăcesce uneori, și crede că există unu lucru, despre care află pe urmă, că nu există; așadară nu admite ca siguru, că omul există; ni se ivesce dară ca tesă de resolutu: Omul există (?). Demonstrație: Omul se indoesce despre aceea, că există, au nu există: ânsă dacă nu ar fi existând, nu s'ar indoi despre existența sa; și numai așa s'ar pute iudoi, dacă ar fi existând; dar elu se indoesce; a se indoi fără de a există, este absurdu;—așadară omul există.—

Esercitiu.—Să se controleze următoarele demonstrații: tesă: In mijlocul pământului este apă (?) Demonstrație: Dacă nu ar fi apă in mijlocul pământului, nu ar isvori apă dintr'insul; dar isvorește apă din pământu;—așadară in mijlocul pământului e apă.—Tesă: In mijlocul pământului e focu. Demonstrație: Dacă in mijlocul pământului nu ar fi focu, nu ar pute sburá focu din pământu; ânsă in unele locuri a sburatu focu din pământu; așadară e focu in mijlocul pământului.—Tesă: Sórele se invêrte im-

prejurul pământului (?). Demonstrație: Noi vedem, că sórele se redică asupra orizonului nostru, trece de ceea parte, și pe urmă iarăși se redică pe unde s'a redicatu mainainte, și aceasta se numesce a se invérti imprejurul pământului;—așadară sórele se invértesce imprejurul pământului.—

5.—Probabilitatea.

In unele casuri nu putem probá tesa cu certitudine nici direct nici indirect, și sântem nevoiți a ne mărginí la órecari graduri de *probabilitate*, adecă in órecare apropiere logică și speranță, de a o puté probá cu certitudine. Când ni se presentă mai multe sau mai tari probe, adecă mai multă putere demonstrativă contra tesei, decát pentru ea, unu casu ca acela se numesce *neprobabilitate*; iar când este tot atáta putere demonstrativă pentru tesă, câtă este contra ei, casul se numesce *indoială*; și când puterea demonstrativă pentru tesă precumpănesce inaintea probelor contra ei, casul se numesce *probabilitate*; și, infine, când probele contra tesei se nimicescu dinnaintea puterii demonstrative pentru ea, spiritul ేశi desface ori ce urmă de indoială, și se află in *certitudine*. Dincontra, când se ivesce atáta putere demonstrativă contra tesei, incát se nimicesce puterea demonstrativă pentru tesă, atunci spiritul se află in certitudine despre aceea, că tesa nu e adevărată.

a.—Analogia.

Când nu putem cunósce tóte calitățile unui lucru nici nu putem afla, de ce clasă de lucruri se ține, atunci ేశi comparăm calitățile cele cunoscute, cu calitățile altor lucruri, și dacá aflăm, că acele calități sânt egale cu unele calități a celorlalte lucruri, a căroro natură o cunóschem deplin, atunci sântem plecați a conchide cu órecari graduri de *probabilitate*, că și acele calități, pre care nu le putem observa

in momentu, vor fi egale cu celelalte calități ale obiectelor, a cărora natură o cunoștem deplin, și că obiectul din cestiune se va ține de aceeași clasă. Asemenea raționare se numește *analogie*. De exemplu aflăm o monedă ștearsă in parte; observând pe ea órecari semne, și cunoscând din știința despre monede, in ce clasă de monede se află acele semne, conchidem cu probabilitate, că moneda cea ștearsă e din aceea clasă de monede, și conchidem, că a avutu odata și celelalte calități ale aceleiași clase.

Esercitiu.— Când am aflá in pământu o frântură de osu, ce considerații ar trebui să facem, pentru ca să aflăm, din ce clasă de animale este acelu osu? Să ne inchipuim relativ la unu asemenea osu unu casu in care să fie neprobabil că acela să se țină de clasa x; să ne inchipuim in doială, probabilitate, asemenea să ne inchipuim casul cu certitudine, că osul se ține de clasa x.—

b. — Inducția.

De câte ori nu putem cunoște unu adevăru universalu despre o clasă sau specie intregă de obiecte, esaminăm atâți indiviđi din aceeași clasă, câți ăi putem observa; și după ce-i cunoștem, atunci conchidem că totă clasa sau specia aceea va ave acele calități, ceea ce ne va formá unu adevăru in forma unei judecări universale nedeterminate; asemenea lucrare se numește *inducție*; și cu cât vom cunoște mai mulți indiviđi, cu atâta ne vom înălța mai multu in graduri de probabilitate; iar dacă vom pute observa toți indiviđii, care compunu clasa respectivă, atunci inducția nu va fi mai mult neocompletă, ci vom ave inducție *completă*, și spiritul nostru se va redica din probabilitate, consolidând in sine adevărul cu *certitudine*. De es.

Tesă: Tóte limbile europene sânt de origine arică (?)

Raționare :

Tóte limbile latine sânt de origine arică; } (Inducție
Tóte limbile germane sânt de origine arică; } necom-
Tóte limbile slavice sânt de origine arică; } pletă.)

Limbile europene sânt de origine arică. (Concluzie fără certitudine.)

Tesă: Tóte corpurile au puteri (?)

Raționare :

Corpurile neorganice au puteri; } (Inducție com-
Corpurile organice au puteri; } pletă.)

Tóte corpurile au puteri. (Certitudine.)

Tesă: Tóte limbile europene sânt de origine arică (?)

Raționare :

Tóte limbile latine sânt de origine arică;

Tóte limbile germane sânt de origine arică;

⋮

Limba ungară nu e de origine arică.

Nu tóte limbile din Europa sânt de origine arică. (Cerditudine.)

Esercițiu.—1. Ce e mai prețiosu pentru spiritul omului: certitudinea, ori probabilitatea?—2. Să se resólve tesa: Omul e scutitu de pericule pe o parte a suprafetei pământului (?)

6.—Sofisma.

Când cineva greșese in demonstrație, ajunge la concluzie rătăcită, neadeverată; asemenea casu se numesce paralogismu, și dacă cineva comite greșeli inadins, cu consciință, pentru ca să facă pre altul să considere drept adevăru ceea ce nu e adevăru, asemenea faptă consciută se numesce *sofismă*.

Contra sofismelor altuia ne vom asigurá, dacă vom controlá natura logică a conceptelor și a tuturor ideilor respective, și vom esamina modul raționamentelor și a demonstrației in tóte privințele.

MORALA.

MORALA.

FUNDAMENTUL MORALEI.

1.—Scopul vieții.

Din natura omenească urmează logice, ca omenimea să-și propună drept scopu principalu raționalu: perfecția sa și a indivișilor; dispoziția individuală a fiecărui omu îl face să-și propună drept scopu practiculu: fericirea sa. Când indivișii ar fi nefericiți, ar fi turburați; ar fi departe de perfecție; atunci și omenimea ar fi departe de perfecția sa; fără fericirea indivișilor ar fi pré neimplinită perfecția omenimii. Trebuie dară să considerăm ca *scopulu practiculu: fericirea omului*, iar ca *scopulu raționalu, superioru: perfecția*, atât a omenimii, a relațiilor și instituțiilor sociale, cât și a vieții indivișilor in parte.

2.—Gradația perfecției și a fericirii.

Uneori omul e in stare normală, indiferentă; precum e ori care omu sănătosu și liniscitu; altădată ei lipsesce ceva, și așa se află in stare de órecari graduri de defectu, și póte cădé și mai adênc in aceeași direcție, suferind stricăciuni și mai mari, in ori ce privință; de es. in sănătatea sa, in averea, onórea ori in siguranța sa; asemenea stări de defectu sânt in disarmonie cu dorința omului, sânt contrarie cu voința lui; așadară ne putem inchipui o

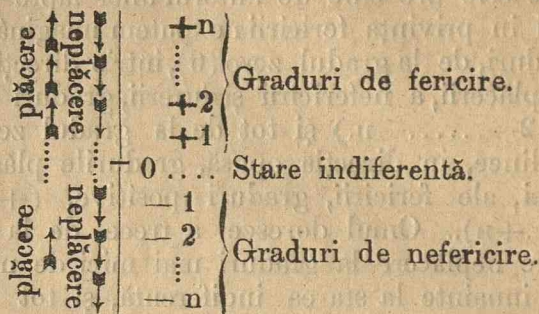
scară de graduri, o linie, pe care să reprezentăm starea normală neschimbată, la unu punctu, care va urmă să ne reprezenteze starea indiferentă, aşadară îl vom caracteriza de nulă, zero, (0); de aci intr'o direcție pe aceeași linie vor urmă gradurile de defectu, gradurile negative, de neperfec ie, ($-1-2-3-4\dots$) de es. omul bolnavu, celu fără educa ia necesară, omul reut ciosu, omul nedreptu, făcătoriu de rele, uciga ul, scl. această scară de neperfec ie se continu  p n  la unu gradu, ($-n$), in care omul incetează a fi omu,  i incede a fi animalu nera ionalu, ori lucru fără via ,  cl; de es. când cuiva i se turbură cugetarea, ori organismul vieței,  i c nd trece din via .

Omul se ridică din starea sa normală indiferentă, desvoltându- i puteri mai multe,  i perfec ion ndu-se in ori ce privin ; de es. când cuiva  i cresc pu-terile corporale  i spirituale, când cineva inva  a esecuta diferite lucruri folositoare, inaintează in instruc ie, in educație, cel ce e de caracteru justu, marimosu, activu, scl. aceste graduri de perfecționare va urm  să le caracterisăm drept graduri positive ($+1+2+3\dots$),  i le putem continua in cugetu, fără de a le puté mărgini, ($+1+2+\dots+n$). Scopul rațional este de a se ridica omul de la graduri mari de neperfec ie la graduri mai mici,  i tot inainte in aceeași direcție, la starea normală, indiferentă,  i tot inainte in graduri mai mari de perfecționare; ori in sensul sc rei de mainainte, scopul rațional al omenimii este de a inainta nencetatu in direcția: $-n \dots \rightarrow \dots +n$.

In privin a fericirii, omul se simte uneori in stare indiferentă, când nu simte nici durere nici plăcere pozitivă; de aci p te trece in stare de neplăcere, care varia  in graduri; de es. c nd cineva simte durere corporală, altădată mai mică altădată mai violentă, ori cineva perde pre părinții sei,  i se intristeaz ; când cineva se scie vinovatu de nenorocirea

altuia, scl.—Omul se ridică de la starea sa indiferentă la starea de plăcere pozitivă; de es. când cineva se scie pre sine de autorul unei fapte frumoase. Deci și in privința fericirii ne putem imagină o scară de graduri, de la gradul zero (0), intr'o direcție gradurile neplăcerii, a nefericirii și durerii, graduri negative ($-1-2-\dots-n.$) și tot de la gradul zero pe aceeași linee, in direcția opusă, gradurile plăcerii, ale bucuriei, ale fericirii, graduri positive, ($+1+2+3+\dots+n.$).. Omul doarece a trece de la graduri mari de neplăcere la graduri mai mici de neplăcere, de aci innainte la starea indiferentă, și tot innainte cătră graduri mai mari de plăcere pozitivă; sau in sensul scării, ce ne am imaginatu, omul doarece a trece in direcția: $-n.\dots\rightarrow\dots+n.$ — Pe cât stă omul neschimbatu in órecare stare, nu simte nimicu, nici plăcere nici neplăcere. Numai mișcarea, agitataia spiritului ăi deșteaptă sentimentul; și anume ori ce pasu face omul in direcția decătră cel mai mare gradu de neplăcere, cătră cel mai mare gradu de plăcere, el simte plăcere, chiar și atunci, când nu se ridică decăt de la unu gradu de neplăcere la unu gradu mai micu de neplăcere; de es. cine pierde câteva lucruri prețioase, când află o parte dintr'insele, ori cine aude, că prin resboiu a perdutu pre fiul seu, dacă află pe urmă, că nu l'a perdutu, se simte fórte fericitu, pe când s'a pututu intémpla, că innainte de resboiu, când erau cu toții impreună, să nu fi simțitu fericire espresă.—Din contra, ori ce pasu face omul in direcția decătră cel mai mare gradu de plăcere, cătră cel mai mare gradu de neplăcere, simte neplăcere, chiar și atunci, când n'a trecutu, decăt de la unu gradu de fericire, la altul mai micu, ori la stare indiferentă; de es. unu omu fericitu speră unu nou succesu, și se bucură in acea speranță; deodată vede, că nu se va realiză ceea ce așteaptă; atunci el simte neplăcere, și se simte cu mult mai nefericitu, decăt se simția atunci când încă nu in-

cepușe a spera succesul cel nou. Așasta ni o vom înșemna în șcara, ce ne am imaginatu, în modul următoriu :

Perfecția se combină cu fericirea așa, că cel ce ajunge a fi mai fericitu, prin aceasta a înșaintatu și în perfecție, pentru că șpiritu lui funcționează cu mai multă armonie și energie, și e mai dispusu a lucra pentru binele comunu, adecă pentru perfecția comună. Așemenea și cel ce înșaintează în perfecție, prin aceasta își prepară și asigură mai mult și fericirea sa. De eșemplu, cu cât înșaintează cineva mai mult în înștrucție și educație, cu atâta mai fericitu se șimte.—Și dincontra, cu cât cade cineva mai mult în neșperfectie, cu atâta ajunge mai neșfericitu, și cel ce cade în nenorocire, perfecția lui se micșorează. Putem formă dară în general raportul perfecției și a fericirii în următoriu principiu: perfecția și fericirea omenească ștau în rațiune di-reaptă una cătră alta.

Eșercițiu.—1 E șosibilă fericirea, fără perfecție?—2. E șosibilă perfecția fără fericire?—3. Póte șimți omul fericire ori neșfericire, în o stare neșvariată?—4. Care e condiția eșențială pentru ca omul să șimtă fericire ori neșfericire?—

3. — Demnitatea personalității omenesci.

Trăind omul în sinul naturii, este indusă a se compara pre sine cu celelalte ființe din natură. Acele ființe sânt mărginite în calitățile lor, încât ducă existență nesigură, nu-și potu întemeie nici unu fundamentu de viață dezvoltată și garantată încâtva macar.

Omul este dotat de la natură cu calități eminente și cu dispoziții superioare; încât dacă le dezvoltă de ajuns, le pune în lucrare cu calculu logicu, și lucrează cu energie, consecvență și asiduitate: poate întemeie și organizează o societate omenească, în care fiecare individuu să-și asigure poziție cât se poate de plăcută pentru totă viața sa, și aceasta cu mijloace distinse, pacifice, mai mult constructive, decât distructive; de exemplu nu nimicindu-se unii pre alții, nu consumându-și unii altora proprietatea, ci dincontra, ajutându-se unii pre alții, și redicându-se.

Această *distinsă și prețioasă natură* formează *noblețea, sau demnitatea personalității* omenesci.

Rățiunea constată demnitatea personalității omenesci, o respectează ca pre o natură superioară, și apoi deduce, cari fapte omenesci, cari maxime, adecă principii practice de deprinderi, (mores), urmează logice din idea nobilei naturi omenesci, cari deprinderi și fapte sânt demne de omu, și le distinge de fapte și deprinderi ca acele cari nu urmează logice din nobila natură omenească, cari nu sânt demne de omu. Pre faptele demne de omu le aprobează cu necesitate logică, și le respectă sub caracterul de fapte *morale*; iar pre faptele nedemne de omu le desaprobă asemenea cu necesitate logică, și le respinge, caracterisându-le de fapte *memorale*.

De exemplu rățiunea constată, că resbunarea reutăcioasă nu e deamnă de omu, și că, dincontra, sistemul de iertare înalță valoarea omenimii, dacă se aplică cu calcul prudentu, fără escesu.

Rățiunea propune dară necesitatea logică necon-

diționată a *respectului demnității* omenesci, drept *principiu morali fundamentalu*. Acesta este așanumitul imperativu categoricu al rațiunii, relativ la conduita omenimii.

Omul scie că e independentu in decisia sa, și că dînsul eși pôte conduce voința sa după îndrumările și invitațiile logice ale rațiunii, știind că s'ar poté decide a urmă și altmintrile; dînsul constată dară, că are distinsa putere de a se conduce pe calea rațiunii, invingând tóte inclinațiile ordinare ale naturii sale inferióre; prin urmare scie că are valóre superióră, și se prețuesce și respectă mai presus, conform cu distinsele sale calități și dispoziții. Această *respectare* de sine a omului se numesce *conștiința demnității* sale de omu, din care urmează iubirea rațională de sine, așanumitul *amoru-propriu*.

Esercițiu. — 1. — E faptă deamnă de omu a chinu cu „pedepse“ pre bolnavii mentali? — 2. E demnu de omu, a trăi fără muncă, pe când alții numai cu muncă grea se potu susține? — 3. E demnu de omenime, a tolera sclăvia și comerciul de ómeni? — 4. E demnu de omu, a spune neadevėru cu conștiință despre aceasta? — Nu e nedemnă de omu iubirea de sine, amorul propriu? — 6. Cum pôte degenera amorul propriu? —

4. — *Idea Moralei și valórea ei.*

Respectul raționalu pentru demnitatea omenească este unu fundamentu, pe care putem intemeé și devolta tóte preceptele raționale, după care să ne conducem voința liberă, pentru ca tóte actele de voință și tóte lucrurile omului să urmeze in armonie logică cu rațiunea; — ne putem formá unu sistemu de sciință practică, după care să ne îndreptăm tóte deprinderile și regulile voinței și activității nóstre; aceasta va fi dară *sciința armoniei voinței libere cu rațiunea*, și se numesce *Morala*. Acele acte de voință liberă

care sânt in armonie esactă cu rațiunea, sânt aprobate moralmente, și se caracterizează de *bune*, iar acele, care nu armoniază cu rațiunea și cu demnitatea omenească, sânt desaprobatate moralmente, și se caracterizează de *rele*.

Cu știința Moralei tindem practice și nemijlocit a face, ca *tótă* activitatea liberă a omenimii întregi să urmeze nentrerupt in armonie cu rațiunea, să realizeze perfectia și fericirea cea mai mare posibilă a omenimii pentru generația actuală și pentru *tóte* cele viitoare.

Celelalte științe ne prezintă mijloce puternice, cu care ne putem ajuta spre scopul rațional al omenimii; dar acele mijloce mai *tóte* se potu intrebuinta și spre căderea și nefericirea ómenilor. Morala intră nemijlocit in inima vieții, in curentul activității omenimii, și-i prezintă unu indreptătoriu generalu puternicu, care o conduce numai către scopul seu raționalu, către perfectia și fericirea sa. Morala ne arată unu idealu de purtare rațională și salutară, fără care idealu omenimea ar fi espusă a se sfâșié ómenii unii pre alții, și a se nenoroci. Aceste considerații arată, că valoarea reală a Moralei este superioră, și utilitatea ei e nemărginită.

Esercițiu.—Care e principiul moral fundamental?

—2. Ce este Morala?—Care e valoarea reală a Moralei pentru scopul rațional al omenimii?

5. - Divisia Moralei.

Omenimea nu-și póte ajunge esact scopul moral rațional; ci numai *cátu* tinde a innaita in graduri de fericire și perfectie. Din această tendință către unu idealu superioru urmează neșce considerații, din care trebuie să desvoltăm o știință morală, care tratează cestiuni despre unu idealu supraumanu. Așa dară Morala generală se imparte in doue, anume

Morala supraumană sau *religiösă*, adică Morala despre *idealul superioru*, și Morala *umană*.

Relativ la Morala umană trebuie să considerăm aceea, că omenimea se imparte în două, relativ la fiecare individ, adică pe de o parte individul, iar pe de altă parte omenimea, afară de acel individ. Considerând noi acele acte de voință ale oricărui om, care se raportează la el însuși, vom construi *Morala individuală*; și considerând pe acele acte de voință, cari se raportează la altul, vom forma *Morala socială*.

Esercitiu.—1 Din care considerații se formează Morala supraumană?—2. Cum se imparte Morala umană, și cum se imparte Morala în general?

6.—Sentimentul și conștiința morală.

Când cugetă omul idei despre nescie acte de voință și fapte ca acele, care sânt în armonie cu demnitatea personalității omenesci, spiritul său se linișcesce, ori vine în emoție armonioasă, dinsul simte plăcere morală; de exemplu, când cugetăm că cineva se aruncă în apă, salvează pe unu copil, și-l aduce în brațele mamei sale.—Când, dincontra, cugetă idei despre nescie acte de voință și fapte ca acele, care nu sânt în armonie cu demnitatea personalității omenesci, fapte distructive, care sânt nedemne de om: atunci spiritul său se turbură, și vine în agitație disarmonică, dinsul simte suferință morală; de exemplu când cugetăm că unu tiran chinuesce pe cineva, pentru că acela își iubesc națiunea sa, și nu vrea să și o renege.—Vedem dară, că spiritul are dispoziția de a simți ceva la idea despre acte de voință deamănă ori nedeamănă de om. Această dispoziție a spiritului omenesc se numesc *sentimentu moralu*; care se poate desvolta și perfecționa prin educație.

Spiritul și prin cugetarea sa face distincție între două clase de acte de voință, anume distinge unele

ca acele, care urmează logice din nobila natură omenească, care sânt conveniente și armoniază cu calitățile omenești superioare; pre aceste le caracterizează de acte morale, sau acte cu valoare morală pozitivă;—de altă parte distinge acte de voință care nu urmează logice din nobila natură omenească, care sânt neconveniente și nu armoniază cu calitățile omenești superioare; pre aceste le caracterisăm de acte nemorale, sau acte cu valoare morală negativă. Dispoziția inteligenței, prin care face această distincție, se numește *conștiința morală*. Omul apreciază în conștiința sa morală ori ce faptu, aducând idea faptului în raportu cu idea demnității omenești, și când idea faptului e în disarmonie cu idea demnității omenești, acestu conflictu turbură și sentimentul, provocând într'insul asemenea emoție disarmonică; aceasta cauzează durere în acelu spirit, ceea ce se numește suferință morală; de es. când ne închipuim, că unu tēneru s'a jucatu cu o armă de foc, fără precauție, și a impușcatu pre ôrecare din părinții sei; această „culpabilă“ neprecauție ne deșteaptă în minte de esemplu idea unor animale neraționale, care din iubire cătră puii lor ăi stringu până moru. Când cugetăm la ori ce fapte nedemne de omu, ne coborim în cugetu la ideile despre ființe inferioare în graduri de valoare; pentru aceasta dicem, că omul acela care comite fapte nemorale, se degradează, se injosește; de esemplu acela care pentru ôrecare superare se resbună cu forță fizică, contra unu omu, pre unu ca acela ăl degradăm în spiritul nostru la rēndul ființelor brutale neraționale, fiind că prin fapta sa a derisu rațiunea, a disconsiderat-o, a lăsatu-o de o parte.

Când sântem noi înșine aceia, a căroră faptă o consideră conștiința drept faptă nemorală, nedeamnă de omu, atunci ne considerăm pre noi înșine drept ființă degradată, noi ne neprețuim pre noi înșine; în asemenea casu turburarea sentimentului nostru

este mai violentă, și mai durerósă, și se numesce rușine, sau simțul propriei noastre degradări; de exemplu, când am comite o faptă nemorală, și am denuncia pre unu nevinovatu, pentru ca să-l pedepsească pre acela.

Esercițiu. — 1. Ce este sentimentul moralu?—2. Esistă sentimentu moralu in fiecare omu?—3. E dezvoltatu sentimentul moralu in același gradu in fiecare omu?—4. Care e mai prețiosu pentru omu, sentimentul moralu dezvoltatu in gradu considerabilu, ori cel nedezvoltatu?—5. Ce este consciința morală?—6. Póte înșelá omul consciința sa morală?—7. După ce omul a comisu o faptă rea, urmează in spiritul lui negreșit rușine, durere morală și desprețu de sine?—8. Póte reținé consciința morală pre ómeni de la fapte nemorale?—9. E egală conșciința in fiecare omu, ori se desvóltă cu educația?

7.—Motivele acțiunilor omenesci.

Tot aceea, ce provócă vre o acțiune omenească, se numesce mobilul sau motivul acelei acțiuni.

Cel principal motivu nemijlocitu pentru acțiuni omenesci este *voința* omului. Voința urmează, după cum o conduce cugetarea. Cugetarea, la rândul seu se indreptează pe de o parte după simțurile sensuale, după inteligența practică, și după consciința demnității proprie omenesci, sau după amorul propriu, in scurtu: după interesele propriei sale *fericiri individuale*; și dacă acestu interesu conduce pre individuu la fapte ca acele, care sânt contra fericirii omenimii in general, atunci se caracterisează de *egoismu* ordinaru, și e motivu nemoral; de exemplu acel impulsu individual care face ca individul să-și *immulțească* averea, impiedecând pre altul in interesele lui cele serióse și respectabile.—Interesul individual general cuprinde in sine interesul de a se asigura și preserva contra suferințelor eventuale și

posibile, de a se apăra contra supărărilor, când  a-tac , de a se elibera din relele realizate intr'insul,  i de a se inn l t  c t se p te de mult in graduri de fericire pozitivă. Dintre aceste interesul cel mai urgentu este, de a se elibera din suferin ele, ce au apucatu a se realiza  i a-l supăra; de exemplu pentru individuu e mai urgentu, să se vindece de o b l , dec t să deslege o problemă geologică ori astro-nomic .—Când cineva implinesce fapte morale, cu scopul de a gustă plăcerea morală, care urmează din faptele morale proprie, motivul lui e egoisticu, dar fiind că l'a făcutu să implinească fapte morale, are valóre morală pozitivă,  i se numesce egoismu moral sau nobilu; de es. c nd cineva face unu bine, fără de a se areta, cine este, dinsul se bucură de mul- umirea sentimentului seu moralu.

Cugetarea se indreptează  i după considera iile ra- iunii, a sentimentului  i a consciinței morale, după simțul comunit ii omenesci universale, după *simpatia*  i antipatia socială.—Antipatia invită pre omu, să cauzeze neplăcere altuia, prin urmare e motivu nemoralu, sau cu valóre morală negativă; de es. c nd cineva distruge ori corupe proprietatea altuia; ori c nd nu vr  să alerge intr'ajutoriu altuia, când pre acela l'a ajunsu vre o nenorocire.—Simpatia, din-contra, invită pre omu, să facă plăcere altuia;  i re-lativ la simpatie trebuie să distingem doue clase de casuri; anume se int mpl , că cineva simte simpatie cătră altul, din cauză, că e aceea persónă, adecă din cauza calit  ilor ei, care e de exemplu frumos , ori bine educată, ori i-a făcutu unu bine, ori i-a pro-misu unu bine; aceasta e simpatie personală,  i nu e motivu nemoralu,  ns  nici nu are valóre morală pozitivă, ci e numai motivu personal,  i intră in considera ie reală numai in conturile private ale a-celor doue persóne; de exemplu, c nd cineva se lip-sesce pre sine de unu obiectu,  i-l d ruiesce unei per-s ne, cătră care simte simpatie distinsă. Celalaltu

casu e, când cineva simte simpatie cătră altul pentru aceea, pentru că acela e omu, iar nu numai pentru că e acea persónă anumită, și nu alta; aceasta teste simpatia umană in general, și are valóre morală pozitivă; de exemplu: când cineva ajută pre unu călătoriu, ori pre unu bătrănu neputinciosu, ori apără pre unu copilu, ori contribue la unu scopu umanu,—fără de a considera și de a pretinde, să fie ajutatu cutare omu și nu altul, dintre cei ce simtu lipsă și necesitate de ajutoriu.—Simpatia personală pôte invita pre omu și la aceea, ca să comită fapte nemorale; de exemplu cineva, voind să facă plăcere unei persóne, răpescce de la altul, și presentează aceea persóne, cătră care simte simpatie distinsă. In unu casu ca acesta trebuie să distingem doue momente, anume, când omul presentă cuiva unu lucru, din simpatie personală, acestu faptu este indiferentu moralmente; iar când același omu a răpitu lucrul de la altul, a comis u faptă nemorală, faptă degradátore.—

Esercițiu.—1. Care e mobilul sau motivul general și nemijlocitu pentru acțiunile omenesci?—2. Care sânt cele doue motive principale, care conduc u voiața?—3. Care e caracterul esențialu al egoismului celui ordinaru, și a egoismului celui nobilu sau moral?—4. Care simpatie are valóre morală pozitivă? și când duce simpatia la acte nemorale?—5. Pentru ce nu pôte avé antipatia valóre morală pozitivă?

8.—Inteligența practică.

Dacă fiecare omu ar urmă numai după invitațiile interesului seu individual, și nu s'ar ajuta unii pre alții, ar fi espusu fiecare la multe pericule, contra cărora nu s'ar puté asigura singuru, nici nu s'ar puté elibera de nenorocirile, care ar apuca a-l ajunge; omul nu ș'ar puté formá viață de valóre mai insemnată, mai ales pentru aceea, pentru că mainainte de

tóte nu l'ar educa nimene; prin urmare omenimea ar vegeta in stare selbatică, degradată, nenorocită. Dar inteligența practică constată că dacă indiviții își asociază puterile, și le destină spre ajutoriu mutual, mainainte de tóte se crescú unii pre alții, și se facu capabili de o viață de valóre superióră, și cu puteri unite se asigură unii pre alții contra multor pericule, se apără cu multu succesu contra atacurilor întâmplátore, și mai ușor se eliberează unii pre alții din nenorocirile realizate; asemenea, mai multe bunuri positive își potú realiza cu puteri unite, se asigură unii pre alții contra multor pericule, se apără cu mai multu succesu contra atacurilor întâmplátore, și mai ușor se eliberează unii pre alții din nenorocirile realizate; asemenea, mai multe bunuri positive își potú realiza cu puteri unite.

Esercifiu.—Ce viață ar duce ómenii, când nu ș'ar asociá puterile, ci ar trăi fiecare numai pentru sine, fără de a se ajutá unii pre alții?—

9.—Legea Morală.

Rațiunea scie, cari acțiuni sânt demne de omu, și cari sânt nedemne de dînsul; consciința morală distînge, cari fapte sânt morale, și cari sânt nemorale; iar inteligența practică constată, că individul trăind singuru, fără de a se uni cu societatea omenească, e espusu, a perî, și numai prin ajutoriu mutual potú ajunge ómenii fericiți. Așadară *respectul rațiunii* pentru *demnitatea* omenească, *consciința* morală, și *inteligența* practică, compunu unu *fundamentu*, pe care se póte intemeé și desvolta sciința Moralei.—Ânsă in unele spirite rațiunea nu e destul de desvoltată, ori consciința morală nu e destul de deștép-tă, sentimentul nu e destul de ageru și finu, și inteligența practică e întunecată, ori pré mărginită;— asemenea spirite nu sânt capabile a-și combiná interesul lor in armonie cu binele publicu, nu

se potu conduce cu consciință sigură totdeauna așa, ca să nu calce cuviința morală. Este dară necesaru ca rațiunea să formuleze unu principiu fundamental, in care să arăte direcția generală, in care trebuie să urmeze toate acțiunile omenimii, și să-i atribue autoritate rațională superióră.—Considerând noi, că in sinul omenimii și in viața ei trebuie să domine ordine armonică, urmează să stabilim drept preceptu negativu, opreala rațională contra a ori ce faptu, care ar causá vre o supărare omenimii, ori ar espune-o la ceva reu, și dacă cineva a turburatu acea ordine, și amenință siguranța ómenilor in ori ce modu, ea trebuie restabilită. Acestu preceptu general formează idea dreptății sau a justiției in general. Considerând mai departe, că omenimea are scopul rațional, de a innaintá in perfecție, aflăm, că e de necesitate imperiósă, ca fiecare omu să lucreze nencetat pentru fericirea și perfecția pozitivă a omenimii și a individului in parte; ceea ce formează idea bunăvoinței.

Principiul *justiției* și a *bunăvoinței* este acel preceptu practic, căreia ăi recunósce rațiunea autoritate superióră, și pentru aceasta ăi atribue caracterul de *lege morală*.

Esercițiu.—Din cari considerații și din cari idei se construe legea morală?—

10.—Sacțiunea legii morale.

Legea morală urmează cu necesitate logică din natura și scopul omenimii; ea este acel principiu rațional care face ca omenimea să se distingă prin o viață deamnă și organizată astfel, că să inainteze in *perfecție* nencetat. Pentru aceasta rațiunea consideră legea morală drept cel mai mare binefăcătoriu al omenimii, drept o mână ideală care innalță omenimea in perfecție cu putere superióră, redicată peste ori ce putere individuală, o consideră drept extractul puterii raționale a omenimii, care ăi nalță

valórea la cel mai mare grad, față cu tot ce mai e în întreagă natura, ea face pe omu domnul naturei; pentru aceasta rațiunea asigură legii morale respectu superioru; într'insa se respectează rațiunea pre sine însași, eși respectează propria sa realizație în circulația vitală a omenimii; și prin urmare constată cuviința rațională necondiționată, de a se purta totu omul esact conform cu această lege. Acestu *respectu* superioru al rațiunii este *sanctiunea rațională* a legii morale.

De altă parte inteligența practică constată, că numai legea morală póte salvá omenimea de turburare și nenorocire, și numai ea o conduce, să se înalțe în *fericire* pozitivă la gradurile cele mai nalte posibile; și fiind legea morală lege filosofică, adecă principiu general, fără posibilitatea unei singure excepții macar, de aici urmează drept caracteru principal al legii morale: *generalitatea* ei, în sensul căreia ea ne indică necesitatea de a aplica justiția și facerea de bine la toți ómenii, nu numai la cutare persónă anumită, pentru că e acea persónă și nu alta, ci la ori care omu, pentru că e omu, adecă ființă cu rațiune și cu natură distinsă, și pentru că și noi sântem ómeni, și respectând generalitatea legii morale, scim, că și pre noi ne vor îmbrățișé ceialalți ómeni, când vom cădé noi la nevoe sau nenorocire; în scurtu generalitatea legii morale asigură cea mai mare fericire posibilă a omenimii în general, și fiecărui omu ei asigură ajutoru părintescu din partea omenimii pentru ori ce casu, când l'ar ajunge ȓile grele. Într'insa fiecare omu eși vede cel mai puternicu razimu și ajutoriu pentru tóte eventualitățile vieței sale. Din aceste motive inteligența omenească asemenea respectă legea morală, ca pre unu salvatoriu al omenimii contra turburării și a totalei nenorociri. Acestu *respectu* al inteligenței este *sanctiunea practică* a legii morale.

Esercițiu. 1. Din ce urmează sanctiunea raționa-

lă și sancțiunea practică a legii morale?—2 Ar urmă după legea morală toți ómenii numai din respectu cătră dinsa, fără altă garanție ?

11.—Garanția legii morale.

În unele spirite e desvoltată rațiunea, și e cultivatu sentimentul și consciința morală. Acei indiviți urmează după legea morală din propriul lor impulsu. Unii ca aceștia sânt totdeauna linișțiți în consciința nobilei lor moralități, și simtu nencetat fericirea cea mai curată, emoțiile cele mai armonioase.—Alții nu sânt atât de solidi în conducerea rațiunii lor, și în unele casuri se încearcă în cugetu a plănui vre o faptă contra legii morale; ânsă cosciința lor se deșteaptă și-i mustră pre ei însuși, ca graiul unui judecătoriu moral nenșelatu; aceasta le aduce spiritul în emoții disarmonice, elu se turbură, și suferă neplăcere morală; aceasta se numesce *durerea mustrării consciinței*; dinsii se temu de această durere, și se oprescu dela intenția lor cea retăcită.

Ânsă unii ómeni nu au sentimentu desvoltatu, nici consciința morală cultivată, și nu se oprescu din intenția lor cea nemorală, ci implinescu nesce fapte egoistice, care nu sânt acte de binefacere, cu atâta mai puțin acte de justiție, ci sânt fapte contra legii morale; de esemplu ucidere, incendiare, sau oricare altă supărare, cu unu cuvântu fapte rele, nemorale. Asemenea indiviți calcă legea morală, prin aceasta amenință în modu gravu buna ordine, armonia și integritatea omenimii. Contra acestui periculu trebuie să se preserve și să se apere omenimea cu mijlóce corespundătoare. Spre acestu scopu trebuie să-și organizeze unu sistemu de pază și de apărare; trebuie să se constitue unu sistemu de legi penale, cu dispoșiți specificate, care să amenințe pre toți aceia, cari ar avé intenții nemorale, și să-i împiedece de la realizarea intenției lor. Și dacă cineva a retăcitu până a comis o fap-

tă nemoraia, societatea trebuie să realizeze amenințarea din legea penală, parte pentru a face, ca cel pedepsit să se îndrepte, parte ca o fatală și tristă necesitate, fiind că dacă nu am realiza amenințarea din legile penale, atunci îndată ș'ar perde puterea lor cea salutară pentru societate, căci toți cei cu dispoziții reuțăcioase ș'ar implini intențiile lor cele periculoase, ne mai împiedecându-se de legea penală, despre care ar sci, că nu o realizează nimenea.—Societatea trebuie să facă legea pentru sine insasi, pentru fiecare individ, fără o singură excepție, pentru că unu singuru omu ar puté nenoroci milioane de ómeni.—Nici la aplicarea legilor penale nu se póte admite nici o excepție; căci dacă s'ar puté admite excepție pentru unu casu, tot asemenea ar urmă să se admită excepție in toate celelalte casuri, și legea morală n'ar fi garantată nici intr'unu casu; fiecare făcătoriu de rele ar pretinde să se facă excepție și in privința lui; astfel toți s'ar incurajá, și societatea omenească s'ar sfășie pre sine insasi. Din aceste considerații urmează cu necesitate, că și legile penale trebuie să le respectăm și aplicăm drept legi generale, și fără excepție in sinul omenimii.

Astfel pre legea morală o *garantează*, pe de o parte ratiunea, inteligența, sentimentul și conștiința morală individuală, pe de altă parte penalitățile sociale, fie acele pedepse positive esprese, fie și numai desprețul din partea societății.—

Esercitiu.—1. In ce constă garanția legii morale? care sânt formele ei obiective sau esteriore?—2. Ce ar urmă, când am admite vre o excepție de sub legea morală?

12.—Datoria morală.

Natura inzestrează pre individ cu calități, dispoziții și facultăți superiøre, ea se manifestează intr'insul ca o ființă care-i presentă dispozițiile acele pre-

țióse, după care urmează cu necesitate, ca dinsul să și le desvolteze și să completeze perfecționarea lor în sensu natural și rațional. Societatea omenească mai întâi salvează pre fiecare individ de perire, căci fiecare omu ar fi espusu la perire, dacă nu s'ar îngriji alții de dinsul de la nascerea sa chiar. Societatea omenească se îngrijesce de dinsul și mai departe, dându-i mână de ajutoriu, pentru ca să-și pótă intemeé órecare siguranță și bună stare în viață. Omenimea presentă dară fiecărui individ nesce binefaceri neprețuite, i le presentă atunci când individul încă n'a făcutu nici unu bine pe pământu. Omenimea s'a lipsitu pre sine în parte; prin urmare ea se află în stare de defectu, în stare anormală, până nu-i se restabilește integritatea sa; urmează dară cuviința și necesitatea, ca individul să restituie omenimii asemenea ajutóre, precum i a *imprumutatu* dinsa lui. Necesitatea de a se perfecționa pre sine însuși și pre omenime, constituie idea de *datorie morală*.

Esercițiu.—Cum se póte intemeé sciințifice idea de datorie morală?

13.—Măsura datoriei ideale și a obligației reale.

Natura și omenimea presentă individului binefaceri neprețuite, căci dispozițiile lui superióre, salvarea vieței lui în copilărie, și garanția continuă a siguranței sale peste tótă viața, sânt bunuri infinite pentru individ; prin urmare *datoria morală ideală* a individului e *infinită*; ânsă puterile lui sânt mărginite, și nu póte fi obligatu a lucrá mai mult, decât ăi ajungu puterile; ânsă nici mai puțin, pentru că omenimea se distruge nencetat, și circumstanțele nentrerupt o apasă la neperfectie și nefericire; ea dară trebuie să lucreze nencetat pentru a se sustiné, a se reinălța în fericire, și a se asigura pentru viitoriu cât se póte de îndelungatu. Necesitățile omenimii

sânt infinite; ânsă când ar lucra cu toate puterile sale, nici atunci nu s'ar ajunge scopul seu, și ar trebui să lucreze mai departe; omenimea nu s'ar putea asigura pentru întregu viitoriul, care e infinitu; ci numai cât se înalță în graduri de fericire și perfecție. Din aceste considerații urmează, că *datoria reală obligătoare* a omului e *egală cu puțința sa*, în fiecare momentu al vieții sale.

Esercitiu. Cum putem afla măsura datoriei morale ideale, și măsura obligației reale?

14.—„Meritul“ și demeritul.

Până ce individul încă n'a făcutu totu, cât ar fi putut face în favorul omenimii, până atunci nu s'a împlinitu datoria morală obligătoare; și cu cât a mai ramasu datoriu, atâtea graduri de *demeritu* se cuvine a i se imputa; împlinind dinsul și mai departe unele părți de datorie obligătoare, demeritul lui scade; și când omul s'a pusu în lucrare toate puțințele sale, atunci s'a împlinitu datoria esact, și nu poate fi obligatu peste puterile sale; demeritul lui s'a nimicitu; ânsă, fiind-că omul nu se poate redica peste datoria sa morală obligătoare, nu poate exista „meritu“ în sensu strictu. Când cineva eși împlinesce datoria cu ôrecare efectu mai considerabilu, ori în modu mai bătătoriu la ochi, mulți îi atribue „meritu“; ânsă aceasta nu este esact.—Măsura demeritului stă în rațiune inversă cu măsura împlinirii datoriei morale, adecă, cu cât cineva eși împlinesce mai puțin din datoria sa morală, cu atâta mai mare este demeritul seu, și viceversa. Așanumitele „recompense“ pentru „merite“ sânt numai fapte de recunoștință între ômeni, și mijloce de incurajare pentru alții.

Esercitiu.—1. Pote exista meritu în sensu strictu?
2. Să se spună exemple din viață, în care să ne pară, că cineva a făcutu ceva peste datoria morală, și

să se analizeze acele cazuri.—3. Sânt de desaprobatu recompensele pentru fapte distinse?

15.—Impărțirea datoriilor morale.

Datoria omului este de a conlucra pentru fericirea omenimii in general.—Omenimea se imparte in doue părți, relativ la fiecare individ, anume pe de o parte însuși individul, pe de altă parte omenimea, afară de dinsul. Prin urmare și datoriile omului se vor împărți in doue părți, anume in datorii cătră sine însuși, datorii *individuale*, și in datorii cătră ceialți ómeni, datorii *sociale*.—Pentru ca individul să-și pótă implini datoriile sale sociale, e neapărat, să se perfecționeze pre sine însuși, de exemplu prin gimnastică, instrucție, eserciții, scl. pentru ca să fie capabilu, a-și implini datoriile sociale; așadară o parte din datoriile individuale sânt indirecte datorii sociale; ele mijlocescu posibilitatea implinirii datoriilor sociale celor directe, și fără implinirea lor este imposibilu a-și implini datoriile sociale cele proprie. Din aceste considerații urmează, că implinirea datoriilor individuale este tot atâta de importantă și necesară, ca și implinirea datoriilor sociale.

Implinirea datoriilor in general se realizează in mai multe moduri. Anume trebuie să conlucre tot individul pentru a *asigura și preserva* omenimea contra relelor eventuale și posibile, a o *apăra* contra periculelor, când o atacă, și a o *elibera din relele*, ce ar fi reușitu a se *realiza* și a o *supera*. Aceste sânt specii *negative* ale datoriei morale.—Afară de aceasta trebuie să lucrăm pentru ca să *inălțăm* omenimea cât se pôte de mult in graduri de *fericire și perfecție*. Aceasta este datoria morală in formă *positivă*.

Esercițiu.—1. Cum se impartu datoriile morale? —2. In câte forme principale se potu implini datoriile morale?—3. Are valóre morală și datoria individuală?

16.—Datorii in formă negativă.

Pasiunea egoismului induce pre unii ómeni să comită nesce fapte, prin care nu innaintează fericirea și perfectia omenimii, nici nu o lasă neschimbată, ci o apasă mai jos, din cum ar fi altminterile; faptele lor corumpu ori distrugu lucrurile altora, ori le împiedecă și turbură afacerile; de exemplu când cineva ié proprietatea altuia, ori o stricã; și mai de parte când cineva distruge sănătatea altuia, ori se ucide pre sine, ucide pre altul, când cineva corupe reputația sau onórea altuia. Aseminea fapte contrastează directe cu implinirea datoriilor morale obligátore; și urmézã logice, ca preceptu subtințelesu, că rațiunea le opresce. Ele se numescu fapte *nemorale, delictes și crime*. Omul are darã *datoria negativă*, a nu comite fapte nemorale; și cel ce cu tóte aceste comite, prin aceasta se face chiar stricáciosu, și periculosu, valórea lui pentru binele omenimii nu numai că scade la nulă, ci se cobórá mai jos áncã, dinsul se injosesece, se degradează la poziție *fără óre*, fără demnitate omenească, și provócã singuru pedepse asúpra sa, pentru că a pututu sci, că pentru órdinea și siguranța socială necesarmente el vor ajunge acele pedepse.

Esercitiu.—Cé é mai importantú: a împiedeca pre cineva de la o crimă, ori a face cuiva unu bine pozitivu?

■ ■ ■

MORALA SPECIALĂ.

1.—Datorii individuale.

Ființa cea mai de aprópe de fiecare individu este totdeauna el însuși. Așadară omul are mainainte de tóte datorii morale cátrã sine însuși; aceste se caracterisiază de datorii *individuale*. Anume omul é

datoru, a se purtá in armonie cu demnitatea personalităţii omenesci, adecă conform cu nobilele sale calităţi şi cu bogatele sale facultăţi; ceea ce se numeşte buna *cuvinţă* morală; de exemplu nu se cuvine, ca omul să se negrijască într'atâta, încât să existe numai şi să vegeze; nu se cuvine, să umble golu, şi să trăiască numai cu rădăcini, şi fructe găsite, cu care numai cât se preservă de mórtea de fóme; ci se cuvine să prelucre pământul şi să scóţá dintr'insul obiecte de acele, cu care să se pótá imbráca mai bine, şi să-şi adune provisiile de obiecte de valóre mai însemnată. In scurtu: se cuvine ca omul să-şi perfecţioneze traiul seu cât se póte de multu.

Organismul nostru corporal este condiţia materială fundamentală, sau basa primitivă a vieţii; aşadară trebuie, să-i asigurăm mainainte de tóte o stare normală, precum şi integritatea şi armonia tuturor funcţiilor vieţii corporale; trebuie să dezvoltăm puterea corpului cât se póte de multu, să-l preservăm şi asigurăm contra tuturor eventualităţilor ameninţătoare: contra relelor, care-l atacă, trebuie să ne opunem şi să ne apărăm cu tóte puterile nóstre; iară dacă óre-cari rele ne au turburatu integritatea, armonia şi puterea corpului, trebuie să ne restaurăm starea normală cât se póte de curênd. Aceste sânt datorii cătră corpul nostru, in formă negativă.

Ânsă nu e de ajuns şă ne conservăm corpul in stafe normală. Trebuie, să-l facem cât se póte de perfectu in modu pozitivu; trebuie anume, să-i dezvoltăm puterile la cel mai mare gradu posibilu prin totu felul de muncă şi eserciţii gimnaştice; să-l învăţăm şi deprindem a esecută totu felul de lucrări, prin care împlinim scopurile vieţii.

Omul mai are neapărată necesitate şi de avere materială, fără care e ábsolut imposibil a trăi. In privinţa averii materiale proprie avem aceleşi datorii

individuale, care le avem cătră corpul nostru, atât in formă pozitivă, cât și in formă negativă.

Cel ce nu muncesce cu toate puterile sale, și nu-și perfecționează corpul, nici își agoniscesc avere cu toate mijlocele oneste, acela e omu căduțu in graduri inferioare de valoare și de onoare omenească, e omu degradatu moralmente, iar materialmente e espusu să ajungă nenorocitu.

Când cineva uită aceste datorii, și nu se îngrijesce de integritatea și armonia vieții sale corporale, ori nu muncesce pentru a-și agonisi avere pe viitoriu, —societatea prevede că acela va fi silitu cu timpul, să cerșască să-i deie alții cele necesare; prin urmare îl desprețuesce ca pre unu omu degradatu, pe cătu timpul dînsul își risipesce puterile, și pierde timpul cel prețiosu.—Circumstanțele vieții potu să supere pre omu câte odată atât de tare, încât cel cu spiritul mai neputinciosu să vroiască a fugi de greutățile și durerile vieții, hotărându-se, a se ucide. Unul ca acela trebuie să-și aducă aminte, că societatea omenească i a asigurat viața apărându-l de nenumerate pericole în anii copilăriei lui; prin aceasta i a prezentatu unu imprumutu infinitu de mare; dînsul e datoru a restitui omenimii macar atâta, cât va pute in viața sa; acumu cel ce fuge din viață, fură din dreptul omenimii, și provocă antipatia societății contra rudeniilor lui.—Scusa aceea, că cineva nu va mai pute servi omenimii, nu se poate admite, pentru că nimene nu poate sci înainte cu siguranță matematică, cumcă vre unu individuu nu va avea ocazie de a face vre unu bine, de nu cu forță corporală, macar cu sfaturile sale, cu experiența ori cu știința sa. Remâne dară, că sinuciderea e faptă nedeamnă de omu, faptă nemorală.

Cătră spiritul nostru avem aceleși datorii negative și pozitive, care le avem cătră corpul și averea noastră. Anume trebuie să ne îngrijim, ca organul psihicu să fie totdeauna in stare normală, și toate funcțiile sale să urmeze in armonie; trebuie să dezvoltăm puterea

spiritului nostru cât se p^ote de multu, să ne preservăm și asigurăm puterea spirituală contra tuturor eventualităților superătore; contra periculelor, ce ne atacă, trebuie să ne apărăm cu t^ote puterile; iar din turburările, care ar fi reușitu a se realiza, trebuie să ne eliberăm spiritul, aducându-l iarăși la starea sa normală.

În sensu positivu urmează să ne perfecționăm puterile spiritului în t^ote privințele: anume să-i dezvoltăm inteligența, să fie cât se p^ote de clară și de pătrunzătoare, pentru ca să perceapă repede și esact ori ce impresii dedinafară, să și formeze intuiții precise, și să-și combine dintr'insele representații și noțiuni corecte, să judece just și cu siguranță, și se conchida și raționeze, în armonie adeveratele relații ale cugetelor între sine. Trebuie să-i dezvoltăm sensibilitatea în gradul cel mai mare posibilu, pentru ca să simtă viu, să iubiască ori ce e demnu de a fi iubit, și să urască totu aceea, ce ar fi contra cuviinței și a legii morale. Trebuie, înfine, să ne deprindem spiritul, a voi cu energie totu aceea, ce duce pre omu cătră perfecție și fericire, și să nu ne lăsăm a fi apăsați de cătră ori ce eventualitate contrară.—Afară de această perfecționare strict psihologică, mai trebuie să ne îmbogățim spiritul cu tesauze de cunoșcințe basate solid, pentru ca să aibă terenu deschisu, pe care să-și pună în activitate salutară t^ote puterile sale.

Esercitiu.—1. Ce importanță au datoriile individuale față cu societatea?—2. Se p^ote admite moralmente sinuciderea?

2.—Datoriile sociale.

Omenimea numai așa p^ote innainta cătră scopul seu, dacă se constituie în o societate universală, în care t^oți indiviții să steie în relații astfel, ca fiecare dintr'inșii să conlucre pentru binele tuturor celoralți, și t^oți să lucreze pentru binele fiecăruia, ceea ce se nu-

mesce a sta in relații de solidaritate universală. Pe câtu timpu copilul e micu și neputinciosu, societatea omenească îl păzesce de nenumeratele pericole, de cari dinsul nu s'ar puté păzi, ea îi garantează esistența, instructia și educația sa după posibilitate. Astfel societatea îi presintă unu imprumutu de valóre infinită pentru dinsul. De aci urmează cu necesitate logică, datoria lui cătră omenime, datoria numită *socială*.

In sensul acestei datorii fiecare individuu e datoru, să-și consacre viața, spre a conlucra pentru binele societății, și anume, trebuie să ajute pre alții, să se pótă Preserva și asigura contra tuturor relelor eventuale și posibile, să se pótă apăra contra pericolelor, cari i ar ataca, și dacă ar fi suferitu vre o stricăciune, trebuie să le ajute, ca să se pótă readuce la starea lor normală.—In sensu positivu trebuie să conlucre fiecare individuu, pentru ca semenii sei să se pótă innălța cât se pôte de mult in graduri de perfecție și fericire pozitivă.

Cea mai importantă din tóte datoriile sociale este datoria de a se ingriji de esistența și educația copiilor, precum și de instructia tinerimii, și de dezvoltarea caracterelor morale solide.—Averea altuia trebuie respectată esact; infine trebuie respectatu cu cea mai mare esactitate onórea, adică prețul și valórea morală, ce are personalitatea altuia pentru scopul moral general al societății omenesci.

Pentru ca omenimea să pótă innainta mai sigur cătră scopul seu moral, trebuie, să se ficeze pentru fiecare individuu câte unu terenu propriu, între marginile căruia să nu-l turbure nimene in esistența sa, și in lucrările sale, cari sunt in armonie cu legea morală. Acesta se numesce terenul *libertății* sale individuale; și e necesitate logică și practică, de a nu-l împiedecă nimene dela lucrările cuprinse in cercul libertății sale; această necesitate negativă constituie idea de *dreptu*; din această necesitate urmează, că

de câte ori cineva înfrânge libertatea altuia; aceasta trebuie restabilită cu cea mai mare esactitate.

- Esercitiu.*—1. Care e datoria socială mai urgentă, a combate unu reu, ori a face unu bine pozitivu ?
—2. Póte avé omul libertate nemărginită pe pământu ?
—3. Să se arete unele abateri dela datoriile sociale.

3.—Omenimea. — Națiunile,—Familia.

Datoria socială fundamentală este datoria cătră omenime in general, in reciprocitate și solidaritate universală. Fiecare omu este membru al societății omenesci universale, este cetățeanu al pământului. Din această cauză se desvóltă in fiecare omu simțul de comunitate intre toți ómenii, conștiința despre aceea, că toți suntem unii ca alții, cu aceeași natură fundamentală, supuși la aceeași sórte, putem aspira la aceleși bunuri, și ne așteptăm la aceleși superări și pericole; toți ne putem înțelege unii cu alții, și ne putem ajutá reciproc. Din conștiința acestei comunități de sórte se deșteaptă simpatia omului cătră omu. Această simpatie e nou motivu pentru implinirea datoriilor sociale, ce avem cătră omenime in general.

Fiecare omu se află in cercul unor ómeni, cu cari e in legături și relații speciale; dinsul vorbesce aceeași limbă, ca și ei, are aceleși datini, e legatu cu dinșii de aceeași sórtă, dinșii au in general aceleși suvenire de copilărie, și aspirații pentru viitoru. Astfel se desvóltă in spiritul lui simpatie mai tare, chiar iubire pronunțată, cătră acei ómeni, fără de a scădé simpatia-lui cătră toți ómenii in general. Acea legătură de sentimente speciale d'entre ómeni se numesce iubire *națională*; totalitatea ómenilor de aceeași viță de sânge, și de aceeași limbă, compunu o *națiune*. Omenimea e divisată naturalminte in mai multe națiuni.

Omul niciodată nu póte ajuta pre omenimea in-treagă; ci numai pre câte o parte dintr'iusa; anume

fiecare dă ajutoriu acolo, unde vede cea mai mare și mai urgentă necesitate. Simpatia națională face, ca fiecare omu să-și consacre viața pentru fericirea con-naționalilor sei, știind pré bine, că națiunea sa îi garantează esistența și siguranța. Iubirea națională e mai presus decât simpatia omenească în general, simpatia cosmopolitică. Aceasta e circumstanță foarte salutară pentru omenimea întregă; și anume din următoarele considerații: pe cât există în toți ómenii iubirea națională, fiecare omu desvóltă mai multu zelu și activitate pentru fericirea confrăților sei din aceeași națiune; astfel în sumă totală se lucrează mai mult pentru fericirea omenimii întregi, decât s'ar lucra, când ómenii n'ar fi împinși, decât de simpatia umană. De aici urmează datoria specială de a desvolta în inimile copiilor sentimentul național, și principiile, de a se espune și sacrifica în favórea națiunii sale, fără însă de a înceta cu simpatia pentru celelalte națiuni. Înă, dacă vreo națiune tinde a supéră pre națiunea nóstră, datoria nóstră morală este de a ne apăra cu mijlóce corespunđetóre.

Sentimentul național și destinarea fiecărui omu mai ales pentru fericirea națiunii sale, se justifică moralmente prin aceea, că sentimentul tuturor celorlalți ómeni îi face, să se îngrijasca mai ales de fericirea națiunii lor; națiunea nóstră remâne fără îngrijire; prin urmare datoria cea mai urgentă este: de a ne îngriji de această națiune.

După sentimentul național se mai desvóltă în omu unu sentimentu și mai tare, anume iubirea familiară, iubirea cătră părinții sei, cătră soțul ori soția sa, și cătră copiii sei. Națiunea se îngrijesce de siguranța părinților nóștri, și, printr'înșii, de siguranța și fericirea nóstră; de aici urmează necesitatea logică a recunoscinței nóstre mai ales cătră părinți, de cari trebuie să ne îngrijim în tótă viața, mai ales la betrânețele lor. Iubirea familiară nu micșurează iubirea națională nici cea umană.

Esercitiu.—1. Care e idea adeverată a cosmopolitismului?—2. E permis moralmente, ca cineva să escludă patriotismul de lângă cosmopolitismu?—3. Póte fi cineva numai cosmopolitu, fără naționalitate?—4. E permis moralmente, ca cineva să urască pre cei nevinovați din alte națiuni?—5. Care sentimentu innaltă omenimea mai mult: iubirea de ómeni in general, ori sentimentul de iubire pentru națiunea sa?—

TEODICEA.

1.—Puterea Supremă.

Relațiile vieții inducu pre omu la aceea, ca să cugete despre lume in general, pentru ca să aște, prin ce există, pentru ce este așa, cum o cunoște. care e cauza supremă a universului, și ce scopu are? Omul știe, că dacă va rezolvî aceste chestiuni, va ști îndrepta viața sa in modu mai corespunzătoru cu scopul ei; iar necunoscând scopul universului și al vieții omenești, retăcesce și rămâne espusu la cele mai mari pericole. —Dar pentru ca să putem cerceta și precepe scopul universului, trebuie să căutăm a rezolvî mai întâi chestiunea despre cauza întâie a universului, despre cauza supremă sau generală. Dacă cercetăm in cugetu cauzele lucrurilor actuale, cugetul nostru constată existența anterioară a unor cauze, din cari au provenitu aceste lucruri, ca efecte. —Însă mintea omenească știe că nici unu lucru nu pôte să existe fără de a fi avutu cauza sa, prin urmare omul știe, că toate cauzele lucrurilor actuale au avutu cauze, din cari au provenitu odată, ca efectele acelor cauze anterioare. Cugetul omeneșcu se află pe calea unui regresu dela efecte la cauzele lor anterioare; și acestu lanțu de efecte și de cauze se continuă in cugetu, fără de a se oprî, fiind că rațiunea necesarmente presupune cauze anterioare, fără de a puté admite cândva vre o cauză care să nu fi provenitu din nimica. —Astfel mintea se află dusă intr'unu regresu infinitu. —Dar esaminând omul natura lucrurilor, se convinge, că unu asemenea regresu in infinitu este imposibilu. —Rațiunea postulează imperios o cauză întâie. Dificultatea se rezolve așa, că presupunem o cauză, o putere, care este cauza sa proprie, o putere

neatârnată de existența nici unei cause de afară de sine, o putere absolută, care prin urmare are viață ridicată peste principiul timpului și asemenea ridicată și peste principiul spațiului.— O asemenea putere este cauza întěie, cauza universală; și mintea o consideră drept putere supremă, infinită, fără ori-ce scădere, adecă drept o ființă perfectă. Aceste considerații ne facu să presupunem existența unei puteri supreme, care fiind cauza întěie și universală, a avutu de efectu universul, căruia-i a datu întěiul impulsu de viață, după care lumea continuă viața sa in lanțu neintreruptu de cause și de efecte.—

2.—Probele existenței Ființei Supreme.

Esistă uni ómeni, cari neagă existența unei ființe supreme; ânsă fără de a puté demonstra, că nu esistă nici o putere universală.—Cu tóte aceste e salutaru a considera probele principale, cari demonstrează existența unei asemenea ființe.—Aceste se întemeează ântěi pe considerații fizice sau sensuale, apoi pe considerații metafizice, adecă nesensuale sau raționale, in fine pe considerații morale.

Probele fizice provinu din existența materiei universului, mai departe din mișcarea corpurilor din universu, și al treilea din ordinea ce dominează in existența și mișcarea universului.—Anume materia universului numai cât se modifică, dar nu produce nimicu din nimica.—Așa dară ea nu și'a pututu fi cauza sa, incât n'ar fi esistând, dacă n'ar fi avutu o causă afară de sine si inainte de sine; ceea ce se numesce cauza întěie.—Aceasta n'a pututu fi decât o putere cu totul independentă, o ființă cu existență in sine si prin sine. Pre acéstă ființă întěie și absolută o numim puterea supremă.

Dacă observăm universul corporal, vedem, că dinusul nu esistă numai, ci se află in mișcare, și e plinu de viață. De altă parte e cunoscutu, că corpurile

sunt inerte, adecă nu potu veni în mișcare, nici se potu opri din propria lor inițiativă; ci trebuie, ca o putere de afară de ele să le atingă, numai atunci potu să se misce, ori să se opriască. Astfel universul corporal n'ar fi venitu în mișcare, dacă n'ar fi fostu o putere afară de dinsul, care să-i deie ântăiul impulsu pentru mișcare și viață. De aici urmează, că necesarmente a esistatu o putere superiőră, o cauză ântăie și universală, care a datu universului ântăiul impulsu de mișcare; după acel impulsu a urmatu, ca efectu nemijlocitu, ântăiul momentu de viață 'n universu. Acestu momentu a produsu pre altul; astfel urmează viața universului în lanțu nentreruptu de cauze și de efecte.

Această viață ânsă nu urmează 'n modu confusu; ci 'ntr'insa dominează nesce regule constante, nesce legi nestrămutabile, după cari urmează natura întreagă. Ea e supusă lor cu putere neresistibilă; și nu le pôte nici schimbă; cu atâta mai puțin le ar puté opri, ori a le călcă; de unde urmează ca adevăru constatatu categorice, că natura n'a pututu face legile, cari dominează asupra ei. Sistemul legilor naturei e construitu cu unu calculu, cum numai o ființă supremă l'a putu combină.

Considerațiile *morale* principale sunt următoarele: ântăi legea morală; al doile necesitatea neresistibilă de a presupune că esistă o putere supremă; și al treile sentimentul unanimu și universal al popórelor.—

Rațiunea numai constată existența legii morale, o formulează, și o esplică pentru ómeni, fără de a o puté modifica, ori desființa; cu atâta mai puțin a pututu-o face, și impune. Omul nu pôte trece cu vederea legea morală, ci se află supusu ei. De aici putem sci, că n'a făcutu-o omul, cu atâta mai puțin au făcutu-o celelalte ființe din universul naturalu; de unde urmează, că a 'nființatu-o totu aceea pu-

tere supremă, care a stabilitu și celelalte legi, ale naturii.

Fiecare omu își simte cugetul redicatu cu forță neresistibilă cătră o ființă supremă. De câte ori ne ajunge vre o nenorocire ori vre unu periculu capitalu, ne luăm refugiul la o putere supremă, cerându-i ajutoriu; și când ne bucurăm de o fericire mai însemnată, ne simțim induși, să-i mulțămim tot ei pentru plăcerea, ce avem. Acestu impulsu nu l'au pusu omeni in inimi, nici il potu depărta dintr'însele; prin urmare a trebuitu să-și aibă originea dela o adevărată ființă supremă.

In fine, trebuie să considerăm aceea, că toate poporele și toți înțelepții au convenitu in idea despre o putere supremă. Unii ș'au imaginatu-o într'o formă, alții într'alta. Unii omeni, puțin învățați afirmă, că nu există o ființă supremă, fără de a pute demonstra neesistența ei. Ânsă cu cât pătrunde învățatul mai adênc in viața naturii, de exemplu în astronomie, zoologie și botanică, cu atâta se convinge mai pozitiv, că există o putere universală și supremă.

Considerațiile curat intelectuale, relativ la existența unei ființe supreme, sunt următoarele:

Noi cugetăm unu spațiu fără de margini, adecă infinitu, și o durată de timpu, fără posibilitatea unui inceputu, innaintea căruia să nu fi fostu timpu, și asemenea fără unu capêtu, după care să nu mai fie durată, adecă noi cugetăm unu timpu eternu. Dar nici spațiul nici timpul nu sunt substanțe cu existență in sine, nici nu sunt lucruri, cari să fie în legătură esențială cu obiectele mărginite; ele trebuie să fie în intimă uniune cu o ființă infinită, fără care n'ar avé rațiunea de a fi.

Din existența cauzelor secundare și ulterioare, și a substanțelor accidentale adecă dependente, asemenea conchidem cu necesitate logică, că a existatu o cauză ântie și universală, o substanță absolută, adecă ne-

dependentă, cu existență în sine și prin sine. Cauzele secundare și substanțele dependente nu se pot explica numai prin sine înseși, fără o cauză întâie; căci, dacă toate ființele existente ar fi accidentale, și dependente, atunci ar urmă să cugetăm, că odată nici o ființă nu există; însă nimica, sau neființa n'ar fi pututu produce ființele; urmează dară, că a fostu o ființă nedependentă, o ființă existentă în sine și prin sine; aceasta a fostu cauza întâie și universală, care a produsu întâiele efecte; aceste au fostu cele d'ântăiu ființe accidentale, dependente; și la rândul lor, au devenitu și ele cauze, însă cauze secundare. După dênsele urmează cauzele ulterioare.

3.— Atributele Ființei Supreme.

Esența ființei supreme nu se pôte cugetă decât infinită în toate privințele, ceea ce constituie perfecția sa. Atributele ei sunt metafisice, intelectuale și morale.

Atributele metafisice ale ființei supreme sunt următoarele: unitatea, simplitatea, neschimbarea, și eternitatea ei. Atributele intelectuale și morale sunt: atotștiința, atotputința, justiția și bunăvoința ei infinită.

a.)—*Atributele metafisice.*— Ființa supremă este una. Fiind ea infinită în esența ei, nu mai pôte exista pe lângă dânsa o a doua ființă infinită; căci dacă ar fi mai multe ființe infinite, n'ar puté avé durată infinitatea lor, fiind că s'ar mărgini una pre alta.

Ființa supremă e simplă. Dacă ar fi compusă din părți, atunci ori că fiecare parte ar fi esență de ființă perfectă și infinită, și astfel ar exista mai multe ființe infinite, ceea ce e imposibilu; — ori că fiecare parte ar fi mărginită, și astfel suma lor ar compune o ființă mărginită, ceea ce ar fi în contradicere cu esența ei absolută și infinită. Remâne dară, că ființa supremă e simplă; ea este numai putere, fără ori ce elementu corporalu.

Ființa supremă e neschimbătoare. Dacă ar fi schim-

bătore, ar fi espusă a-și perde perfecția; ânsă perfecția conține 'n sine imposibilitatea de a o perde. De altă parte totu aceea ce e simplu, e neschimbătoriu in esența sa.

Din neschimbarea ființei supreme urmează dela sine, că dinsa nu pôte avé capetu; pentru că ceea ce nu se pôte schimbá, e 'nvederatu, că nu-și pôte schimbá existența in neesistența, nu pôte trece dela ființă la neființă, adecă nu pôte 'ncetá de a mai fi; aceea constituie eternitatea ființei supreme.

b.)—*Atributele intelectuale și morale.*— Ființa supremă a produsu sistemul legilor naturei; ânsă nu l'ar fi putut combina, dacă n'ar fi avut inteligență infinită. Trebuie dară să-i atribuim atotștiința. Și fiind că dinsa a putut realizá universul, de aceea urmează dela sine atotputința ei. Dacă n'ar fi atotputinte, n'ar fi realizat universul, care are temeliu infinite 'n spațiu și 'n timpu.— Din ordinea și progresul moral al universului urmează moralitatea infinită a ființei supreme. Dacă dinsa ar fi nemoțială, ar fi produs distrucție, desorganizare, și decadență. In universu ânsă, dincontra, se manifestează construcție, organizație și progresu in tóte privințele. Ființa supremă e perfectă, prin urmare de o inteligență infinită; dintr'aceasta urmează logice justiția și bunăvoința ei, ceea ce constituie moralitatea supremă.

4.—Providența.

Prin providența supremă înțelegem inteligența și moralitatea infinită a ființei supreme, in planul și susținerea universului. Minteá omenească e mărginită; prin urmare nu pôte cuprinde 'n totul planul nemărginitu al lumii. Cátu de restrinse să fie ânsă marginile minții nóstre, tot înțelegem atâta, că există o ordine superióră; de unde conchidem, că ființa, care a construit-o, a fostu de o inteligență in-

finită, concepând sistemul infinitu al universului; și fiind-că a putut să-l realizeze, dintr' aceasta conchidem cu necesitate logică, că a fostu atotputinte.

Unii neagă esistența providenței, rădimându-și opiniile prin reul din lume.—Să considerăm motivele principale aduse contra providenței.

Reul este fisicu și moral.—Prin reul fisicu înțelegem durerile corporale, și ori ce alte schimbări în starea fisică a lucrurilor, cari ne produc ărecari su-părări, precum sunt accidentele stricăciose din corpul omenescu, periculele, ce ne causează unele animale, plante și corpuri neorganice, tempestăți, erupții vulcanice, cutremuru de pământu, surupături, inundatii, naufragii, incendii, și altele. Din asemenea rele fisice deducu unii obiecții contra providenței; dinșii raționează 'n modul următoriu:

„Dacă ființa supremă ar fi atotputinte, ar fi putut împiedeca reul fisicu; dar nu l'a 'mpiedecat; așadară nu e atotputinte.“

„Dacă ființa supremă ar fi justă, atunci n'ar fi permis, ca reul fisicu să ajungă pre oricare omu, fără distincție; dar ea a permisu aceasta; așadară nu e absolut justă.“

„Dacă ființa supremă ar avé bunătate infinită, ar fi asigurat pre omu contra tuturor relelor fisice; ea ânsă nu l'a asigurat; așadară n'are bunătate infinită.—Și dacă ființa supremă n'are putință, justiție și bunăvoință infinită, atunci ea nu pôte fi provedință universală și supremă“.

La asemenea obiecții putem respunde 'n modul următoriu:

Ființa supremă n'a 'mpiedecat deodată tôte relele fisice; de aicia ânsă nu urmează logice, că de aceea nu le a 'mpiedecat, pentru că n'a putut; dincontra, de óră ce dinsa a putut construi universul, urmează dela sine, că cu atâta mai ușor ar fi putut face câteva modificaliuni într'insul, cu cari să 'mpiedece ceea ce noue ne pare că e unu reu. De altă parte

noi nici nu putem sci cu siguranță, că ceea ce nouă ne pare a fi reu, e reu într'adeveru; mai ales după ce vedem, că multe lucruri ne paru a fi rele, cu toate aceste producu pe urmă mai multu bine, decât reu. De aici putem conchide, că e posibilu, ca din toate relele fizice să resulte numai bine, in urmările lor mai târzie. Nu se poate dară demonstra, că ființa supremă n'a putut impiedeca așa numitele rele fizice.

Ființa supremă a permis, ca relele fizice să atingă pre ori care omu, fără distincție, in cursul vieții; cel puțin așa ni se pare. Inșă noi nu putem vedé finea purtării ei către ómeni; póte dinsa implinesce 'ntr'altu timpu aceea ce nouă ne pare că lipsesce in timpurile nóstre; ba póte că nici acuma nu lipsesce nimica, numai noi nu suntem in stare a cunósce esact și pe deplin purtarea ființei supreme către ómeni, nu putem să cunóschem, cum se implinesce justiția 'n viața ómenilor. In fine, ființa supremă n'a asigurat pre ómeni contra relelor fizice; noi ânsă scim, că cu mintea nóstră nu putem cuprinde universul in totalitatea sa 'n spațiu, nici in totalitatea sa 'n timpu, prin urmare scim, că cu ceea ce vedem noi in viață nu se termină totul pentru spiritul omenescu, si e posibilu, că după distrucția corpului să se 'mpliniască pentru spiritu aceea ce a lipsit mai nainte. Așa dară din ceea ce nouă ne pare reu fizicu, nu se potu demonstra obiecțiile aduse contra providenței.

Relele morale principale sunt egoismul, nepăsarea, invidia, crudelitatea, și alte motive psihologice, o-puse legii morale, adecă justiției și bunei voințe. Toate aceste provinu din neperfectia spiritului și din abusul seu de libertate.

Ființa supremă n'a 'mpiedecat reul moral; aceea inșă nu probează, că nu-l a putut impiedeca. Dinsa a datu omului libertate, pentru ca aceasta să aibă ocașie a-și desvolta valórea morală prin

rațiunea sa, și să-și procure prin aceasta plăceri morale superioare. Ceea ce e ființă accidentală, dependentă, nu poate fi perfectă, prin urmare e supusă la retăcirii; cu aceste ânsă nu se termină totul pentru omu.—Ființa supremă a permis, ca relele să atingă pre oricare omu, fără distincție espresă; de aici ânsă numai atâta urmează, că justiția superioară și finală nu se'implinesce sub vederea noastră; dar ființa supremă e redicată peste cursul timpurilor, și astfel, dacă rămâne vre o diferență de justiție, în finea vieței corporale a vre unui omu, acea diferență o poate achita într'unu timpu, în care noi n'o mai putem controlă.

Din aceste considerații se vede, că nu se poate proba, cumcă nu există o providență, adecă o morală supremă.

5.—Religia.

a.) Viața spiritului.

Dacă omul n'ar avé decât o viață animalică, mărginită la existența corporală și individuală, atunci dinsul nu s'ar redica la perfecție și demnitate mai considerabilă, nici ar puté avé tendințe mai întinse, decât în cercul unei generații, cerând pâne, apă, aeru și rađa sórelui; și după distrucția organismului corporal, n'ar mai rămâne nici o legătură morală între fii și memoria mumelor lor, între nepoți și memoria strămoșilor lor; omul n'ar avé nici o demnitate, nici o fericire mai înălțată.

Spiritul omenescu ânsă scie despre sine, că are natură cu totul distinsă de natura corporală, că adecă e o ființă cu consciință de sine independentă, una, simplă, permanentă, și singură simțitoare în întreaga viață a individului; elu scie, că n'are legături esențiale nici asemănare cu corpul, prin urmare la distrucția corpului, spiritul simplu nu poate să sufere nici o distrucție, nici o schimbare esențială, ci

își continuă viața sa superiōră, eliberată de sub su-părările vieței corporale.

De altă parte vedem, că'n viața individuală nu se'mplinesce totdeauna esact, ceea ce s'ar cuveni să se'mpliniască după dreptate; aceasta ne deșteaptă le-gitima speranță, că dacă 'n viața presentă lipsesce ceva 'ntr'această privință, aceea trebuie să se co-reagă 'n viața ulterioară a spiritului.

Asemenea considerații înalță consciința morală a omului la o valōre superiōră; el vine 'n raportu mai strinsu cătră puterea supremă, pre care o consideră drept sorgintea, din care ș'a luat viața nobila sub-stanță, numită spiritu omenescu; acestu spiritu, in consciința valorii sale, se stimează și prețuesce mai mult, se 'ntăresce mai mult in sentimentul și con-sciința morală, cu unu cuvētu, se face mai nobilu, mai perfectu, prin consciința legăturai sale cu ființa supremă.

b.) Fundamentul Religiei.

Dacă privim mai de aprōpe raportul, in care tre-bue să steie omul cătră ființa supremă, vedem mai nainte de tōte, cum rațiunea constată sciințifice, că acea ființă esistă redicată mai presus de tōte lucrurile, peste totu spațiul nemărginitu, și peste tōte tim-purile infinite, că ea este causa întēie, nedependentă și universală, se manifestează 'n organizația legilor fisice, in progresul, ordinea, perfecția, și fericirea mo-rală, in justiție și bunăvoință infinită; prin urmare rațiunea nu pōte nega esistența unei asemenea fi-ințe; ci dincontra, spiritul omenescu se simte 'n mai mare siguranță, in consciință, că esistă o putere pă-rintească atotuputinte, justă și binevoitoare. Căci, intr'adeveru, dinsul scie că simte nenumērate nece-sități, cari-l amenință nencetat cu dureri și chinuri; și iată, că și află tōte mijlōcele, prin cari să se pōtă apăra și preserva contra suferințelor, și să-și pōtă întemeie viața fericită; el scie de altă parte, că nu-

mai egoismul, ignoranța, nepăsarea și crudelitatea unor indiviți degradați turbură această fericire din când în când, însă totdeauna numai în modu trecătoriu; omul constată, mai departe, că omenirea înaintea ne'ncetat în generalizarea și asigurarea perfecției ș'a fericirii sale; pentru aceasta spiritul omenescu simte impulsul pentru a se apropie de puterea supremă cu iubire fiiască nemărginită, în analogie cu sentimentele, cu cari fiul se apropie de părintele seu.

Omul vede, că dînsul e dotatu cu natura cea mai nobilă și mai distinsă din tóte celelalte lucruri din natură, și e capabilu de sentimentele celei mai nalte fericiri morale și estetice; pentru aceasta, în deplină libertate, dorește să pótă arăta recunoscînța sa cătră bunul seu părinte supremu. Această recunoscînță și-o impune, în tótă libertatea sa, drept obligație, covenită după consciința sa de justiție. Dînsul admiră sublimitatea unîversului, recunósce supremația absolută a puterii unîversale, și o respectează, ca pre o ființă 'nnălțată peste totu unîversul, atît prin puterea ei infinită, cât și prin absoluta ei moralitate.

Spiritul jedecă 'n consciința sa, că se cuvine, atît logice, cât și moralmente, ca să se nalțe cu asemenea idei și sentimente cătră ființa supremă; pentru aceasta dînsul consideră această cuviință drept obligație morală; printr'insa el se leagă mai intim cu ființa supremă, ceea ce constituie *cultul* spiritului omenescu cătră acea ființă, și consistă esențialmente 'n redicarea cugetului și a sentimentului cătră dînsa. Omul o respectă drept *ideal moral* supremu, și dorește a se face cât se póte mai asemenea cu elu, adecă cât se póte mai perfectu, mai nobilu, mai moral. *Acestu cultu rațional și sentimental pentru idealul moral*, această dorință și rezoluție, de a-l imita, se numesce *religie* în sensu esențial.

Din considerația idealului moral se deduce logice următoriu *principiu rațional religiosu*: Omul se cu-

vine să iubiască pre toți semenii sei, să nu vroiască a le face nici o supărare, ci, dincontra, să vroiască a le face totdeauna cel mai mare bine.

Trebue să dezvoltăm acestu principiu, să-l aplicăm la viața întreagă a omenimii în general, și să urmăim după dînsul cu pietate; astfel vom forma și vom realiza religia rațională, care singură e legitimă moralmente, fiind că principiul ei este în armonie esactă cu idealul moral, și e identicu cu principiul moral rațional.

Sentimentul religiosu ne face, să manifestăm cultul nostru și prin semne esteriore, ceea ce constituie cultul esterioru; dacă acesta se execută în comunu de către mai mulți, se numesce cultu publicu, spre distincție de cultul privatu, care se execută în modu individual.

e.) Religiiile și Statul.

Fundamentul esențial al religiei e unul și același în fiecare spiritu omenescu; acesta este cultul sentimental al unui principiu supremu, al idealului moral. Popóarele ânsă-și imaginează acestu principiu în diferite forme, după varietatea spiritelor lor; din cauza aceasta ele-și formează diverse religii, prescriindu-și diferite acțiuni, drept cultu esterioru.

În privința culturilor religioase trebue să observăm, că întru cât ele nu supără, nici amenință legea morală, buna cuviință, ori ordinea socială, sunt indiferente față cu viața societății și cu statul. Însă ndată ce vre o societate omenească ș-ar propune nesce principii ori acțiuni, care ar insulta, ar amenința, ori chiar ar supăra vre o parte a societății, statul ca autoritate morală, are dreptul și chiar datoria, de a preserva și apăra societatea contra unor asemenea fapte, fie ele comise chiar sub titlul de acte religioase; căci, dacă vre unu așa disu fondator de religie a prescrisu nesce idei și acțiuni contrare

cu buna cuviință, cu inteligența, ori cu legea morală, noi scim, că asemenea acte nu potu urmă din adevăratul principiu al religiei, adecă din cultul idealului moral, care necesarmente este 'n identitate cu principiul legii morale raționale. Dacă vre unu așa đisu legislatoru religiosu ar fi prescis nesce acțiuni, cari supără pre o parte a societății, putem sci, că unul ca acela ori n'a 'nțeles principiul moral fundamental, care e unicu legitim și 'n religie, ori le a prescisu din órecare calcul egoisticu. In fiecare casu, statul, ca autoritate morală suverană 'n societate, are dreptul, și datoria de a 'mpiedecă asemenea acte;—căci, mai ântei actele necuviințioșe, nedemne, ori supărătoșe, sunt contrare legii morale raționale, in înțelesu teoreticu; ânsă ele sunt și stricăcióșe față cu statul, prin urmare sunt supuse sub legile penale. Dacă s'ar admite 'n tótă 'ntinderea și fără restricție prudentă principiul de: „cult liber in stat liber, și culturi libere 'n statu liberu“, atunci ori care grupă de ómeni ș'ar formá unu principiu de purtare egoistică, spre scăderea societății, și ar đice, că acela e „cultul“ lor religios; unu asemenea principiu ar nimici ori ce garanție de ordine socială.

Din aceste considerații se vede lámuritu, că nu se póte admite, decât libertatea cultului interior, și libertatea acelor acțiuni de cult exterioru, cari sunt favorabile, ori macar indiferente pentru legea morală și legile raționale civile ale societăților; iar acele acțiuni de cultu religiosu exterioru, cari sunt contra bunei cuvînțe, ori contra demnității și a ordinii sociale, acele pe deoparte sunt retăcite și false, fiindcă nu urmează din principiul cultului idealului moral, prin urmare nu sunt in armonie cu religia; pe de altă parte sunt acțiuni, cari superă simțul demnității și a bunei cuvînțe morale, afară de aceeaș supără chiar și ordinea socială. Acuma fiindcă perfecția societății in general este unicu scop legitim al tuturor acțiunilor omenesci, pentru aceasta

statul rămâne suveran, și cu autoritate decisivă, față cu ori ce acțiuni de cult religios exterior, intru cât acele atingu demnitatea și buna cuviință morală, ori ordinea și buna stare a societății.

ESTETICA.

FUNDAMENTUL ESTETICEI.

1.—Necesitatea.

Ostenela spiritului.—In viața de toate zilele, omul e silit să urmeze o activitate uniformă, monotonă, în care puterile spiritului și ale organului psihicu central se apasă în câte o direcție; din cauza acésta, puterile acele, cari sunt apăsate într'unu momentu, *ostenescu*, și cauzéază 'n spiritu o durere óre-care.

Uritul.—De alte ori spiritul și organul seu central nu lucréază nimica într'unu modu formulatu în óre-care regulă consecventă; și atunci, din cauză că pulsul susține activitatea organismului nencetat, elementele organului psihicu și puterile spiritului se apasă și se lovescu unele pre altele într'unu modu neregulatu și disarmonicu, ceea ce produce în spiritu nesce dureri; aceste se numescu durerile „*uritului*“; ele ajungu une-ori, a fi fórté violente; pentru acésta legiuitorii au prescis uritul, adecă neocupația spiritului într'unu modu armonicu și liberu, drept osândă grea.

Necesitatea. — Spiritul este espusu la dureri, provenite pe de o parte din *ostenela* silită, pe de alta din *uritu*, adecă din nelucrare. Omul vede dară *necesitatea*, de a se *elibera* din când în când din asemenea dureri, și de a se readuce cel puțin la starea sa indiferentă, adecă la o stare, în care, dacă nu simte nici o plăcere pronunțată positiv, macar să nu simtă nici dureri.

2.—Obiectul Esteticei.

Mijlocul esteticu. Cunoscând noi acumina necesitatea, putem sci și aceea, prin ce mijlôce o putem întimpină. Mijlocul general pentru acestu scopu este anume următoriu: să aducem spiritul în *emoție liberă*. Acésta nu numai îl scapă de durerile amintite, ci, in gradu mai înaltu, îl ridică și la o stare de plăcere pozitivă. Plăcerea provenită din libera emoție armonică a spiritului se caracteriséză de *plăcere estetică*, in opoziție cu durerile arétate mai sus, cari se caracteriséză de neplăceri.

Sistemul esteticu.—Ânsă nu ori-care emoție a spiritului îi produce plăcere estetică. Vom avé dară să cercetăm: *cum* și în ce formă trebuie să se producă emoția spiritului, pentru ca să-i producă o asemenea plăcere. Acéstă cercetare ne va constitui legislația sau *sistemul esteticu*.

Combi-nația lor. Totu aceea, ce aduce pre spiritu in emoție, îi pôte servi ca *mijlocu* pentru produce-re-a sentimentului esteticu; și anume aceea, ce-i produce sentimentu plăcutu, implinesce unu scopu esteticu, prin urmare are valóre estetică pozitivă, și se caracteriséză de *frumosu*; din contra, aceea, ce produce în spiritu unu sentimentu neplăcutu, împiedecă pre omu dela scopul esteticu, prin urmare are valóre negativă, și se caracteriséză de „uritu.“—Totalitatea mijlôcelor, cari aducu pre spiritu in liberă emoție, plăcută ori neplăcută, este materialul, sau fundamentul material, iar legislația despre forma emoției spiritului este sistemul esteticu.

Fundamentul material al mijlôcelor, împreună cu sistemul formal, compun o sciință filosofică; acésta se numesce: *Estetica*.

Facultatea de a simți și aprecia just valórea estetică în ori care casu, se numesce *gustu*. Capacitatea, de a formă mijlôce cu valóre estetică pozitivă, se nu-

mésce *artă*; și subiectul, care posede asemenea capacitate, se numește *artistu*, fie acela omu, fie animalu, ori natura neconșciută.

3.—Rangul și importanța ei.

Rangul ei — Cultura filosofică cuprinde 'n sine dezvoltarea și perfecționarea facultăților sau funcțiilor spiritului; anume: deșteptarea și instrucția facultății intelectuale, dezvoltarea și cultura sentimentului, și 'n fine: disciplinarea voinței, după preceptele rațiunii numai acela posedă cultură solidă și completă, care are inteligență instruită și perfecționată, gustu nobilu, adecă distinsu, și caracteru solidu. Inteligența o perfecționăm prin *Logică*, caracterul il innobilăm prin *Morală*, iar *gustul și sentimentul* il cultivăm cu ajutoriul *Esteticei*; — prin urmare acésta este o *știință filosofică de unu rang* ou celelalte ramuri ale *Filosofiei*, anume cu *Logica* și cu *Morală*. Aceluia, care are gustu ordinaru, necultivatu, nu i se pôte recunosce cultură completă; dinsul prin urmare nu face parte din societatea cea alésă, adecă din societatea aceea, care se distinge prin adevărate calități de valóre solidă.

Importanța ei. — Cultura emoției estetice nu numai ne produce plăcere momentană; dar exercițiul ei in cursul educației innobiléză spiritul in gradu superior, il face mai dispusu pentru iubirea de ordine, dreptate și facere de bine; cu unu cuventu; il innobiléză in sensu moralu. Din aceste efecte salutare ale culturii estetice provinu nemesurate binefaceri pentru 'ntréga societate omenéscă; — prin urmare *Estetica* este o știință filosofică de valóre și importanță superióră.

4.—Planul.

Pentru a construi Estetica, trebuie să cercetăm mai întâi totalitatea mijloacelor, sau *materialul* esteticu, și apoi *sistemul* esteticu.—Aceste vor forma cele două părți principale ale acestei științe.

MATERIALUL ESTETICU.

Conspectu.

Care este materialul, sau mijlocele, prin cari să putem aduce pre spiritul în emoție?

Aceste sunt următoarele :

A. Impresiile esteriore. Aceste aduc pre spiritul în emoții sensuale; și spiritul ie scire nemijlocită despre dînsele, ca despre intuițiile, adevăratele sale psihice elementare. Aceste sunt elemente sau mijloce esteriore, *sensuale*.—

B. Spiritul singuru se poate aduce pre sine în emoție, executând înaintea conștiinței sale acte psihice compuse și derivate, adevărate *idei*, *sentimente*, și chiar acte de voință. Aceste formează unu elementu interioru, *ideal* sau *poeticu*.—

ELEMENTUL SENSUALU.

Mijlocul general. Asupra spiritului numai *organul său central*—crierii—impresionează nemijlocit; așadară ei sunt mijlocul sensual general, care aduce pre spiritul în emoție.

Mijlocele particulare.—Asupra mijlocului sensual general impresionează câte una din cele cinci grupe de *nervi* sensuali,—dintre cari, mai importante sunt pentru Estetică următoarele trei grupe: 1) *nervii a-*

custici, adecă ai auđului, — 2.) *nervii motorici*, adecă aceia, cari transmitu cătră spiritu impresiile mișcării corpului propriu, — și 3) *nervii optici*, adecă ai vederii.

I.

INTUIȚIILE ACUSTICE.

2.—Procesul psihicu.

Asupra nervilor acustici impresionéză aerul, in vibrațiile sale; iar pre aeru il aduc în vibrare loviturile corpurilor mai elastice.—Intuiția acustică în general se numesce *sunetu*; iar formațiile sale calificate cu regularitate se numescu *tonuri*, și tonurile formate compunu *muzica*.

Vibrările corpurilor esterióre și a nervilor nu realiséză muzica afară de spiritu; ele nu sunt alta, decât condițiile mecanice, prin cari se produc în spiritu emoții acustice, pre cari apoi dinsul le „aude“, adecă le percepe in consciința sa, drept tonuri, sau elemente muzicale

Tonul totdeauna e unu actu psihicu. Condițiile lui mecanice, adecă vibrațiile necesare, se produc:

1.) in *natura* neconsciută, precum: cântecul paserilor, zuraiul cescadelor, plângerea și urletul vânturilor, valurile mării bătute 'n stânci, tunetul, echourile, șcl.—

2.) în *artă*: vócea omului, cântarea instrumentelor muzicale, precum: violina, violoncelul, piano, flauta, buciumul, tambura, triangulul, scl.—

1.—Variația tonului.

Tonul variază: 1) în privința *calității*, 2) în privința *cantității*, și anume: a) in cantitatea intensivă, adecă 'n tărie, și b) in cantitatea estensivă, adecă 'n lungime,—apoi 3) în privința *combinației* a două ori

mai multe tonuri, a) simultan, adecă totdeodată, și 'n fine b) succesiv, adecă unul după altul.

1.) *Calitatea tonului.*—Tonul se pôte produce 'n șapte calități principale, cari se 'nsemnăză 'n modul următoriu: *c, d, e, f, g, a, h*, ori: *do re mi fa sol la si*, împreună cu semitonurile respective. Seria acestor șapte tonuri se repetăză 'ntrégă, în aceeași direcție însus, adecă 'n tonuri mai „subțiri“, „tenore“, și 'n direcția opusă, înjos, adecă 'n tonuri mai „gróse“, „basso“. Oricare serie de optu tonuri consecutive se numesce o *octavă*; iar o serie de octave se numesce *scara muzicală*.

Același tonu are calitate diferită, dacă 'l producem cu instrumente diferite, precum cu vócea omenescă, a unui omu, ori a altuia, cu violina, cu piano șcl. Acéstă variație se numesce *timbrul* tonurilor.

2.) *Cantitatea tonului.*— a.) Cantitatea *intensivă*. Fiecare tonu din scara muzicală, in ori care timbru, pôte variá in graduri de energie, sau tãrie, și pôte fi când mai tare —„forte“,—când mai móle,—„piano.“ etc. Acéstă variație 'n graduri de energie se numesce „*piano-forte*“; tonul variază 'n specii de „*dur*“ și „*moll*.“—

b.) Cantitatea *estensivă*.—Fiecare tonu din scara muzicală, de ori-ce timbru, si 'n ori-care gradu de piano-forte, pôte să cânte timpu mai scurtu ori mai lung. Unitatea de timpu se numesce *tactu* muzical. Tactul se multiplică și se iè și 'n fracții.—Durata sau lungimea tactului întregu iarăși pôte variá; acésta se numesce variația de *tempo*; anume, când se repetăză o unitate de tactu întreg mai scurt, atunci tempo e mai repede,—„*presto, allegro*“;—iar când tactul întregu e mai lungu, atunci e tempo târđiu,—„*andante, adagio, largo*.“

3.) *Combinăția tonurilor.*— Spiritul pôte să percépă de-odată și intuițiile a dóue și mai multe tonuri; prin acésta se produce asociația și *combinăția* tonurilor in spiritu, fie că tonurile s'au produs de-

odată, ori că s'au produs unul câte unul, imediat unul după altul, și intuițiile lor numai la cel de pe urmă s'au unit în spiritul.— În asemenea cazuri, când emoția spiritului urmăzează în armonie, combinația se numește *consonanță*; și, din contra, când elementele se combatu în emoție și se apasă reciprocamente, combinația se numește *disonanță*; anume la tonurile produse de-odată, consonanța se numește *armonie*, disonanța *disarmonie*; iar la tonurile produse succesiv, consonanța se numește *melodie*, în sens strict, și disonanța se numește *melodie disarmonică* sau *disonantă*.— Repetiția regulată a tactului în același tempo se numește *ritmu*; iar consonanța a două, ori mai multe elemente muzicale, despărțite prin alte tonuri și intervaluri regulate, se numește *cadență*.

II.

INTUITIILE MOTORICE.

1.—Procesul psihicu.

Asupra nervilor *motorici* impresionează corpurile solide, și anume mai ales corpul nostru propriu, principalmente mușchii cari ni'l aduce în mișcare.— Acesta se întemplă în diferite acțiuni ale corpului omenescu, precum sunt, de exemplu, următoarele: preumblarea, fuga, călăritul, danțul și baletul esecutatu de noi înșine, cântecul nostru propriu, abstragând dela auđirea lui, mai departe innotatul, datul în scrânciobu, legănatul, sănietul, datul pe ghiață, jocul cu arme, evoluțiile gimnastice, și cu arme; sel.

2.—Variația intuițiilor motorice.

Intuițiile motorice variază, ca și cele acustice, după cantitate, — intensivă și estensivă, — și după combinația lor; — căci corpulu omului face mișcări în forme diverse, cu energie variabilă, și esecută mai

multe mișcări diverse, deodată, ori pe rând, unele după altele. Prin urmare putem distinge mișcări și intuiții motorice: a.) în diverse *forme*, b) în diverse *graduri de piano-forte*, adică mai blânde, și mai energice ori chiar violente; mai departe — c) după unitatea de timp al mișcărilor, analogu cu tactul muzical, distingem *tactu* motoricu; acesta variază; d) în diferiți *tempo*. Din combinația a două ori mai multe intuiții motorice, în analogie cu combinația muzicală, rezultă concordanța și discordanța motorică, prin urmare rezultă: e) *armonia și disarmonia, melodia motorică*, și seria de emoții motorice discordante. Din urmarea tactului rezultă f) *ritmul*, și din concordanța, ce urmează după tacturi, ritme și intervaluri indiferente, rezultă g. *cadența motorică*.

III

JNTUITIILE OPTICE.

1.—Producția lor.

Pre nervii optici îi aduce 'n vibraare eterul, adică substanța cea mai fină și mai ușoară, care e respândită 'n totu spațiul; iar pre eteru îl aducu în vibraare celelalte corpuri. Așadară corpurile impresionéză asupra eterului, eterul, vibrând, aduce pre nervii optici în agitație, aceștia, la rândul lor, atingu crierii, și crierii facu impresie 'n spiritu; spiritul apoi, executând acțiunile corespundătoare, tot-odată ie scire nemijlocită despre ele, observându-le 'n consciința sa ca pre nisce intuiții, adică acte elementare de cugetare, și anume intuiții optice, sau imagini ale vederii. Spiritul își vede 'n consciința sa propriile sale intuiții de lumină.

Intuițiile și reprezentațiile optice sunt acte psihice.

Condițiile lor mecanice sunt în natură și în artă. Cele mai însemnate sunt următoarele :

a) în natura neconștientă : lumina lunii, —fața cerului semănată cu stele, — strălucirea și umbrele nourilor, cu liniile lor, lumina sórelui, —fața codrilor și a dumbrăvilor, —colorile florilor, a paserilor. (păunul, colibri, etc.) a scoicelor, —fața unui lanțu de codri ori de dumbrăvi, sub umbră întreșută cu raze de sóre ori de lună, —liniile și formele corpului omenescu, —fața lacurilor, — valurile spumegătore ale mării în turbare, — razele lunii țesute peste oglinda tremurândă a unui lacu, riu, scl. — lumina și liniile fulgerului, — razele diamantului, — cuculbeul de pe ceriu, —fuióarele de flacări ale văpăilor, pe uscatu și pe apă ; — scl. —

b.) în artă : liniile, lumina și umbra în desemnu, —liniile în caligrafie, liniile, lumina și colorile în pictură, —liniile, lumina și umbra în arhitectură și ornamentică, —liniile, lumina, umbra și colorile în îmbrăcămintea ómenilor, și în obiectele din locașuri, —liniile, umbra, lumina și colorile în grădinărie, —liniile, lumina și umbra în sculptură, —liniile mobile în danțul altuia, în baletu, —liniile și colorile stabile și mișcătore în artificia cu focu și în artificia cu apă ; scl.

Tóte aceste reprezentații forméză elementu curatu opticu.

2. — Variația intuițiilor optice.

Intuiția generală a luminei variază : 1.) în privința *calității*, — 2.) în privința *cantității*, — și anume : a.) după cantitatea intensivă, adecă tăria, și b.) după cantitatea estensivă, adecă întinderea. — în fine 3.) după combinația și *dispoziția* sa în raportu cu idea de *spațiu*.

1.) *Calitatea*. — Intuiția optică fundamentală, adecă a luminei, variază în diverse calități ; aceste se caracteriséză de *colori*. Intuițiile colorilor fundamenta-

le sunt: roșu, galbin și albastru; ele se potu combina unele cu altele, și compunu colori secundare și ulterioare.

Derivația colorilor — Colorile fundamentale se combină între sine in modul următoriu: colórea roșu, combinată cu galbinu compun colórea secundară: portocaliu; roșu cu albastru combină colórea secundară: violet; galbin cu albastru combină colórea secundară: verde. Colorile primare se potu combina cu cele secundare, asemenea cele secundare unele cu altele; și așa mai departe, in infinitu.—

2) *Cantitatea*. a.) Cantitatea intensivă. — Lumina variază în graduri de intensitate, energie, adecă putere; ceea ce se numesce variația de clar și obscur cu unu cuvânt: *clarobscur*, sau *piano-forte opticu*; astfel sunt intuițiile alb și negru; fie care colóre poate variá în aceste graduri, așa distingem pre acee și colóre, când mai luminósă, când mai întunecată, (mai „inchișă“, și mai „deschișă“.) b.) cantitatea estensivă sau raportul cu *spațiul*. — Ori-care colóre, in ori-care gradu de clarobscuru, mai variază în dispoziția sa în *spațiu*. Cantitatea elementară a intuiției optice este unu *punctu* material, adecă cea mai mică întindere care se póte percepe cu sensul vederii; punctul, multiplicându-se într'unu șiru nentrerupt, forméză *linea*; și înșirându-se mai multe linii paralele, nemijlocitu una lângă alta, forméză unu *planu*.

Tóte aceste condiții pentru elemente de senzație optică pot să fie când stabile, când mobile, in realitatea obiectivă in spațiu. Un punctu exterioru, percurgând o cale óre care în spațiu, póte produce în spiritu representația de linee; și, dincontra, o linee, situată în direcția razelor vederii, produce în spiritu intuiția de punctu.

Intuiția optică variază dară în gradurile de intensitate, și produce gradația de clarobscuru; mai departe variază în calități, și produce intuițiile de co-

lori, în oricare gradu de clarobscuru ; în fine, toate aceste variază în combinația lor cu idea de spațiu, și produc formele de punctu, linee și planu.—Dintr'aceste elemente optice se compune totalitatea nemărginită a intuițiilor și reprezentațiilor vederii ; în cât universul vizibil întregu se poate reduce la aceste trei elemente optice, adică : *clarobscuru, colori, și forme.*

IV.

ASOCIATIA

diverselor intuiții.

În spiritul nostru se pot asocia și intuiții câte din două ori trei grupe diferite, astfel se formează asociații duale și triare.

1.) Asociații *duale* :

a.) Intuițiile *acustice*, asociate cu intuiții *motorice*, de es. când auzim muzică, și dănuim și noi ; — când cântăm noi înșine și dănuim, ori când numai cântăm, fără de a dănuți ; — când lăgână cineva pre copil, și-i cântă totodată ; — când cuiva i se cântă unu marș, și dinsul pășese în tactul lui ; când cineva patinează la tactul unei muzice ; scl.—

b.) intuițiile *acustice*, asociate cu intuiții *optice* ; de es. când vedem o cascadă și o auzim zurăind ; — când auzim unu cântec și vedem lumina lunei ; — când auzim muzică, vocală ori instrumentală, și vedem pre alții dănuindu în tactul ei, fără ca să ne mișcăm și noi, — fie că ei dănuțescu, ori eșcută balet ; când vedem soldați în marșuri și evoluții în tactul tamburei, ori a orchestrei ;

c.) intuițiile *motorice*, asociate cu intuiții *optice* ; de es. când noi înșine suntem cu alții în rënd, în marș, danț, patinatu, ori gimnastică, — fără muzică ; scl.

2.) Asociații *triare*, când adică se asociază în spiritul nostru intuiții *acustice motorice și optice* ; de es.

când auđim muzica și mergem în marș; când auđim muzică, ne dăm pe ghiață, ori dănuim cu alții, și-i vedem și pre dinșii dănuind, fie, că esecutăm unu danțu simplu, balet, ori alte evoluții gimnastice;— când cântăm, de es. în operă, și vedem pre alții esecutând un danț, balet, ori alte evoluții; sel.

V.

DISTINCTIA ELEMENTULUI SENSUAL DE CEL POETICU SAU IDEAL.

După intuițiile curat sensuale, acustice, motorice, ori optice, simple, ori asociate,— adese ori se redeșteptă 'n spiritu și alte acte psihice, idei și sentimente; de esemplu, când robul vede o rază de sóre, representația optică a acesteia ii redeșteptă 'n spirit idea și dorul de libertate;— când vedem lumina lunei frântă 'n ochii de ferești a unui vechiu castel ruinat, lumina aceea ne deșteptă 'n spiritu povesti despre ڃilele din betrâni ale castelului;— durduirea tunetului ne deșteptă idea despre o putere colosală;— când vedem o grandioasă artificie cu focu și cu apă (de es. în Versailles), indată ni se redeșteptă 'n spirit închipuirile din povesti, și ne pare, că vedem sâring printre stêlpii de focu și pintre razele de apă moșneguți pititei din poveste, de o palmă la stat cu barba de unu cotu;— când auđim vântul plângându pe la colțurile coperișelor de palaturi, și zidiri urieșe din capitale mari, acésta ne redeșteptă idea despre aceea, câte pecate, cât vai și amar acoperire acele coperișe!— când suntem pe marginea unei prăpăstii, vrând-nevrând ne 'nchipuim, că am cădé 'n prăpastie, și ne junghie prin óse; altul, cu imaginație mai puternică, se simte dus cătră prăpastie; de aceea unul ca acela incunjură de a se apropié de locuri prăpăstioșe, și de a se urca pe tur-

nuri nalte, pentru că nu se 'ncrede 'n liniscea închipuirii sale;—auzându muzica unui marș funebru, ne redeșteptăm idei despre mörte și jale;—muzica 'n tact scurt, forte, ritmu des, în tempo acceleratu, ne deșteptă idei și emoții de bucurie în general, fără ca să avem idea vre unui motivu pentru bucurie;—unu tablou despre torturi aplicate de cătră incvisitori, ne revöltă sentimentul de justiție, și ne face furioși; într'o nópte liniscită de vară, vëdëndu luna plină 'n naltul cerului completamente senin, ni se deșteptă sentimentu de milă, vëdëndu-o „singură în palatul ei cel mare și pustiiu.“—Acele și alte asemenea idei și sentimente nu sunt motivate nemijlocitu prin impresia esteriöră din momentu; și nu sunt element sensual, opticu ori acustic; ci sunt element ideal, element poetic.

ELEMENTUL POETICU.

1.—Procesul psihicu.

Spiritul se aduce 'n emoție, esecutând acțiuni psihice, când *cugetă*, ori *simte* ceva; anume atunci, când esecută *intuiții* despre colorile și formele lucrurilor, ori despre tonuri; apoi când esecută *idei* compuse, derivate, și complicate; și 'n fine, când se află mișcatu de nesce *sentimente* pronunțate. Acéstă activitate nesensuală, ci *ideală*, este elementul sau mijlocul esteticu ideal sau *poeticu*.

Emoția poetică o putem produce în spirit prin aceea că :

1.) privim lucrurile și 'ntâmplările din *realitate*; acésta este poesia *realității*, anume a.) privim lucruri întregi, b.) părți de lucruri și c.) semne despre ele; de exemplu cuvinte; acésta este poesia *realității* o-

biective; d.) spiritul se află agitat din cauza unor cugete și sentimente ale sale, cari asemenea 'l aduc în emoție, și acesta este poezia realității *subiective*;

2.) spiritul își imaginează, fără ori ce bază reală, nesce idei despre lucruri, despre acțiuni și sentimente; aceste acte de imaginație asemenea 'l aduc în emoție poetică, ceea ce se numește *poesia artistică*;— anume poezia artistică din spiritul subiectului, care a început a o efectua pentru 'ntăia oară, se caracterizează de poezie subiectivă nemijlocită, sau *originală*; și subiectul, care a format-o dela sine se numește *poet*; iar atunci, când poetul face, prin ôrecari semne, de exemplu prin cuvinte, ca și alții să eșecute în spiritul lor acțiuni poetice asemenea cu ale lui, aceste sunt elemente de poezie artistică *mijlocită*.

ASOCIAȚIA.

elementului sensual cu cel ideal.

În spirit se pot asocia elementele de emoții ideale sau poetice cu intuiții și representații sensuale. Astfel putem distinge următoarele asociații:

1.) elemente poetice cu elemente acustice,— 2.) elemente poetice cu motorice; 3.) elemente poetice cu optice;— 4.) elemente poetice cu acustice și cu motorice totdeodată; — 5.) elemente poetice cu acustice și cu optice; — 6.) elemente poetice cu motorice și cu optice. — 7.) elemente poetice cu acustice, motorice și optice.

SISTEMUL ESTETICU.

Materialul, sau *mijlocele*, cele sensuale și cele ideale, aduc pre spirit în emoție. Acésta însă pôte fi nu numai așa, că să-i producă plăcere; ea tot atât de ușor pôte să-l lase într'o stare indiferentă; ba pôte să-i causeze chiar neplăcere pozitivă. Pentru acésta este necesar, să cugetăm, și să aflăm: cum ar trebui să se facă emoția spiritului, pentru ca să-i producă o asemenea plăcere; adecă trebuie să desvoltăm *condițiile reale*, prin cari se produce în spiritul sentimentul esteticu plăcutu;—și numai acel „*sistem estetic*“ va puté câscigá validitate științifică, după care se va puté formá *principiul esteticu jundamental și general*, cu ajutoriul căruia se vor esplicá și resolvi *tóte* chestiile estetice, în *tóte* casurile, fără o singură escepție.

Anume va trebui să aflăm: cum va puté corespunde scopului esteticu ori care emoție:—1.) cu *cantitatea* sa, atât cu cantitatea estensivă, cât și cu cea intensivă,—2.) cum ii va puté corespunde cu *calitatea* sa.*)

*) Autorul va publicá imediat „*Estetica*,” în unu volum a parte, care conține acestu ramu de Filosofie desvoltatu mai pe larg, în *tóte* părțile sale, anume: nu numai „*Materialul*“ sensual și cel poeticu, ci și „*Sistemul esteticu*“ desvoltatu în *intregul*, ca obiectu de studiu în cursul învță-mântului de gradu superioru.

EDUCAȚIA.

1.—Necesitatea.

Societatea de astăzi geme sub nenumerate suferințe și neajunsuri; și toate mijlocele aplicate contra lor sunt neputincioase, și nedestoinice de a le împiedeca deodată; mai ales pentru aceea, pentru că nu există destui indiviși, cari să aplice remediile cu destulul zelu și conștiință.

Depărtarea completă a suferințelor societății nu o putem aștepta dară, decât de la generațiile următoare. Prin urmare problema și datoria noastră cea mai importantă și mai urgentă este *educația tinerimii*.

2.—Obiectul Pedagogiei.

Scopul omenimii este *fericirea și perfecția sa*, și a indivișilor sei, în gradul cel mai mare posibil.

Mijlocul general, cu ajutoriul căruia se poate ajunge acestu scopu, este *conlucrarea indivișilor ei, organizați în o rațională societate umană universală*.

Pentru ca fiecare individuu să pótă conlucra în acestu sensu, trebuie, ca 'n cea d'antei parte a vieței sale să-i vie 'ntr'ajutoriu, pentru ca, mai nainte de toate, să-i *garanteze viața* contra nenumeratelor pericole, ce-l amenință 'n fiecare di; mai departe, să-i *întăriască toate puterile sale*, atât cele corporale câtu și cele spirituale; apoi să-i *deștepie* toate dispozițiile și să-i *desvolteze și perfecționeze* toate *capacitățile* sale corporale și spirituale *în modu rațional*;—ceea

ce se numește *educația* copilului; în fine, să-l conducă, pentru ca dinsul să-și îmbogățească spiritul cu *cunoștințe* basate solid, în măsura cea mai mare posibilă; acesta se numește *învățătura* sau *instrucția* lui. Acesta e datoria tuturor acelora, cari, din cauza etății și a culturai lor, sunt în stare a ajuta pe cei mai mici în educația și instrucția lor; prin urmare nu numai pedagogii de profesie, ci mai cu distincție: toți părinții.

Știința filosofică despre educația și instrucția copiilor este știința despre modul de a-i *cultiva* în toate privințele și se numește *Pedagogia*.

Principiul fundamental al Pedagogiei este următorul:

Să întărim, să dezvoltăm și perfecționăm în copil toate puterile și facultățile sale cele nobile, atât cele corporale, cât și cele spirituale, în cel mai mare grad posibil, și totdeauna în cea mai completă armonie.

Corpul și spiritul copiilor fiind două elemente diferite unul de altul, prin urmare și cultura lor va trebui să se facă în două forme corespunzătoare; astfel vom distinge: 1.) cultura *corpului*, și 2.) cultura *spiritului*.

CULTIVAREA CORPULUI.

Relativ la cultivarea corpului se poate dice în scurtu, că trebuie ca totdeauna corpul copilului să fie *curatu*, să se *misce* în aeru sănătos, și nutrimentul seu să fie *reglatu* și cu *justă măsură*; el trebuie *deprinsu* cu toate acele împrejurări superătore, la cari se poate aștepta în viață, precum: la frigul și vânturile iernei, la fierbințelele verei, la munca și osteneala proprie, la suferitu fâme și sete, și într'un

cuvântu: la suferitu tóte durerile și greutățile vieței, pentru ca atunci, când îl vor ajunge aceste rele în realitate, să nu piară sub povóra și loviturile lor, ci să fie capabil a le 'nvinge cu puterile sale.

Afară de aceste, copilul mai trebuie să 'nvețe tóte acele lucrări, prin cari se va puté apărá de pericole și alte neplăceri, precum: a 'notá, a se luptá, atât cu mânele sale, cât și cu arme; șcl.— Aceste le va puté 'nveța copilul, făcând singuru esercițiu practic în notu, gimnastică, jocuri de arme; șcl.—

CULTURA SPIRITULUI.

Părinții, și în general crescătorii, trebuie să se 'ngrijască, pentru ca să cultive spiritul copiilor în cel mai mare gradu posibil. Spiritul trebuie desvoltatu în tóte funcțiile sale, aducându-le pre tóte 'n armonie esactă. Copilul trebuie să se prepare ántái pentru viață în general, pentru ca mai târđiu să nu fie nenorocitu, când ar fi silitu, să-și schimbe modul de trăit, ori să muncéscă la ceva greu. După ce s'a preparatu pentru cutare ramu de ocupație folositóre, ori chiar și pentru mai multe ramuri.

De órá ce spiritul are trei funcții principale, urméză, să ne ocupám de cultura acestora a parte; astfel trebuie tratată 1.) desvoltarea *inteligenței* și 'mbogățirea ei cu cunoscínțele necesare, 2.) cultivarea și 'nobilarea *sentimentului*,— 3.) disciplinarea *voinței*.

Inteligența se luminézá prin *Logica*, și se perfecționézá 'n realitate prin propria cugetare practică, și propriul studiu pe terenu sciínțificu; sentimentul se cultivézá prin *Estetică*; iar voința se disciplinézá prin *Morala*.

(Veđi și pag. 133, „Datoriile individuale.“)

1.—Inteligența.

Copilul trebuie să vadă de aproape toate lucrurile, și să le observe din toate punctele de vedere; numai așa se poate dezvolta inteligența lui și a se îmbogăți cu adevărate cunoștințe reale.—Înțelegerea trebuie cultivată cu cea mai mare îngrijire; acesta însă nu se poate face prin memorizare, ci prin *exercițiul practic al cugetării*; copilul nu poate cunoaște lucrurile numai după cetitu, ori după spusele altuia; el trebuie să-și formeze ideile elementare, fiind în contactu cu lucrurile, pentru ca să le potă examina, nu numai, cum sunt ele, ci cum sunt compuse, ce natură au, și ce schimbări și acțiuni facu, unele în atingere și legătură cu altele.

Trebuie să conducem pre copilu, ca să-și desvólte și perfecționeze inteligența după îndreptările Logicei, în toate funcțiile sale, precum: concepte, judecări, concluzii, raționamente, definiții, clasificatii, demonstrații; și în aplicația lor, mai ales pentru a controla și combate afirmațiile false ale altora.

(Veđi aci pag. 43. „Despre limbă,” precum și părțile principale din *Logică*, pag. 55—110).

2.—Sentimentul.

Sentimentul copiilor trebuie dezvoltatu și cultivatu încă din cea d'ântéiu etate a lor. Trebuie deșteptat în inima lor sentimentul *demnității* și *ambitiei* omenești, apoi simțul de *rușine* pentru ori ce faptă nedemnă și degradată; mai departe sentimentul de *compătımire* pentru ori ce suferință a altuia, asemenea sentimentul de a se bucura pentru mulțumirea altuia; în scurtu: trebuie dezvoltatu într'înșii *sentimentul moral*.

De altă parte trebuie deșteptat și dezvoltatu în copii sentimentul și *gustul* pentru *ordine* și *curățe-*

nie în tóte, și să simtă disgustu la vederea a oii ce disordine și necurătenie, asemenea să-l deșteptău pentru totu ce e *frumosu*, și alesu de cătră lucrurile cele ordinaré și de josu, adecă să-l conducem, să-și desvolte și cultiveze *sentimentul esteticu*.

Nici sentimentul moral, nici cel esteticu nu se póte desvoltá numai pe calea învețătorei teoreticé, ci, pe lângă acésta trebuie să conducem pre copii, ca ei însuși să facă *practica* acestor sentimente; anume: să-i aducem cât de desu în poziții ca acele, în cari să se deștepte sentimentele lor morale și estetice; pentru că, simțind ei desu asemenea emoții, spiritul lor se cultivă în realitate, și gustul lor devine tot mai nobil, mai înălțatu, mai curatu.

Din asemenea considerații se vede, că studiul și cultura estetică este de o necesitate capitală și esențială pentru educație.

Anume trebuie să facem pre copii să vadă destablouri, edificii, statue, și alte monumente, de valóre artistică, să audă opuri muzicale, opuri poetice, oratorice, scl. în scurt: să *guste efecte estetice*, și, esaminându-le să le *aprecieze* cu ajutoriul gustului lor; afară de acésta, să esecute și dinșii opuri de artă, macar și numai pentru ca să facă unu exercițiu și mai practicú pentru cultivarea gustului și a înțelegerii lor.

(Veđi: *Estetica*, pag. 155—169).

3. — Voința.

Scopul esențial al educației este a formá 'n individú *caracteru moral*; (Veđi pag. 51.) Pentru acestu scopu trebuie disciplinatu voința liberă așa, ca să urmeze totdeauna 'n armonie cu sfaturile și îndemnurile rațiunii, adecă să urmeze după *legea morală*; să-și facă principiu pentru conduita sa, a nu face, decât fapte demne de nobila personalitate o-

menescă, a nu face nimeni nici o nedreptate, ci din contra, a face totdeauna numai dreptate; — și 'n fine, a face omenimii totdeauna cel mai mare bine pozitivu.

Mijlocul cel mai corespunzător pentru acestu scopu este calea *practică*; adecă trebuie să facem, ca însuși copiii să 'mpliniască fapte morale, și să se deprindă prin practica lor a le aprecia, și a voi ei însuși să le 'mpliniască, iar nu numai să asculte, de frica crescătorilor lor. *Esemplul* acestora atrage pre copii mai mult, decât tóte învețaturile lor.

(Veți „*Morala*“ pag. 113 - 154.)

4. — Căile educației.

I. Terenul natural pentru educație este *Familia*. Părinții, sau in general îngrijitorii copiilor, trebuie să-i conducă prin procedura psihologică amintită mai sus, prin practica proprieă a copiilor, să simtă, să înțeleagă, și să *practice* in faptu, in conduita lor, tot ce-i cuviinciosu și demnu de omu; să se îngrozească de tot ce-i nedemnu, rușinosu și degradatoru, să muncească și să simtă plăcere ostenindu pentru ajutoriul altuia; — cu unu cuventu: să-i conducă, să-și facă *a doua natură*, *a nu puté practică*, decât *legea morală*. — Educația in familiă trebuie să se continue pe lângă tóte celelalte căi, ca o educație generală permanentă până și după maturitatea tinerilor. — Și fiindu-că *toți* părinții, surorile și frații mai mari au neapărată trebuință, de a sci prin ce mijlóce aru puté conduce, și păzi educația celor mai mici, pentru aceasta este de necesitatea cea mai imperioasă și mai urgentă, ca in Liceu să se studieze și *Pedagogia*, adecă știința despre arta de a educa pre copii.

Să amintim câte-va indicii practice pentru educația copiilor. 1. Dacă părinții sau îngrijitorii vor deprinde pre copii, să nu facă lucruri rele, dicându că dēnșii să superă, sau că nu le place, că-i vor pe-

depsi, copiii tot vor comite relele, când vor sci, că educatorii nu-i vedu, sau nu sciu despre lucru. Trebuie deșteptată *judecata proprieă a copiilor*, trebuie să-i luminăm să *înțeleagă singuri*, și să simtă plăcere la idea unui faptu moralu, și să simtă neplăcere, să se indigneze, la idea unui faptu nemoralu, și să se dispună a pedepsi justu pre celu cu purtare necuviincioasă sau reuțăcioasă.

2. Educatorii să *nu pretindă* de la copii nimica, ce le ar fi prea greu sau chiar *imposibilu*, și la reprobăție să nu i pedepsească pentru accidente, de cari copilul nu poate fi de vină, să-l reprobeze numai când ar fi fostu comis cu voință unu faptu, despre care a sciutu, că-i reu. Este o ignoranță funestă și culpabilă, când educatorul pedepsește pre copilu pentru unu faptu, despre care copilul nu a sciutu bine, dacă-i reu, sau nu-i reu. Au plânsu amar acei părinți, carii, in ordinarea lor *ignoranță*, au pretinsu de la copiii lor lucruri naturalmente imposibile, încercându-se nebunesce a-i constringe in modu brutalu, să simtă după comanda lor. Scopulu nu și-lu au pututu ajunge, și adeseori au provocatu nenorocirea intregi familiei.

3. Nu trebuie să ținem pre copii prea mult singuri și depărtați de societate; din contra să steie cât de mult *in cercuri sociale*, numai cât să-i conducem; să se deprindă prin propria lor practică a se purta după cuviință.—

4. Să le deșteptăm cât de curënd *ambiția*, de a putea face ceva frumosu, ceva bunu: să le dezvoltăm consciința despre prețul și *onoarea* personalității omenesci, să se simtă cu atăta mai fericiți, cu cât vor fi capabili a produce mai multu bine.—

5. Să-i conducem să li se desvolte *milă* pentru suferințele altuia, fie ori ce omu ar fi; dar să simtă dispoziția de a cere pedeapsă pentru cei rei; iar de altă parte să simtă iubire. *respectu* și *recunoscință*

superioară, cătră aceia, carii garantează viața lui și a părinților lui prin averea lor, munca lor, și sângele lor; cu alte cuvinte să se alipiască în solidaritate cât se poate de strinsă cătră consăngenii sei, cătră națiunea sa, cătră patria sa, mai alesu pentru apărarea necesară pe cât timpu tot vor mai voi dușmanii a o supăra, fie acei dușmani străini, fie fii de ai națiunii.

6. Când unu părinte reprobază oarecare faptă a copilului, sau il dojănesce, celalaltu să nu apere pre copilu; părinții să fie totdeauna în esactă armonie la ori ce mesură, ce ar fi inceputu unul dintr'insii, pentru că altmintrile copii ar crede, că unul din părinți le vre reul, și această idee le ar invenina inima.

II. Școala este chemată formalmente, de a cresce tinerimea. Dar nu-i de ajuns, a instrui numai inteligența tinerilor; ci-i de imperioasă și urgentă necesitate, ca școala tot cu atâta îngrijire să educe pre tineri în *preceperea legii morale* precum și în *sentimentul și practica morală*. Fiecare învățătoriu, și mai ales fiecare capu de institutu, trebuie să fie și *părintele educatoru* al tinerimii. Spre acestu scopu este neapăratu necesariu, să se predeie în Liceu li-neamentele fundamentale și generale din sciința educației *practice*, pentru ca toți bărbații inteligenți să scie conduce crescerea copiilor; și de la toți candidații de învățători, institutori sau profesori, trebuie să se ceară neapăratu cunoscințe pedagogice solide, principii practice atât din arta de a instrui, cât și din arta de a educa sentimentul, și consciința despre legea morală. — În școlele primarie trebuie ca învățătorii și institutorii să deprindă pre copii cu sentimentul respectului și al ascultării de părinți, de profesori și în genere de cei mai mari, să-i conducă să-și desvolte practice sentimentul plăcerii de a lucra, de a fi curați, de a țineordine și esactitate în tôte; de a nu-și face superare, ci din contra

de a se ajuta mutualmente; să le deştepte ambiția de a împlini fapte nobile, și de a se îngrozi de fapte nedemne și degradătoare. — Tóte aceste să nu le facă prin amenințări și intimidare, ci să deştepte și desvoalte în spiritele copiilor preceperea lor proprieă prin povățuire blândă, părintească, binevoitoare, și nu numai prin reguli teoretice, ci mai multu prin exemple și casuri practice, în formă ușoară și atrăgătoare.

Trebue să luăm la revisie și împărțirea de premii, „recompensă pentru munca“ elevilor. — Acestu usu derivă de la dorința părinților de a-și arăta bucuria pentru bunele rezultate ale copiilor. Trecând ideea acésta în institute, s'a falsificatu cu timpul, și acuma provoacă multe neconveniente. Mai întâi unii elevi de cei ce au ostenitu adesea mai multu, nu-și primescu așa numita „recompensă“ pentru ostenețele lor, după ce se promite oficialmente, că munca elevilor se va recompensa. Dinșii apoi se amărăscu pentru acésta „nedreptate,“ și mulți au încercatu și a se resbuna! — Altă dată uici nu sunt premii de ajuns pentru toți cei ce au muncitu, altă dată sunt mai multe, și câte întrecu se dau la elevi fără causă seriósă, ceea ce face să cadă însemnătatea și înțelesul premiilor. — Dar judecându lucrul cu scrupulositate, aflăm, că nu urmează ca să se împărțască „recompense“ pentru munca acelora, carii au muncitu pentru de a primi tesaurele spirituale, ce li s'au prezentatu; și împărțindule premiile nu în sensu de daru sau presente, ci în sensu de recompense pentru munca lor, le întunecăm ideea despre valoarea tesaurelor intelectuale, mijlocindu le credința, că li se cívine compensație, ceea ce le induce falsa idee, că munca lor le ar fi causatu unu reu, în locul căruia trebue substituitu unu bine. Apoi unii elevi măsoară prețul financiar al „recompensei“ și dacă le pare neproporționatu, se indignea.

ză de „nedreptatea,” ce li s'a făcutu, și —s'au ivitu casuri, în care elevul ș'a „resbunatu” prin aceea, că —nu a mai studiatu, s'a purtatu în modu necuviinciosu, și s'a —nenorocitu.

Ar fi mai bine ca în locu de a împărți premii ca recompense pentru munca elevilor, să se facă solemnitatea, împărțindu-se numai semne distinctive fără valóre materială, dându-se tuturor celor ce au avutu buna voință, și conduită cuviincioasă, și să se cetească în prezența părinților aprecierea tuturor elevilor, arătându-i în fața societății, pre cei buni, pentru lauda meritată, și pentru ca să-i canoască lumea, și pre toți cei rei, pentru reprobația publică, ceea ce ar fi unu mijlocu siguru de a face, ca cei nepăsători să se îngrijască mai seriosu, cu unu cuvântu s'ar desvolta în elevi nobila ambiție de a-și innălța prețul și valórea propriă din tóte puterile.— Ajutórele materiale ar trebui împărțite celor ce nu au mijlócele necesarie. Astfel s'ar face unu bine mai solidu.

III. Poporul trebuie să asculte cu respectu adâncu, ceea ce se spune în biserică, ca ceea ce vine de la o ființă supremă. *Preoții* trebuie să țină cuvântări în biserică, și (pe lângă viclele relative la credința despre ființa supremă) să povățuiască poporul la o viață și conduită, prin care se va face mai asemenea cu aceea ființă, considerată drept *idealul moralu*, și vor fi mai fericiți și în această viață, la o conduită nu numai plină de frica celui supremu, ci la o viață armonioasă, demnă de personalitatea omenească, la o viață plină de fericire și mulțumire morală chiar pe pământu.

—Spre acestu scopu trebuie perfecționate seminariile, pentru ca să prepare preoți luminați, culți, și de conduită esemplară, și preoților trebuie să li se asigure esistență materială indestulătoare, pentru ca să aibă tótă ușurința și libertatea de a se ocupa și îngriji de solida educație a poporului, și să nu fie condamnați

a se îngriji numai de propria lor salvare materială. Publicul ar trebui să se poarte cu toată considerația superioară către acea instituție morală, și către — sine însuși; după ce a intratu în locașul respectului moral superioru, să nu se poarte fără respect și demnitate, să nu cadă în neconsecvență ridiculă, ca unu copil, sau ca unu om turburatu la minte; mai ales pentru aceea, că esemplul reu turbură și corupe sentimentele copiilor.

Educația tinerimii o mai atingu unele momente din *viață*. Așa IV. conversațiile în *societăți* mai restrinse, apoi V. conversațiile *publice*, VI. literatura destinată pentru *lectură*, fie în cărți, fie în jurnale pentru familiă, și VII. literatura reprezentată în *teatru*.

Toate aceste ocașii și căi potu atinge educația, și fiecare dintr'însele poate să întărească și să imbogățească demna conduită a tinerilor după cuviința și legea morală, dar fiecare din aceste șapte mijloace poate să o și turbure, și să o corumpă. Unu riu, care s'ar compune din șapte izvoare, s'ar corupe și invenina întregu, când ar fi coruptu și numai unul singuru dintre izvoarele sale. De aici urmează o stricțată și importantă datorie morală socială, și anume dacă tinerii primescu educație pe o cale sau pe alta, educația lor ori să o înainteze, inavuțască sau întărească, ori să nu atingă nici conversațiile societăților restrinse, nici literatura cea destinată pentru lectură, nici teatrul. Ori care dintre acele ocașii ar îngreuea, împiedeca, turbura sau chiar corupe educația tinerimii, fie din rea voință, fie din negligență, ar aduce pre tineri în disarmonie și funestă discordie cu părinții și cu sine însuși, ar face o crimă, pentru cari acei tineri nefericiți adesea au afurisitu pre cei ce, din reutate sau negrijire, le au coruptu *viața* și-i au nenorocitu, lăsându-i să cadă în prăpăștiile vieței; mulți s'au și resbunatu în contra celor vinovați.

Dacă nu ar fi numai minoritatea, dacă întreaga societate ar voi și ar practica educarea tinerimii, în

toate cele șapte cazuri principale, (și nu ar numai dice, că voescu și că trebuie practică), așa s'ar putea prepara tinerimea treptat—treptat, ca, pe lângă credința și ascultarea de voința supranaturală, să se formeze și consolideze prin practica proprie sentimentul demnității superioare a personalității omenesci și conștiința morală, făcându-se a *doua natură*, a nu se putea îndupleca la fapte *nedemne*, la a cărora cugetu se simte supăratu spiritul care-i consolidatu în moralitate; pe lângă baza religioasă a credinței în ființa supranaturală, s'ar putea desvolta, întinde și consolida tot mai mult o *nouă basă morală*, o nouă *garanție sigură* pentru armonia și fericirea vieții, o garanție întemeată pe *știință*, pe psihologie, și consolidată prin *exercițiul practic* al omenilor, precum este la mulți indiviți, ca prin excepție. Până nu e generalizată această basă morală, până atunci trebuie așteptatu; este periculosu, a distruge numai și discreditat baza actuală, pentru că numai am turbura și corupe liniscea necesarie; bine nu am produce.

Dacă unde-va s'ar ivi partiți, carele s'aru combatare, aru trebui să înceteze a se acūsa, pentru că această cale numai cât le ar depărta pre unele de altele tot mai mult; ar trebui, să tindă și să lucreze cu abnegație, a reveni la o armonia salutară pentru toți; cel întâiu pasu ar fi acela, cându ori unii ori alți s'aru dispune a —asculta in pace argumentele obiective ale celorla-lalți respectându-le chiar și opiniile și convicțiile subiective, pentru că apoi ar putea aștepta cu dreptu cuvântu, ca și ceilalți să le respecte și asculte argumentele, și convicțiile lor; pe urmă să se cântărescă numai argumentele, să nu se „combatare” și acūse persoanele. Pe câtu timpu se vor acūsa, se vor contraria tot mai mult, disarmonia dintre ei va crește, binele publicu va rămâne datu uitării, și se va preface tot mai mult în —rețu publicu.

PROIECTU DE PROGRAMA

din studiul *Filosofiei* pentru examenul de *Băcalaureatu*.

1.—a) Necesitatea Filosofiei. — b) Filosofia ca fundamentul științelor. —

2.—a) Obiectul Psihologiei. — b) Obiectul și planul Logicei. — c) Oboseala spiritului și emoția estetică. — d) Sentimentul și conștiința morală.

3.—a) Caracterele spiritului. b) Conceptul sau noțiunea logică. — c) Mijloacele pentru emoția estetică. — d) Legea morală.

4.—a.) Actele psihice originale. — b.) Judecata logică. — c.) Poesia. — d.) Sancțiunea și garanția legii morale.

5.)—ă.) Funcțiile spiritului.) b.) Specii de judecăți. — c.) Sistemul estetic. — d.) Mobilele acțiunilor omenesci, simpatia, egoismul.

6.—a.) Funcțiile intelectuale. — b.) Raționarea sau silogismul. — c.) Preceptele estetice — d. Datoria morală.

7.— a.) Fundamentul psihicu al limbei. — b.) Regulele raționării. — c.) Frumosul in natură. d.) Speciile datoriiilor morale.

8.— a.) Fundamentul psihologicu al didacticei — b.) Specii de raționamente. — c.) Frumosul in viață. — d.) datorii individuale.

9.— a.) Judecata și raționarea. — b.) Definiția, divișia și sistematizarea. — c.) Artele. d.) Datoria socială; familia, rațiunea, omenimea.

10.— a.) Sentimentele. — b.) întemeerea științelor prin Logică. c.) Poesia. — d.) Cultul unui Idealu moralu superioru.

11.)— a.) Voința, și responsabilitatea morală a rațiunii. — b.) Demonstrația și metodele ei. — c.) Teatrul ca școală de cultură, in specialu de cultură națională. — d.) Practica educației morale.

CUPRINSUL.

I FILOSOFIA.

	Pag.
I. Originea Filosofiei	9
II. Necesitatea Filosofiei	10
III. Filosofia proprie	11
IV. Filosofia aplicată	13

II PSICHOLOGIA.

I. Spiritul	19
II. Caracterele spiritului.	20
III. Funcțiile spiritului	21

A. Spiritul cugetând.

Importanța cugetării	23
--------------------------------	----

I. Elementele cugetării

1. Intuiții, sau idei elementare	23
2. Caracterul intuițiilor	24

II Compunerea ideilor.

1. Noțiunea	25
2. Producerea intuițiilor	26
3. Asocierea ideilor	29
4. Reminiscența	30
5. Uitarea	31
6. Derivația noțiunilor	32
7. Apercepția	33
8. Variații de noțiuni.	34
9. Cunoșterea	36
10. Angustia conștiinței	36
11. Visul	37
12. Aparența	37
13. Fantasia	38
14. Judecata	39
15. Raționarea.	40
16. Raportul ideilor către obiecte	40
17. Limba	43

B. Spiritul simțind.

1. Sentimentul	45
2. Variația sentimentelor.	45
3. Eșpresa sentimentelor.	47

C. Spiritul void.

	Pag.
1. Voința	49
2. Deliberația	50
3. Caracterul moral	51
4. Educația morală	52

III LOGICA.

1. Necesitatea Logicei	55
2. Planul Logicei	56

A. Conceptul, sau noțiunea logică.

1. Formarea conceptului	56
2. Cantitatea conceptelor	58
a. — Cuprinsul și sfera	58
b. — Variația cantitativă	59
c. — Raporturi între concepte	59
3. Calitatea conceptelor	62
4. Modalitatea, sau raportul conceptului cătră subiectul cugetătorii	64
5. Principiul adevărului	65

B. Judecata

1. Fundamentul judecării	67
2. Cantitatea judecăților	69
3. Calitatea judecăților	70
4. Gradația solidității judecăților	72

C. Raționarea

1. Fundamentul raționării	76
2. Concluzii nemijlocite	77
3. Concluzii mijlocite	79
4. Regulele raționamentului	82
5. Specii de raționamente	89
6. Silogismu prescurtat	92
7. Figure și moduri silogistice	93
8. Raționamentu compusu	96

D. Metodologia.

1. Definiția	100
2. Divisia și clasificarea	102
3. Certitudinea	103
4. Demonstrația	105
5. Probabilitatea	108
a. — Analogia	108
b. — Inducția	109
6. Sofisma	110

IV. MORALA.

A. Fundamentul Moralei.

	Pag
1. Scopul vieții	114
2. Gradația perfecției și a fericirii	114
3. Demnitatea personalității omenești	117
4. Ideea Moralei și valoarea ei	118
5. Divisia Moralei.	119
6. Sentimentul și conștiința morală.	120
7. Motivele acțiunilor omenești	122
8. Inteligența practică	124
9. Legea morală	125
10. Sancțiunea legii morale	126
11. Garanția legii morale	128
12. Datoria morală.	129
13. Mesura datoriei ideale și a obligației reale	130
14. Meritul și demeritul	131
15. Impărțirea datoriilor morale	132
16. Datorii in formă negativă	133

B. Morala specială.

1. Datorii individuale	133
2. Datoriile sociale	136
3. Omenimea. Națiunile. Familia	138

V. TEODICEA.

1. Puterea Supremă	141
2. Probele existenței Ființei Supreme.	142
3. Atributele Ființei Supremă	145
4. Providența	146
5. Religia	149
a.—Viața spiritului	149
b.—Fundamentul Religiei.	150
c.—Religiile și Statul	152

VI. ESTETICA.

Fundamentul Esteticeii.

1. Necesitatea	155
2. Obiectul Esteticeii	156
3. Rangul și importanța ei.	157
4. Planu	158

Materialul estetic.

Conspectu	158
-----------	-----

	Pag.
A. Elementul sensual.	158
<i>I. Intuițiile acustice.</i>	
1. Procesul psihicu	159
2. Variația tonului	159
<i>II. Intuițiile motorice.</i>	
1. Procesul psihicu	161
2. Variația intuițiilor motorice	161
<i>III. Intuițiile optice.</i>	
1. Producția lor	162
2. Variația intuițiilor optice	163
<i>IV. Asociația diverselor intuiții.</i>	
V. Distincția elementului sensual de cel ideal sau poetic	166.
B. Elementul poeticu.	
1. Psihicu	167
C. Asociația elementului sensual cu cel ideal	168
Sistemul esteticu.	169
VII EDUCAȚIA.	
1. Necesitatea	171
2. Obiectul Pedagogiei	171
<i>A. Cultivarea corpului</i>	<i>172</i>
<i>B. Cultura spiritului</i>	<i>173</i>
1. Inteligența	174
2. Sentimentul	174
3. Voința	175
4. Căile educației	176
<i>Proiectu de Programă</i>	
din Filozofie pentru examenul de Bacalaureatu	183

Erori de tipariu.

<u>Pagina</u>	<u>Rëndul</u>	<u>în locu de :</u>	<u>celesce :</u>
22	18	anțiativă	inițiativă
22	19	feară	afară
22	26	piritul	spiritul
25	2	atuncii	atunci
32	20	acea	ceea
46	19	sentimentu	sentimentu
62	6	pe	de
63	1	anu	nu
75	17	arsertóre	asertóre
81	20	iubiți ?	uriți ;
81	23	uriți	iubiți ?
95	28	f	, este
101	14	sânt	este
126	26	Sacfiinea	Sanctiunea
133	21	óre	nóre

Estetica

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017

Publicatii de I. P. FLORANTIN :

I. *Der Psychische Moment in der Sprachlautveränderung.*
(compoziție remunerată și publicată de către Academia imperială de științe din Viena în „Analele” sale, volumul pe Iunie 1868, pag. 339 . . .)

II. *Cântece voinicesci,*

50 bani ¹esemplariul.

III. *Intregirea Educației,*
singura garanție pentru Societate.

30 bani ¹esempl.

IV. *Fundamentu de Filozofie.*

4 lei noi ¹esempl.

(Se află de vânzare la autoru.)

Sub tipariu :

Estetica.

